12 CĂRȚI DESPRE LUMEA ÎN CARE TRĂIM

Czesław Miłosz (30 iunie 1911, Szetejnie/Śeteniai, Lituania de azi – 14 august 2004, Cracovia) – poet, eseist, romancier şi traducător polonez, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în anul 1980. Este considerat unul dintre cei mai mari poeţi polonezi contemporani. Şi-a terminat studiile de drept în 1934 (la un an după ce a debutat cu placheta *Poem despre timpul încremenit*), apoi şi-a petrecut tinereţea pendulând între ţinutul natal şi Paris. După o bursă de un an la Paris, a revenit în ţară, unde a lucrat la postul de radio polonez din Vilnius. A petrecut anii celui de-al Doilea Război Mondial la Varşovia, fiind legat de mişcarea de rezistenţă, după care a intrat în diplomaţie, reprezentând, vreme de şase ani, Republica Populară Polonă ca ataşat cultural la Paris şi Washington. În 1951, dezgustat de dictatura comunistă, a decis să rămână în Occident, primind azil politic în Franţa, iar în 1960 a emigrat în Statele Unite, începându-şi cariera de profesor de literatură polonă la Catedra de Limbi şi Literaturi Slave de la University of California, Berkeley, şi devenind în 1970 cetăţean american. De-a lungul Războiului Rece şi în perioada care a urmat, a ajuns foarte cunoscut nu doar prin activitatea sa literară prolifică, ci şi ca unul dintre cei mai profunzi interpreţi ai totalitarismului şi ai impactului său asupra intelectualităţii. *Gândirea captiva*, publicată la Paris în 1953, este deopotrivă un act de conştiinţă, o mărturie şi o analiză de mare acurateţe a înregimentării mentale a intelectualilor, a seducţiei ideologice şi a experienţei schizofrenice din societatea comunistă.

Scrieri principale: *Poemat o czasie zastygłym* (*Poem* despre *timpul încremenit*), 1933; *Trzy zimy* (*Trei ierni*), 1936; *Zniewolony umysł* (*Gândirea captiva* – trad. rom.

Humanitas, 1999, 2008), 1953; *Zdobycie władzy* (*Cucerirea puterii*), 1953; *Dolina Issy* (*Valea Issei* – trad. rom. 2000), 1955; *Traktat poetycki* (*Tratat poetic*), 1957; *Rodzinna Europa* (*Europa natală* – trad. rom. 1999), 1958; *Król Popiel i inne wiersze* (*Regele Popiei şi alte poezii*), 1962; *Widzenia nad zatok-San Francisco* (*Privind dinspre golful San Francisco* – trad. rom. 2007), 1969; *Gdzie słońce wschodzi i kędy zăpada* (*Unde răsare soarele şi unde asfinţeşte*), 1974; *Ziemia Ulro* (*Ţinutul Ulro* – trad. rom. 2002), 1977; *Ogród nauk* (*Grădina ştiinţelor*), 1979; *Kroniski* (*Cronici*), 1987; *Metafizyczna pauza* (*Pauza metafizică*), 1989; *Abecadło* (*Abecedar*), 1997; *Piesek przydrożny* (*Căţelul de lângă drum*), 1997; *To* (*Acel ceva*), *2000*; *Druga przestrzeń* (*Celălalt spaţiu*), 2002.

CZESŁAW MIŁOSZ
GÂNDIREA CAPTIVĂ
Traducere din polonă de Constantin Geambaşu
Postfaţă de Włodzimierz Bolecki
H
HUMANITAS
BUCUREŞTI
Redactor: Mona Antohi
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Maxi
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru
Tipărit la Art Group
Czesław Miłosz
Zniewolony umysł
Copyright © 11951, 1953, Czesław Miłosz
Copyright renewed 1981, Czesław Miłosz
All right reserved.
© HUMANITAS, 2008, 2017, pentru prezenta versiune românească
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Miłosz, Czesław
Gândirea captivă / Czesław Miłosz; trad. din polonă

de Constantin Geambaşu; postf. de Włodzimierz Bolecki.
— Bucureşti: Humanitas, 2017
ISBN 978 – 973 – 50 – 5895 – 1
I. Geambaşu, Constantin (trad.)
II. Bolecki, Włodzimierz (postf.) 94
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51 www.humanitas.ro
Comenzi Online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vânzărilibhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30
CUPRINS
Din partea autorului (1996). 7
Din partea autorului 13
I Murti-Bing. 19
II Occidentul 42
III Ketman 72
IV Alfa sau moralistul 101
V Beta sau îndrăgostitul nefericit. 130
VI Gamma sau robul istoriei 155
VII Delta sau trubadurul. 195
VIII Duşmanul poporului – omul 211
IX Balticii 242
Postfaţă de Włodzimierz Bolecki. 271
DIN PARTEA AUTORULUI
(1996)

Cartea aceasta a fost scrisă în anul 1951 şi la începutul anului 1952, deci în plină epocă stalinistă. După cum am putut să mă conving, fenomenul prezentat în cadrul ei nu prea era înţeles de cei care nu l-au trăit ei înşişi. De aceea, din momentul publicării cărţii în anul 1953 de către Instytut Literacki (Institutul Literar) din Paris şi până astăzi, în cercurile emigraţiei predomină opinia că în Polonia n-a existat niciun fel de captare a intelectului şi că obedienţa faţă de guvernarea impusă Poloniei se explică destul de clar prin laşitate sau dorinţa de a face carieră. De aceeaşi părere sunt şi cei care,

rezistenţi datorită concepţiilor lor de dreapta, s-au retras în „emigraţia interioară” şi de aceea nu aveau înţelegere faţă de presiunea ideologică.

Astăzi doar o neînsemnată minoritate dintre cititorii cărţii aparţine generaţiei care a pornit în viaţă îndată după război. Amintindu-şi intensitatea groazei de atunci, precum şi entuziasmul ideologic din timpul tinereţii lor, ei pot aprecia corectitudinea analizei mele. Din această cauză, deosebit de preţioasă pentru mine este mărturia profesorului Andrzej Walicki, pe atunci student. Cartea sa *Gândirea captiva după câţiva ani*, Editura Czytelnik, 1993, confirmă preocuparea faţă de marxism a unei considerabile părţi a intelectualităţii şi examinează confruntarea cu acesta pornind de la exemplul propriu. El explică totodată de ce pentru tinerele generaţii gravitatea acceptării necesităţii istorice a comunismului trebuie să pară cumva exotică. Începând din anul 1956, Polonia se schimbă şi cei care au fost educaţi în cadrul ei nu au trăit „adevărata” guvernare comunistă. Potrivit tezei lui Walicki, regimul totalitar s-a frânt la scurt timp după moartea lui Stalin, fiind înlocuit cu guverne tot mai puţin ideologice, poliţieneşti şi autoritare ale unui singur partid, înzestrate cu putere de către Moscova.

În *Gândirea captivă* mă ocup de un fenomen uriaş și cu adevărat greu de înţeles, de extinderea credinţei mesianice şi escatologice în utopie. Polonia a fost atrasă în acest proces din momentul pătrunderii pe teritoriul său a Armatei Roşii, dar, scriind despre colegii mei şi despre mine, am atins în esenţă o sferă mult mai largă. De altfel, receptarea acestei cărţi în Occident, prin intermediul traducerii ei în mai multe limbi, oferă, probabil, mai multe observaţii interesante decât receptarea de către critica polonă.

După câteva decenii de la scrierea ei cartea este încadrată în rândul puţinelor opere care au drept obiect totalitarismul comunist ca joncţiune între teroare şi doctrină. Rolul său de lucrare clasică se datorează în mare

măsură remarcabilei traduceri în limba engleză efectuate de prietena mea Jane Zielonko. Dar nu numai. S-a constatat că mediile intelectuale din ţările occidentale au înţeles mult mai bine conţinutul ei decât recenzenţii polonezi, pur şi simplu fiindcă au fost înclinate să trateze marxismul într-un mod ceva mai serios.

E greu de crezut astăzi, dar cartea m-a expus unor atacuri, fiind considerată „criptocomunistă” Pe de altă parte, era combătută de comunişti şi de adepţii acestora ca fiind deosebit de primejdioasă, aproape ca *1984* a lui Orwell. Aşadar am cules o tristă recoltă a independenţei mele, cu toate că am avut parte şi de bucurii, de pildă atunci când diferiţi autori străluciţi afirmau că am exercitat o influenţă asupra modului lor de a gândi despre secolul XX. în paranteză fie spus, ediţia germană a apărut cu o prefaţă a respectatului filosof existenţialist Karl Jaspers.

Destinul cărţii a evoluat diferit, de la tară la tară. Participând la Festivalul de Poezie de la Rotterdam, în 1970, am aflat cu uimire de la un grup de poeţi indonezieni că sunt eroul lor. I-am întrebat de ce, căci dictatura de dreapta îi oprima. Mi-au răspuns: „Nu-i nimic, în afară de asta, totul se potriveşte”. Traducerea sârbă a apărut la Belgrad târziu, în anii ’80, şi a devenit bestseller. Întrucât am fost martor ocular al îndepărtării de marxism a colegilor mei literaţi de acolo – pentru a aluneca numaidecât pe panta naţionalismului –, m-a preocupat în mod deosebit războiul din Bosnia şi nu mi-am ascuns atitudinea faţă de agresivitatea sârbă, considerând că răspunderea o poartă în primul rând oamenii de condei care au lansat lozinca „Serbiei Mari”.

Trebuie să mai remarc o particularitate. În obţinerea titlului de profesor la Facultatea de Limbi şi Literaturi Slave din Berkeley, cartea nu m-a ajutat, ci mai degrabă mi-a dăunat, nu din cauza orientării sale, ci a obiectului însuşi, care trece dincolo de cercetarea literară. Mai mult, pentru o perioadă lungă de timp a hotărât locul meu în

America, legându-mi numele de politologie. Abia mai târziu, când au început să apară traducerile poeziilor mele, am dobândit poziţia de poet, lucru confirmat de Premiul Internaţional Neustadt de la Oklahoma, în 1978.

Cu siguranţă că, dacă n-ar fi fost eseurile scrise în timpul războiului la Varşovia, n-aş fi reuşit să ajung la un tratat de felul *Gândirii captive*, căci nu consideram proza ca pe un domeniu al meu. A fi autorul ei s-a dovedit a fi o aventură neobişnuită, întrucât poetul se îndepărtează de atelierul său pentru a deveni parte în disputa care-i dezbină pe contemporanii săi. Li s-a întâmplat poeţilor din timpul Reformei să scrie tratate împotriva Romei sau a protestanţilor. Din perspectiva de astăzi, Noua Credinţă aproape religioasă, cu prorocii săi

Marx, Engels, Lenin şi Stalin, pare una din aberaţiile de scurta durată în care abunda istoria umanităţii. Totuşi atunci, imediat după război, milioane de oameni din Europa şi de pe alte continente o luau foarte în serios. De aici şi analogia, incompletă totuşi, cu scrierea în secolul al XVI-lea de tratate pentru Reformă sau împotriva Reformei. Uneori poeţii de atunci aveau să fie reţinuţi doar ca polemişti, alteori dizertaţiile şi polemicile lor erau recunoscute doar ca o parte mai puţin importantă a operei lor. Nu mie îmi revine rolul de a stabili ce anume va reprezenta *Gândirea captiva* în creaţia mea.

Pentru cititori va fi de folos să arăt cine anume a influenţat în mod deosebit conţinutul cărţii. Răspunsul este simplu: Stanisław Ignacy Witkiewicz. El a fost scriitorul tinereţii mele, nu atât prin piesele de teatru, cât prin romanele *Adio*, *toamna* şi *Nesaţul*. Probabil datorită traumelor trăite în Rusia revoluţionară el era convins că extinderea revoluţiei asupra întregii Europe este inevitabilă. Personajele sale poartă amprenta unei astfel de convingeri. Unele încearcă să se opună, dar sunt învinse de forţa care posedă toate trăsăturile necesităţii istorice. Însuşirile creaţiei lui Witkiewicz, brutale în sinceritatea lor, atunci când prezintă portretul Poloniei şi al Europei

interbelice într-o oglindă strâmbă, ne-au atras pe mine şi pe colegii mei de generaţie. Apoi mi-a fost dat să văd marşul Armatei Roşii spre vest, mai întâi ca urmare a pactului cu Germania şi a împărţirii Poloniei, iar ulterior ca urmare a pierderii războiului. Am privit cu ochii lui şi nu va fi exagerat dacă voi fi numit unul dintre artiştii sau semiartiştii săi neputincioşi. Totul arăta exact ca în încheierea celor două romane ale lui Witkiewicz. Era un tăvălug care strivea totul în cale, făcându-i pe locuitorii ţării strivite să capete o fire fatalistă. *Gândirea captiva* poate fi definită ca încercare a eliberării de fatalism.

Berkeley, februarie 1996

Dacă doi inşi se ceartă şi unul are exact 55% dreptate, atunci e foarte bine şi n-are rost să ne mai ciondănim. Dar dacă are dreptate 60%? E minunat, e o mare fericire şi n-are decât să-i mulţumească bunului Dumnezeu. Dar ce putem spune de 75%? Oamenii înţelepţi spun că acest lucru stârneşte serioase bănuieli. Ei, dar despre 100%? Cel care spune că are dreptate 100% este un impulsiv oribil, un tâlhar îngrozitor, cel mai mare derbedeu.

Un bătrân evreu din Galiţia îmi vine greu să definesc în câteva cuvinte caracterul acestei cărţi. Încerc să arăt cum funcţionează gândirea omului în democraţiile populare. Întrucât obiectul observaţiilor mele l-a constituit mediul scriitorilor şi artiştilor, acesta este un fel de studiu al grupului care, la Varşovia sau Praga, la Budapesta sau la Bucureşti, joacă un rol important.

Dificultatea constă în faptul că oamenii care scriu astăzi despre Europa Centrală şi de Est sunt de obicei politicieni din opoziţie care au reuşit să ajungă peste graniţă sau foşti comunişti care îşi anunţă public decepţia. Nu aş vrea să fiu încadrat nici în prima, nici în a doua categorie, pentru că nu ar fi în acord cu adevărul. Am făcut parte din cea mai numeroasă, probabil, categorie a acelora care, în momentul când ţările lor au devenit dependente de Moscova, au încercat să arate supunere, fiind folosiţi de

noua putere. Gradul de angajare politică al acestora depinde de la caz la caz. În ceea ce mă priveşte, nu am fost niciodată membru al partidului comunist, deşi am lucrat în perioada 1946 – 1950 ca diplomat al guvernului din Varşovia.

Se naşte întrebarea de ce, fiind departe de ortodoxie, am acceptat să fiu parte a maşinăriei administrative şi propagandistice, deşi puteam uşor, datorită şederii în Occident, să rup legăturile cu sistemul ale cărui însuşiri deveneau tot mai vizibile în patria mea. Sper că transformările care s-au petrecut cu prietenii şi colegii mei şi pe care le analizez aici vor răspunde măcar în parte la această întrebare.

În toţi aceşti ani am avut impresia unui om care se poate mişca destul de slobod, dar trage după sine pretutindeni un lung lanţ ce-l încătuşează într-un singur loc. Lanţul acesta era parţial de natură exterioară, dar – ceea ce e mai important – exista în mine însumi. De natură exterioară: să ne imaginăm un savant care îşi are laboratorul într-unul din oraşele Europei de Est şi care ţine la acest laborator. Oare i-ar veni uşor să renunţe la el, nu ar plăti mai curând un preţ mare numai să nu piardă ceea ce în viaţa sa are o importanţă atât de semnificativă? Pentru mine acest laborator era limba maternă. Ca poet, doar în ţara mea aveam publicul meu şi doar acolo puteam să-mi public operele.

Lanţul era şi în interior: e vorba de chestiuni ce nu se potrivesc unei abordări sumare. Există oameni care suportă destul de bine exilul. Alţii îl resimt ca pe o mare nefericire şi sunt gata să meargă cât mai departe cu compromisurile, numai să nu-şi piardă patria. În plus, trebuie să luăm în seamă Jocul care-l atrage puternic pe om. Ca mulţi oameni din Europa de Est, eram implicat în Jocul cedărilor şi al dovezilor de loialitate, al vicleniilor şi încurcatelor subterfugii în apărarea anumitor valori. Acest Joc – întrucât nu este lipsit de primejdii – creează solidaritate între aceia care îl practică. Aşa s-a întâmplat şi

cu mine. Mă simţeam solidar cu prietenii mei din Varşovia şi actul de a rupe cu ei mi se părea neloial. În sfârşit, mai existau şi consideraţii de ordin ideologic.

Înainte de anul 1939, eram un tânăr poet ale cărui versuriâşi găseau aprecierea în unele cafenele literare din Varşovia: poezia mea, ca şi poezia franceză pe care o preţuiam în mod deosebit, era mai puţin înţeleasă, fiind apropiată de suprarealism. Cu toate că preocupările mele erau cu precădere literare, nu-mi erau străine problemele politicii. Nu mă entuziasma sistemul politic de atunci. A venit războiul şi, odată cu el, ocupaţia nazistă. Am petrecut câţiva ani sub această ocupaţie şi experienţa trăită în acest interval de timp m-a schimbat foarte mult. Înainte de război, interesul meu faţă de problemele sociale se manifesta în intervenţii ocazionale împotriva grupărilor extremiste de dreapta şi a antisemitismului. Sub ocupaţie am căpătat o mai mare conştiinţă a importanţei sociale a literaturii, iar atrocităţile naziste au influenţat puternic conţinutul operelor mele: concomitent poezia mea a devenit mai clară, aşa cum se întâmplă de obicei când poetul doreşte să comunice ceva important cititorilor săi.

În 1945, ţările din Europa de Est au fost cucerite de Noua Credinţă sosită dinspre Răsărit. În cercurile intelectuale din Varşovia era pe atunci la modă să se compare comunismul cu creştinismul primar. *The Decline and Fall of the Roman Empire* al lui Gibbon merită într-adevăr să fie citit în timpurile noastre, oferindu-ne multe analogii. Fâşia Europei pe care – datorită victoriei Armatei Roşii – putea fi inoculată Noua Credinţă era în esenţă păgână. Pentru a pune în mişcare aparatele de stat, păgânii trebuiau să fie folosiţi. S-a întâmplat să fiu considerat – prin însăşi ostilitatea mea faţă de doctrinele totalitare de dreapta – un „bun păgân”, adică unul care – aşa cum ne putem aştepta – va fi convins treptat de justeţea ortodoxiei.

Atitudinea mea faţă de noua religie laică, şi în primul rând faţă de Metoda pe care ea se baza (Metoda

Diamantului, adică a materialismului dialectic, însă nu în accepţiunea lui Marx şi Engels, ci în aceea a lui Lenin şi Stalin), era neîncrezătoare. Aceasta nu însemna că, la fel ca alţii, nu-i simţeam puternica influenţă. Mă străduiam să mă conving că reuşesc să-mi păstrez independenţa şi să stabilesc anumite principii pe care să nu le încalc. Pe măsură ce evolua situaţia în democraţiile populare, limitele între care mă puteam mişca erau din ce în ce mai restrânse, dar cu toate acestea nu doream să mă consider învins.

Pentru mulţi oameni faptul că un cetăţean dintr-una din ţările de democraţie populară caută azil în Occident este ceva evident. Pentru mulţi alţii ale căror simpatii sunt îndreptate spre Răsărit, cineva care are existenţa asigurată la Varşovia sau Praga şi se decide să fugă trebuie să fie nebun. După rămânerea mea la Paris, unul dintre psihiatrii de partid francezi a lansat ideea că probabil nu sunt în toate minţile. Cred că evadarea de acest gen nu este nici dovadă de nebunie, niciun act al cărui sens este evident. Ea trebuie apreciată în funcţie de particularităţile fiecărui caz individual.

În ţara mea, destul de târziu – în anii 1949 – 1950 –, li se cerea scriitorilor şi artiştilor să recunoască fără rezerve „realismul socialist”. Acest lucru era echivalent cu a li se cere ortodoxie filosofică sută la sută. Am observat cu mirare că nu sunt capabil de aşa ceva. În decursul mai multor ani am purtat un dialog interior cu această filosofie, precum şi un dialog cu câţiva prieteni care au acceptat-o. împotrivirea emoţională a determinat respingerea ei categorică. Dar tocmai fiindcă un timp mai îndelungat am cântărit argumentele pro şi contra pot scrie această carte. Ea este atât o încercare de descriere, cât şi un dialog cu aceia care se pronunţă pentru stalinism, precum şi un dialog cu mine însumi. Ea cuprinde în aceeaşi măsură observaţia şi introspecţia.

Poziţia scriitorului în democraţiile populare este foarte bună. Scriitorul se poate dedica acolo exclusiv

muncii literare, care îi aduce venituri cel puţin egale cu remuneraţia celor mai înalţi demnitari. Totuşi, preţul pe care trebuie să-l plătească pentru această viaţă lipsită de griji materiale este, după părerea mea, prea ridicat. Afirmând aşa ceva mi-e teamă că pot apărea într-o lumină măgulitoare, ca unul care ia decizii exclusiv din ură faţă de tiranie. În realitate cred că raţiunile acţiunii umane sunt complicate şi că nu pot fi reduse la o singură raţiune. Eram înclinat să închid ochii în faţa a numeroase fapte mizerabile numai să mi se permită să mă ocup în linişte de prozodia versurilor mele şi să-l traduc pe Shakespeare. Tot ceea ce pot să afirm este că am plecat.

Acum mă străduiesc să fac utilă experienţa mea. Aş dori să arăt că viaţa în ţările din cadrul Imperiului de Răsărit ascunde în sine multe taine. De fiecare dată când mă gândesc la noul sistem social pe care mi-a fost dat să-l cunosc, am o senzaţie de uimire; poate că ceva din această uimire a ajuns şi în paginile acestei cărţi. „Cum poţi fi persan?” – întreba Montesquieu, dorind să exprime starea de spirit a parizienilor care se îndoiau în legătură cu existenţa unei alte civilizaţii în afară de aceea pe care o cunoşteau. „Cum poţi trăi şi gândi în ţările stalinismului?” – mulţi întreabă astăzi, într-un cuvânt, există prilejul de a cerceta cum se adaptează fiinţa umană la condiţii neobişnuite.

Poate că e mai bine că nu am fost unul dintre credincioşi. Plecarea mea nu mi-a lăsat ura care provine adesea din sentimentul renunţării şi al spiritului sectar. Dacă mi-a fost hărăzit să rămân până la capăt păgân nu înseamnă că nu trebuie să încerc să înţeleg cât mai bine posibil Noua Credinţă pe care o urmează astăzi atâţia oameni disperaţi, plini de amărăciune, care nu-şi găsesc în altă parte nădejdea. Totuşi „a înţelege” nu înseamnă aici „a ierta totul” Cuvintele mele sunt în acelaşi timp un protest. Îi refuz doctrinei dreptul de a justifica crimele săvârşite în numele ei. Omului contemporan care uită cât de mizer este în comparaţie cu ceea ce *poate* fi omul îi

refuz dreptul de a măsura trecutul şi viitorul cu propria măsură.

MURTI-BING

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea locuitorii din multe ţări europene au căpătat, în general într-un mod neplăcut, conştiinţa că destinul lor putea fi direct influenţat de cărţile filosofice, atât de încurcate şi de dificile pentru muritorii de rând. Bucata de pâine pe care o mâncau, genul de preocupări, viaţa lor proprie şi a familiei începuseră să depindă, aşa cum aveau să constate, de rezolvarea într-un fel sau altul a disputelor legate de principii cărora până atunci nu le acordaseră prea mare atenţie. În ochii lor, filosoful era un fel de visător ale cărui divagaţii nu aveau niciun fel de consecinţe reale. Oamenii obişnuiţi, chiar dacă destul de plictisiţi, dădeau examene la filosofie, încercau să le uite cât mai repede, aşa cum uiţi ceea ce nu-ţi serveşte la nimic. Marele efort de gândire depus de marxişti putea trece uşor în ochii lor drept încă o variantă a acestui joc steril. Doar puţini indivizi înţelegeau importanţa acestei interferenţe, cauzele ei şi presupusele urmări.

În anul 1932, la Varşovia apăruse o carte bizară. Era un roman în două volume intitulat *Nesaţul*. Autorul lui era St. I. Witkiewicz, filosof, pictor şi scriitor. Această carte, probabil ca şi romanul anterior *Adio*, *toamna*! nu putea să se bizuie pe un număr mare de cititori. Limbajul folosit de autor era dificil, plin de cuvinte noi, pe care Witkiewicz singur le crease; descrierile de scene erotice şocante se învecinau cu pagini întregi de discuţii despre Husserl, Carnap şi alţi teoreticieni contemporani ai cunoaşterii. Mai mult, nu totdeauna se putea delimita seriozitatea de clovnerie, iar tema părea a fi o pură fantezie.

Acţiunea romanului se petrecea în Europa, mai concret în Polonia, într-un moment neprecizat din trecut, care putea fi amplasat la fel de bine în prezent, adică s-ar fi putut petrece în anii ’30, 40, 50. Mediul prezentat era acela al muzicienilor, pictorilor, filosofilor, al aristocraţiei şi

al ofiţerilor superiori. Întreaga carte nu era altceva decât un studiu al descompunerii: muzică aiurită bazată pe disonanţe, perversiuni erotice, consumul generalizat de droguri, rătăcirea gândurilor ce-şi căutau zadarnic un sprijin, pervertirea falsă la catolicism, afecţiuni psihice complicate. Toate acestea se întâmplau în momentul când se spunea că civilizaţia occidentală este ameninţată şi în ţara care fusese expusă primului atac din partea unei armate din Răsărit: armata aceasta era armata mongolo-chineză, care stăpânea teritoriul dintre Oceanul Pacific şi Marea Baltică.

Eroii lui Witkiewicz sunt nefericiţi, căci nu au nicio credinţă şi nici sentimentul rostului activităţii lor. Această atmosferă de inerţie şi de sterilitate se aşterne peste toată ţara. Atunci apar în oraşe o mulţime de negustori care vând pe ascuns tablete Murti-Bing. Murti-Bing era un filosof mongol care reuşise să prepare un mijloc de transmitere a „concepţiei despre lume" pe cale organică. Această „concepţie" a lui Murti-Bing, care de altfel constituia forţa armatei mongolo-chineze, era cuprinsă în nişte pilule sub formă condensată. Cel care lua pilule Murti-Bing se schimba complet, devenind senin şi fericit. Problemele cu care se confruntase până atunci i se prezentau brusc drept iluzorii şi nesemnificative. Pe oamenii care continuau să le acorde atenţie îi privea cu un zâmbet de bunăvoinţă. În primul rând era vorba de dificultăţile insolubile ale ontologiei (de care era pasionat autorul însuşi). Omul care înghiţea pilule Murti-Bing înceta să mai fie sensibil la elementele metafizice; considera anumite manifestări, cum ar fi excesele sălbatice ale artei care trăia „nesaţul formei", drept prostii ale trecutului; invazia armatei mongolo-chineze nu trecea în ochii lui drept o tragedie pentru civilizaţie; el trăia printre conaţionali ca un individ sănătos înconjurat de nişte nebuni. Tot mai mulţi oameni urmau cura cu tablete Murti-Bing, iar liniştea lor dobândită pe această cale rămânea în contrast evident cu febrilitatea celor din jur.

Epilogul în câteva cuvinte: izbucneşte războiul şi se ajunge la confruntarea dintre armata occidentală şi cea răsăriteană, în momentul decisiv însă, înainte de marea bătălie, comandantul armatei occidentale în care toţi aveau încredere neţărmurită se prezintă la locuinţa principală a adversarului său şi se predă, drept care este decapitat cu mari onoruri. Armata răsăriteană ocupă ţara şi începe noua viaţă a murti-bingismului. Frământaţi anterior de „nesaţul" filosofic, eroii romanului pornesc în slujba noului regim, scriind marşuri şi ode în loc de muzică disonantă, pictând tablouri utile din punct de vedere social în locul vechilor abstracţiuni. Dar pentru că nu se putuseră dezbăra complet de vechea lor personalitate, deveniseră remarcabile exemplare de schizofrenie.

Atât despre roman. Nu o dată autorul său şi-a exprimat convingerea că religia, filosofia şi arta îşi trăiesc ultimele zile, că totuşi fără ele viaţa nu are nicio valoare (el era creatorul unui sistem ontologic care făcea trimitere la monadologia lui Leibniz). În ziua de 17 septembrie 1917, la vestea că Armata Roşie a trecut graniţa de răsărit a Poloniei, el s-a sinucis, luând o mare doză de veronal şi tăindu-şi venele.

Viziunea lui Witkiewicz se realizează astăzi în cele mai mici amănunte pe mari întinderi ale continentului european.

Probabil că lumina soarelui, mireasma pământului, micile bucurii ale vieţii cotidiene, uitarea pe care o oferă munca pot diminua cumva încordarea unei drame rar întâlnite în istorie. Dar sub învelişul treburilor zilnice şi al diverselor activităţi persistă conştiinţa opţiunii ireversibile. Omul trebuie fie să moară – fizic sau spiritual –, fie să renască într-un singur mod, dinainte stabilit, prin folosirea tabletelor Murti-Bing. Oamenii din Occident sunt înclinaţi adesea să privească destinul ţărilor convertite doar în categoria constrângerii şi a agresiunii. Nu e drept. Dincolo de teama firească, de dorinţa de apărare în faţa mizeriei şi a distrugerii fizice, acţionează dorinţa armoniei interioare

şi a fericirii. Soarta oamenilor absolut consecvenţi, nedialectici, de genul lui Witkiewicz, este un avertisment pentru mulţi intelectuali. De altfel, în jurul lor pot fi văzute exemple înfricoşătoare: pe străzile oraşelor mai rătăcesc încă umbrele celor neîmpăcaţi, ale celor care nu doresc să participe psihic la nimic, ale emigranţilor interiori, măcinaţi de ură, până nu mai rămâne nimic în ei în afară de ură, fiind ca nişte nuci seci. Pentru a înţelege situaţia scriitorului dinţările democraţiei populare se impune să vorbim despre raţiunile activităţii sale şi ale echilibrului său menţinut cu multă trudă. Orice s-ar spune, Noua Credinţă oferă mari posibilităţi de viaţă activă, dinamică. Iar murti-bingismul prezintă pentru intelectual o atracţie incomparabil mai mare decât pentru ţărani sau chiar pentru muncitori. Este ca o lumânare în jurul căreia se învârte ca un fluture de noapte pentru a se arunca până la urmă în flacără şi a săvârşi prin trosnetul aripilor frânte arderea întru gloria umanităţii. O asemenea dorinţă nu trebuie să fie neglijată. A curs sânge din belşug în Europa în timpul războaielor religioase, iar astăzi cine accede la Noua Credinţă plăteşte datoria acestei tradiţii europene. Şi e vorba de ceva mult mai grav decât simpla problemă a violenţei.

Voi încerca să ajung la acele mari dorinţe şi să vorbesc despre ele ca şi când s-ar putea cu adevărat analiza ceea ce este sânge cald şi trup concret în om. Dacă aş dori să descriu raţiunile pentru care cineva devine revoluţionar, n-aş reuși desigur să fiu nici suficient de elocvent, nici suficient de cumpătat. Recunosc că am prea mult respect pentru cei care luptă împotriva răului – indiferent dacă alegerea ţelurilor şi a metodelor este corectă sau eronată. Aici însă doresc să mă opresc la o ipostază deosebită: la intelectualii care se *adaptează*, ceea ce de altfel nu diminuează nicidecum râvna proaspăt dobândită şi entuziasmul acestora.

Cred că există câteva concepte-cheie în maturizarea lor pentru acceptarea murti-bingismului.

Pustiul. Mediul prezentat de Witkiewicz se caracterizează prin faptul că în cadrul său nu mai există religie. În ţările democraţiei populare, ca pretutindeni, religia a încetat de mult să mai fie filosofie a societăţii întregi, adică a tuturor claselor. Atâta timp cât cele mai bune minţi erau preocupate de dezbaterile teologice, se putea vorbi despre ea ca despre un sistem de gândire al întregului organism social, iar problemele care-i preocupau pe cetăţeni în cea mai mare măsură erau raportate la ea şi analizate în limbajul ei. Dar asta ţine de trecutul îndepărtat. În faze treptate s-a ajuns la absenţa unui sistem unitar de concepte care să-i unească pe ţăranul ce ară cu plugul cu cai, pe studentul ce se ocupă de logistică şi pe muncitorul din fabrica de automobile. De aici sentimentul sâcâitor de rupere, de abstracţie, care frământă intelectualitatea şi, în mod deosebit, pe aceia care sunt „creatori de cultură”. În locul religiei a venit filosofia care a poposit însă în zone tot mai puţin accesibile nespecialiştilor. Discuţiile lui Witkiewicz despre Husserl nu-i interesează prea mult nici chiar pe cititorii cu instrucţie medie; în schimb masele largi sunt legate în continuare de Biserică în chip doar emoţional şi tradiţional, întrucât lipsesc pregnanţa şi reînnoirea intelectuală. Muzica, pictura sau poezia devin ceva absolut străin majorităţii covârşitoare a cetăţenilor. Se dezvoltă teoria potrivit căreia arta trebuie să devină un substitut al religiei: „sentimentele metafizice” urmează să se exprime în „tensiunile formei pure”, aşadar forma dobândeşte o pondere absolută asupra scopului. Se ajunge ca arta triburilor primitive, prin excelenţă conţinutistică, să fie interpretată ca remarcabilă deformare în sine, ruptă de fundamentul istoric, de modul de gândire şi de simţire al civilizaţiilor primordiale.

A fi în rândurile maselor: iată marea dorinţă a intelectualilor „alienaţi” O dorinţă atât de puternică, încât, încercând să o satisfacă, mulţi dintre ei au străbătut calea de la idei excesiv totalitare, având drept model Germania

hitleristă, până la Noua Credinţă. Ce-i drept, se poate afirma cu uşurinţă că programele totalitare ale dreptei erau un mijloc deosebit de precar. Satisfacţiile pe care le puteau oferi se limitau la *căldura* colectivă: mulţimea, guri deschise pentru a ţipa, feţe congestionate, marşuri, mâini cu bastoane ridicate. Era mai rău când se apela la argumentarea raţională. Nici cultul rasei, nici ura faţă de persoanele de altă origine, nici înfrumuseţarea exagerată a tradiţiilor propriului popor nu erau în stare să înlăture sentimentul că un asemenea program este în întregul său o improvizaţie care urmăreşte folosul imediat, fiind suspendat în aer. Cu totul altceva este murti-bingismul. El oferă baze ştiinţifice şi, dintr-o singură lovitură, aruncă la gunoi reminiscenţele epocilor trecute: filosofia postkantiană, care avea tot mai puţine legături cu viaţa oamenilor şi de aceea era înconjurată de un dispreţ unanim; arta creată pentru aceia care nu aveau religie şi nu doreau să recunoască în propriii ochi că orice vânare de „absolut” prin combinaţia culorilor sau a sunetelor reprezintă o lipsă de curaj în ceea ce priveşte intuirea lucrurilor până la capăt; mentalitatea magico-religioasă a ţăranilor. În locul tuturor acestor lucruri nu mai există decât un singur sistem, un singur limbaj al conceptelor. Portarul şi liftierul dintr-o casă editorială îi citesc pe aceiaşi clasici ai marxismului pe care îi citesc directorul editurii şi scriitorii care-şi aduc manuscrisele; din acest moment muncitorul şi exegetul istoriei pot comunica. Desigur, diferenţa de nivel intelectual existentă între ei nu este mai mică decât aceea care-l despărţea în veacurile Evului Mediu pe doctorul în teologie de fierarul satului. Dar bazele sunt comune. Marea schismă a fost înlăturată. Sistemul materialismului dialectic i-a unit pe toţi, iar filosofia (adică dialectica) a redobândit influenţă asupra vieţii, fiind tratată la fel de serios ca şi ştiinţa şi priceperile de care depind pâinea şi laptele pentru copii, propria prosperitate şi siguranţă. Intelectualul a devenit din nou *util*. Consacrându-şi până atunci gândirii şi scrisului clipele

libere din afara activităţii de câştigare a existenţei la bancă sau la poştă, a dobândit un loc pe pământ, a fost redat societăţii. Cei care până atunci îl considerau un tip bizar, nedăunător – proprietarii de fabrici care se deplasau în limuzine de lux, aristocraţii care preţuiau din ştiinţă şi artă doar valorile recunoscute de snobism, negustorii preocupaţi exclusiv de bani – au dispărut în nefiinţă sau sunt bucuroşi dacă li se permite să capete slujba de garderobieri şi să întindă pardesiul fostului lor lucrător, despre care în vremurile dinainte de război se spunea că „pare-se scrie câte ceva”. Satisfacerea ambiţiilor de acest fel nu trebuie simplificată: este doar un indiciu exterior al utilităţii sociale, un simbol al recunoaşterii care consolidează la fiecare pas sentimentul *revenirii*.

Absurdul. Deşi nu se pomeneşte niciodată de raţiunile metafizice care pot conduce la totala schimbare a concepţiilor politice, asemenea raţiuni, după câte se pare, acţionează şi ele pot fi observate la indivizii cei mai sensibili, cei mai inteligenţi şi cei mai nevrotici. Să ne imaginăm o zi de primăvară într-un oraş dintr-o ţară asemănătoare cu aceea descrisă în romanul lui Witkiewicz. Unul dintre personajele lui se duce la plimbare. îl frământă ceea ce se poate numi *absorbţia absurdului*. Care este raţiunea existenţei tuturor reprezentanţilor speciei *homo*, a acestei vânzoleli fără rost, a zâmbetelor, a strădaniilor de a face rost de bani, a distracţiilor animalice şi neroade? Cu puţină acuitate putem împărţi uşor trecătorii în serii de tipuri, intuim apartenenţa lor de clasă, obiceiurile lor şi ceea ce-i preocupă în momentul respectiv. Perspectiva timpului suferă o abreviere: vârsta copilăriei, maturitatea şi bătrâneţea trecătorilor se adună într-un punct, dispar într-o clipită, în locul trecătorului nu mai rămâne decât aerul. Existenţa examinată în plan fiziologic tocmai a acelui trecător, şi nu a altuia, e lipsită de sens. Pătrunzând, în schimb, în mintea lor, se vor descoperi acolo aiureli nemaipomenite. Ei nu-şi dau seama deloc că nimic nu e al lor, că totul aparţine formaţiei istorice care i-a născut: felul

de muncă, vestimentaţia lor, mişcările, felul de a zâmbi, credinţele şi concepţiile. Sunt forţa întruchipată a inerţiei tocmai din cauză că trăiesc iluzia că sunt ei înşiși, nefiind nimic în sine. De-ar fi suflete, cum ne învăţa Biserica, sau monade ale lui Leibniz! Dar această credinţă a fost anulată. Ceea ce rămâne este o mare repulsie faţă de durata detaliului, faţă de mentalitatea în spiritul căreia orice fenomen există *separat*: să mănânci, să bei, să câştigi bani, să faci copii. Şi mai departe? Cât trebuie să dureze asta? La ce bun să dureze? O astfel de întrebare este aproape sinonimă cu ceea ce se numeşte ura faţă de burghezie.

Să se nască un om nou care nu se supune, ci transformă lumea şi gândirea la scara întregului glob, care creează el însuşi formaţiunea istorică şi nu rămâne sclavul ei. Numai astfel absurditatea continuităţii sale fiziologice poate fi răscumpărată. El trebuie obligat cu forţa, prin suferinţă, ca să înţeleagă. De ce să nu sufere? Trebuie să sufere. De ce să nu servească drept îngrăşământ atâta timp cât e rău şi prost? Dacă intelectualul cunoaşte chinul gândirii, acest chin nu trebuie să fie cruţat acelora care până acum au behăit, au băut, s-au îndopat, au spus anecdote neroade, văzând în toate astea frumuseţea vieţii.

Intelectualul îşi mijeşte ochii de desfătare privind cum burghezia – precum şi latura burgheză din oameni – este chinuită. E o răsplată bogată pentru umilirea pe care a simţit-o când a trebuit să fie unul dintre ei şi când se părea că nu există ieşire din acest cerc al naşterii şi al morţii. Sentimentul de ruşine al inteligheţiei neobişnuite vreodată cu gândirea riguroasă, prinsă deodată în cursă, de exemplu mânată la mitingul aniversării revoluţiei, miting pe care îl detestă, îi oferă clipe de încântare. Ţăranii care-şi îngroapă monedele de aur agonisite şi care ascultă posturile de radio străine în speranţa că războiul îi va salva de la intrarea în colhozuri nu au în el un aliat. E sensibil şi bun, e prietenul omului, dar nu al omului aşa cum este el. Ci aşa cum trebuie să fie. Totuşi nu poate fi

comparat cu inchizitorul medieval. Acesta din urmă, torturând trupul, credea că acţionează întru ispăşirea sufletului individual, în vreme ce intelectualul acţionează întru izbăvirea speciei umane.

Necesitatea. Teama de a gândi pe cont propriu este însuşirea lui caracteristică. Nu fiindcă, pur şi simplu, s-ar teme să ajungă la concluzii primejdioase. E teama de sterilitate, de ceea ce Marx a numit mizeria filosofiei. Scriind aceste cuvinte nu sunt lipsit nicicum de o teamă similară. Omul (să acceptăm asta pentru o clipă) nu e decât unul dintre instrumentele unei orchestre pe care o dirijează zeiţa Istoriei. Abia atunci sunetul pe care-l scoate din instrumentul său semnifică ceva. Altminteri, chiar şi cele mai ascuţite reflecţii rămân divertismentul unui uşuratic. Nu e doar problema cum să capete curaj şi să acţioneze împotriva altora. E o întrebare mult mai chinuitoare pe care şi-o pune singur: poate raţiona corect şi scrie bine dacă nu merge într-o direcţie care este reală, adică una care include vitalitatea fiindcă este în acord cu mişcarea realităţii sau cu legile Istoriei? Versurile lui Rilke pot fi foarte bune, iar dacă sunt bune înseamnă că în epoca în care au apărut a existat o raţiune a lor. Asemenea poezii consacrate contemplaţiei nu pot apărea în democraţiile populare, nu fiindcă ar fi greu de publicat, ci fiindcă impulsul autorului lor pentru a le scrie va avea izvoarele tulburi: lipsesc condiţiile obiective pentru apariţia unor versuri similare. De aceea, în adâncul sufletului său, intelectualul despre care vorbim nu crede în scrisul pentru sertar. Supunându-se cenzurii şi cerinţelor mărunte ale comisiilor editoriale, înjură şi e disperat. Concomitent însă se naşte în el neîncrederea profundă în valoarea literaturii care nu dispune de „bun de tipar” Căci obţinerea indiciului „bun de tipar” nu înseamnă că editorul apreciază valoarea artistică a cărţii sau că se aşteaptă la un succes de public al acesteia. „Bun de tipar” semnifică acordul cărţii cu doctrina, adică faptul că autorul ştie să se menţină în singurul flux rodnic, rodnic deoarece reflectă cu rigoare

ştiinţifică transformările realităţii. Materialismul dialectic (în concepţia lui Stahn) reflectă aceste transformări şi în acelaşi timp le modelează: modelează condiţiile sociale şi politice în care omul încetează a mai şti să scrie şi să gândească altfel decât trebuie; totodată este obligat să accepte acest „trebuie” deoarece în afara sa nu poate apărea nimic de valoare. Iată menghina dialecticii. Scriitorul cedează nu numai pentru a-şi apăra pielea. Lui îi e teamă de ceva mai preţios, de valoarea operei sale care alunecând pe calea „filosofării” devine, într-o măsură mai mică sau mai mare, o simplă grafomanie. Cine se află în cleştele dialecticii trebuie să accepte că gândirea filosofilor particulari nesusţinută de citatele autorităţilor este o prostie. Dacă-i aşa, atunci întreg efortul trebuie să fie îndreptat spre menţinerea pe linie – şi nu există aici nicio limită unde ne-am putea opri. Cine spune A trebuie să spună B. în schimb A se înghite destul de uşor. Aceasta este prima tabletă Murti-Bing, imperceptibilă, oferită în diferite mâncăruri ce alcătuiesc meniul intelectualului contemporan. Pentru a o observa e nevoie de un intelect extrem de exersat, mai mult: e nevoie de ordine interioară, şi nu de pustiu. Nu sunt filosof şi nu am ambiţia de a examina acel A.

Presiunea maşinii de stat organizate nu este nimic în comparaţie cu presiunea argumentelor convingătoare. Am participat în Polonia la congresele reprezentanţilor din diferite domenii ale artei, unde pentru prima oară se discuta teoria realismului socialist. Atitudinea sălii faţă de vorbitorii care rosteau comunicările ce respectau normele era categoric ostilă. Toţi considerau realismul socialist o teorie impusă în mod birocratic, ce conduce la rezultate deplorabile, aşa cum arăta exemplul artei ruse. Încercările de a stârni discuţii nu reuşeau. Sala tăcea. Ca de obicei, se găsea unul curajos care-şi permitea un atac plin de sarcasm reţinut, în susţinerea tăcută – dar vizibilă – a întregii săli. Răspunsul referenţilor îl făcea praf pe atacant printr-o argumentaţie şi mai bine desfăşurată, iar pentru a

izbuti pe deplin conţinea ameninţări concrete cu privire la cariera şi viitorul individului protestatar. Iată schema: a argumenta şi a crea condiţiile indispensabile cu forţa. Iasca şi amnarul. Ciocanul şi nicovala. Scânteia dorită va apărea. Este o certitudine matematică.

Fizionomiile participanţilor la aceste congrese nu erau lesne de citit, căci exersarea în ceea ce priveşte mascarea sentimentelor atinsese un grad sporit de perfecţiune. Se putea însă observa uşor schimbarea stărilor de spirit. Mânia, teama, admiraţia, uluirea, îngândurarea treceau în valuri. Aveam impresia că iau parte la un spectacol de hipnoză în grup. Pe culoare, mai târziu, oamenii puteau râde şi face glume. Dar harponul fusese aruncat şi îşi atinsese ţinta. Oriunde s-ar îndrepta, ei vor duce cu sine tăişul acestuia. Cred oare că dialectica folosită de autorii referatelor era de neînlăturat? Da, era imposibil de înlăturat câtă vreme nu se purta o discuţie absolut de fond despre metodă. Pentru o asemenea discuţie nimeni dintre cei prezenţi nu era pregătit. Ar fi fost, probabil, ca o discuţie despre Hegel, al cărui public nu e alcătuit din pictori şi scriitori. De altfel, chiar dacă cineva ar fi dorit să intervină în acest sens, nu i s-ar fi dat voie să ia cuvântul. Discuţiile pe teme asemănătoare sunt abordate – cu teamă – numai în cercurile superioare ale celor înţelepţi.

Aceste congrese artistice dezvăluie disproporţiile dintre înarmarea teoreticianului şi a acelora pe care el trebuie să-i formeze în mod adecvat. Este confruntarea dintre un tanc şi un infanterist. Nu fiindcă toţi teoreticienii ar fi foarte inteligenţi şi instruiţi. Totuşi afirmaţiile susţinute de ei sunt îmbogăţite de gândirea cumulată a maeştrilor şi comentatorilor. Fiecare propoziţie are coerenţă şi finalitate, ceea ce nu reprezintă meritul teoreticianului respectiv, ci al operelor din care a învăţat. Auditorii săi sunt complet neputincioşi în faţa acestei maşini. Ce-i drept, ei ar putea să prezinte argumente luate din viaţă, dar şi acest lucru este la fel de neindicat ca şi

lansarea în problemele esenţiale rezervate Celor de Sus. Confruntarea teoreticianului cu publicul are loc la nenumărate şedinţe ale sindicatelor, organizaţiilor de tineret, în cluburi, fabrici, birouri, cămine culturale, pe tot teritoriul convertit al Europei. Nu încape îndoială, teoreticianul iese victorios din aceste confruntări.

De aceea nu trebuie să ne mirăm că scriitorul sau pictorul are îndoieli în ceea ce priveşte sensul împotrivirii. Dacă ar avea certitudinea că, în pofida liniei recomandate oficial, opera pe care o realizează are valoare trainică, cu siguranţă s-ar decide şi nu şi-ar mai face griji în privinţa tiparului şi nici n-ar mai participa la vernisaje, lucrându-şi opera în pauzele dintre ocupaţiile banale care-i aduc bani. Crede însă – în majoritatea cazurilor – că o asemenea operă ar fi slabă artistic şi nu greşește prea mult. După cum am spus, i-au lipsit condiţiile obiective. Condiţiile obiective necesare realizării unei opere de artă reprezintă un fenomen foarte complicat: este vorba de un anumit cerc de receptori, de posibilitatea contactului cu ei, de ambianţa potrivită şi – ceea ce e foarte important – de eliberarea de sub controlul interior, involuntar. „Nu pot să scriu cum aş dori – mi-a mărturisit un tânăr poet –, în fluxul meu propriu se revarsă atâţia afluenţi că abia reuşesc să-l stăvilesc pe unul că îl şi simt pe al doilea, pe al treilea şi pe al patrulea. Mă aflu la mijlocul frazei şi deja supun această frază criticii marxiste şi-mi imaginez ce o să spună teoreticianul X sau Y şi închei fraza altfel decât urma să o închei”.

Tocmai această imposibilitate interioară – cu toate că ar putea părea paradoxal – îl convinge pe intelectual că dreptatea se află de partea celei mai bune – fiind singura – Metode. Căci o confirmă experienţa. Dialectică: să prevezi că arde casa după care torni benzină în jurul sobei. Casa va arde, previziunile mele s-au împlinit. Dialectică: să prevezi că arta, creaţia artistică incongruentă cu realismul socialist va fi fără valoare, după care să-l plasezi pe artist în condiţii în care o asemenea creaţie *este* fără valoare.

Previziunile sunt îndeplinite.

Un exemplu din poezie: în afara poeziei cu sens politic este permisă poezia lirică, dar cu următoarele condiţii: 1) să fie senină; 2) să nu conţină niciun fel de elemente ideatice care să treacă dincolo de principiile unanim acceptate (în practică asta înseamnă descrieri de natură şi sentimente faţă de cele mai apropiate persoane); 3) să fie înţeleasă. Întrucât poetul care nu are voie să *gândească* în versuri va manifesta automat înclinaţia spre cizelarea formei, el va fi acuzat de formalism.

Nu numai literatura şi arta din ţările de democraţie populară îi oferă intelectualului argumente că *altfel nu se poate*. Ştirile pe care le primeşte din Occident îi întăresc această convingere. Lumea occidentală este lumea din romanele lui Witkiewicz. Cantitatea de aberaţii erotice şi filosofice este ameţitoare. Epigonii îi imită pe epigoni, trecutul imită trecutul. Această lume continuă ca şi când nu ar fi fost al Doilea Război Mondial. Toate acestea sunt bine cunoscute clanurilor intelectuale din Europa de Est, dar cunoscute ca o etapă parcursă care nu mai merită luată în seamă. Dacă noile sarcini şi probleme sunt împovărătoare şi apte să-i aducă pe mulţi la o totală depresie, ele sunt în orice caz sarcini şi probleme mai apropiate de contemporaneitate, iar disciplina gândirii şi obligaţia simplităţii reprezintă fără îndoială ceva preţios. Munca savanţilor şi artiştilor cu adevărat remarcabili din Occident scapă atenţiei, în schimb dintre numele mai noi se cunosc doar cele ale „democraţilor” (eufemism delicat care semnifică faptul că nu e vorba de un păgân). Recompensa pentru toate durerile o constituie deci certitudinea că aparţinem unei lumi noi, care învinge, deşi nu e o lume nici comodă, nici atât de veselă cum ar rezulta din propria propagandă.

Succesul. Taina demersurilor politice hotărâte la vârf, în îndepărtatul Centru; atmosfera liturgică, a vocilor scăzute, când se vorbeşte despre personalităţile cu adevărat remarcabile; spaţiul nemăsurat din Eurasia, unde

popoare întregi pot dispărea fără urmă; armate cu efective de milioane de soldaţi; eficienţa terorii; rigoarea disputelor (cei ce guvernează într-adevăr sunt filosofi, desigur nu în sensul filosofiei tradiţionale, ci al dialecticii); certitudinea stăpânirii întregului glob pământesc; mari mulţimi de adepţi pe toate continentele; ingeniozitatea minciunilor construite totdeauna din sâmburele adevărului; dispreţul faţă de adversarii neinstruiţi filosofic şi faţă de incapacitatea burgheză de a gândi, determinată, aşadar, de origine (clasele condamnate la pieire de legile istoriei dispar, căci sunt afectate de paralizarea intelectului); deplasarea permanentă şi sistematică spre Apus a graniţelor Imperiului; cheltuieli neîntâlnite nicăieri în altă parte destinate cercetării ştiinţifice; activitatea pregătitoare în vederea guvernării tuturor oamenilor din lume. Asta-i puţin? E suficient pentru a-l fascina pe intelectual. Astfel i se consolidează fatalismul istoric. „Eu pariez pe acest cal – recunoaşte cinic într-un moment de sinceritate. E un cal bun. Poţi ajunge departe cu el?

Când soseşte clipa de a lua porţia de Murti-Bing *în întregime*, delincventul o suportă în chip dureros, este ruinat nervos şi uneori se simte bolnav. Ştie că se va despărţi de sine cel de altă dată şi că îşi va anula vechile adeziuni şi deprinderi. Dacă e scriitor, nu ştie să ţină stiloul în mână. Întreaga lume i se pare sumbră, fără licărul speranţei. Scriind până acum, a plătit un tribut minim: în articolele sau romanele sale prezenta răul relaţiilor capitaliste. Critica vieţii în regimul capitalist nu este însă dificilă şi ea se poate face în mod cinstit, iar figurile de şarlatani, feudali, artişti făţarnici, conducători de încăierări naţionaliste, pe care le cunoaşte din perioada de dinainte de război şi a războiului, reprezintă un material demn de a fi persiflat. Acum însă el trebuie să înceapă *să aprobe* (în terminologia oficială aceasta se numeşte trecerea de la etapa realismului critic la etapa realismului socialist, trecere care a avut loc în ţările democraţiei populare în jurul anului 1950). Operaţia pe

care el o are de suportat, unii colegi de-ai să-i au făcut-o deja. Aceştia îl privesc şi dau din cap cu compătimire. Ei înşişi au trecut prin ea, unii mai acut, alţii mai puţin, cunosc bine procesul şi cunosc rezultatul. „Eu am trecut deja pragul – spun cu seninătate. Dar Z se chinuieşte. Stă acasă toată ziua cu faţa în palme”.

Cel mai greu de depăşit este sentimentul *vinovăţiei*. Independent de convingeri, orice om din ţările despre care vorbim există într-o ordine a unei civilizaţii evoluate de-a lungul veacurilor. Părinţii săi au fost ataşaţi de religie sau cel puţin se manifestau faţă de ea cu respect. În şcoală se acorda multă atenţie educaţiei religioase, în orice caz i-au rămas încărcătura emoţională şi aprecierea unor fapte ca nedreptăţirea aproapelui, minciuna, crima, îndemnul la ură ca fapte urâte, chiar dacă ar putea servi unor scopuri nobile. Mai mult, a învăţat istoria poporului său, a citit cu plăcere poeţi şi gânditori din perioada veche, e mândru de această moştenire, iar luptele de secole în apărarea hotarelor patriei lui sau – în momentele sumbre ale ocupaţiei străine – în numele independenţei nu l-au lăsat indiferent. Loialitatea faţă de trecutul plin de victime şi de eforturile conaţionalilor săi pentru menţinerea statului independent i se înfăţişa, conştient sau subconştient, drept un lucru pozitiv. În plus, de copil a fost învăţat – şi acest lucru l-a pătruns adânc – că ţara sa aparţine civilizaţiei care se trage de la Roma şi că ea constituie o parte a Europei, că această legătură trebuie cultivată şi preţuită.

Acum, ştiind că trece printr-o poartă care nu are cale de întoarcere, simte că face *ceva rău*. Îşi zice că aceasta este o tară ereditară, a propriului său trecut şi a trecutului propriei ţări. Numai smulgând din rădăcini ceea ce a parcurs ireversibil va deveni liber. Şi totuşi lupta continuă, talerele stau în cumpănă. O luptă crâncenă pe care n-au cunoscut-o epocile liberale. Lupta dintre înger şi demon, da, ştie acest lucru. Dar cine este îngerul şi cine demonul? Iată o figură luminoasă cunoscută din copilărie – acesta să fie îngerul? Nu, această figură se acoperă de zbârcituri

hidoase: e vechea ordine, sunt tembelii în şepci corporatiste, trăsurile Măriilor Sale, cretinismul bătrânicios al politicienilor, ofilirea Europei Occidentale, amurgul, decadenţa, misticismul instituţiilor care s-au perimat. Iată cealaltă faţă – viguroasă şi concentrată, faţa zilei de mâine, care îl provoacă. O faţă angelică? Se îndoieşte.

Se vorbeşte tare despre patriotism, despre raportarea la cele mai bune tradiţii progresiste ale poporului, despre pietatea faţă de trecut. Nimeni însă nu e atât de naiv ca să ia în serios această faţadă. Reconstrucţia unui număr de monumente istorice sau editarea operelor scriitorilor vechi nu schimbă suficient faptele semnificative şi importante; ţara a devenit o provincie a Imperiului şi e guvernată prin edicte de la Centru, păstrându-şi autonomia care se va diminua din ce în ce mai mult. S-ar putea ca perioada independenţei popoarelor să se fi încheiat şi ideile de acest gen să-şi găsească locul la muzeu. Şi totuşi e neplăcut să-ţi iei adio de la visurile legate de federaţia popoarelor egale, de Statele Unite ale Europei, în care limbi şi culturi diferite ar avea aceleaşi drepturi. Nu e plăcut să te supui hegemoniei unui singur popor primitiv încă, să recunoşti superioritatea absolută a obiceiurilor şi instituţiilor sale, a ştiinţei şi tehnicii, artei şi literaturii. Oare e nevoie de un sacrificiu atât de mare în numele umanităţii unite? Popoarele Europei Occidentale – se gândeşte scriitorul – vor trece prin această fază mai târziu şi în forme mult mai atenuate. Vor reuşi, probabil, să-şi păstreze mai bine cultura şi limbile. În acest timp însă, întreaga Europă de Est va folosi cu plăcere o limbă universală, adică rusa, iar principiul „cultură naţională în formă, socialistă în conţinut” va desemna în cel mai bun caz unitatea de monolit a culturii dirijate de la Centru, păstrându-se în diferite ţări ornamentele locale în ipostaza folclorului. Până ce fiul din stepele kârgâze îşi va paşte caii pe malurile Loarei, iar sicilianul va planta bumbac în văile turkmene şi astfel va fi realizată o Câte Universelle.

Scriitorul se uită în ziarele în care propagandiştii cheamă la lupta pentru eliberarea popoarelor coloniale de sub exploatarea puterilor imperialiste şi zâmbeşte. Câtă abilitate a dialecticii! Câtă pricepere în defalcarea etapelor!

Amare sunt toate acestea. Şi prorocii Primăverii Popoarelor. Şi Karl Marx. Şi aceste viziuni ale omenirii înfrăţite. Deci nu se poate rezolva nimic fără hegemonie şi fără mâna de fier a Suveranului. Dar Suveranul? Un poet naţional polonez descriindu-şi călătoria în Răsărit, unde pornise în anul 1824 ca deţinut politic al ţarului, compara sufletul poporului rus cu o larvă şi se întreba neliniştit ce insectă va zbura din această larvă când se va arăta soarele libertăţii: „Un fluture luminos se va înălţa peste ţarină, sau se va nimeri un fluture din neamul murdar al nopţii?” Până acum fluturele luminos nu este prefigurat de nimic.

Scriitorul se gândeşte cu mânie la comuniştii din Occident. Ce caraghioşi! Li se pot ierta declamările dacă sunt necesare propagandei. Dar ei cred în mare parte în ceea ce susţin despre blagoslovitul Centru, iar asta este de neiertat, într-adevăr, nimic nu se poate compara cu dispreţul pe care îl simte faţă de aceşti cabotini sentimentali.

În pofida împotrivirii, a clipelor de deznădejde, până la urmă clipa soseşte. Se poate întâmpla noaptea, la micul dejun, pe stradă. Ceva parcă asemănător unui sunet metalic al unei tonalităţi schimbate. *Dar nu există altă cale*. E limpede. Cât e globul pământesc de lung şi de lat, nu există altă izbăvire. Licărul durează o secundă, dar din acest moment începe ameliorarea. Pentru prima dată după o perioadă mai îndelungată pacientul mănâncă cu poftă, mişcările lui capătă vigoare, îi revine roşeaţa în obraji. Se aşază şi scrie un articol „pozitiv”, mirându-se cât de uşor i-a fost. În definitiv nu avea motiv să facă mult zgomot pentru nimic. E simplu. A trecut „pragul”.

O asemenea operaţie nu rămâne însă fără urmări. Lasă după ea un soi de apatie, vizibilă adesea în lumina

stinsă din priviri şi în grimasa buzelor. E tristeţea liniştită a cuiva care a gustat din fructele pomului binelui şi al răului, a cuiva care ştie că minte şi îi compătimeşte pe oamenii lipsiţi de conştiinţa deplină. El are în urma sa ceea ce pe atâţia alţii abia îi aşteaptă.

În anul 1945 a venit în Polonia un remarcabil ziarist sovietic. Era un domn mai în vârstă cu înfăţişare de avocat burghez. Un individ de o mare abilitate şi totală lipsă de scrupule, dovadă în acest sens fiind încăpăţânarea cu care se menţinea în înalta sa funcţie, ajungând la o vârstă onorabilă în pofida nenumăratelor epurări. Acest ziarist, după ce a mers în mai multe oraşe poloneze de provincie, la întoarcere a povestit râzând într-un cerc de scriitori o întâmplare din Silezia. Cineva lansase acolo zvonul că a sosit o delegaţie a aliaţilor din Vest. Asupra ziaristului (burtica lui şi înfăţişarea cuminte de autohton îndemnau la manifestări de încredere exuberantă) s-a năpustit cineva de pe stradă, l-a îmbrăţişat, strigând bucuros: „Domnule! Au sosit englezii!” „La fel ca în Ucraina în anul 1919”, îşi încheie ziaristul povestea. Era amuzat de repetarea acestor speranţe sterile. De asemenea era flatat că reprezintă o ţară guvernată după prevederi infailibile: treptat, popor după popor îmbogăţeau colecţia, aşa cum urma şi trebuia să fie. Nu sunt sigur dacă în zâmbetul său nu era ceva şi din mila condescendentă pe care gospodina o simte faţă de şoarecele prins în cursă.

După „punctul de răscruce”, scriitorul se aşteaptă ca într-o bună zi să fie trimis tocmai în calitate de corespondent într-una din ţările occidentale proaspăt cucerite. Ideea nu-i displace. A-i vedea pe oamenii care nu ştiu nimic şi care abia trebuie să înveţe totul îţi oferă, desigur, un anumit prilej de desfătare. Gospodina ştie că locul în care a fost prins şobolanul nu este deosebit de plăcut. Deocamdată cetăţenii din ţările cucerite nu vor fi înţeles mare lucru din noua situaţie. Sunetele orchestrelor, fâlfâitul drapelelor naţionale, primele prefigurări ale reformelor de mult aşteptate stârnesc o stare de

surescitare. Doar el, martorul, va întrezări ca o zeitate viitorul, care va fi dur, căci trebuie să fie astfel, aşa sunt legile Istoriei.

În epilogul romanului lui Witkiewicz eroii care au pornit în slujba murti-bingismului devin schizofrenici. Şi aici realitatea este în acord cu fantezia lui. Poate fi capabil de „momentul de răscruce" şi funcţiona perfect, poate scrie sau picta cum trebuie, dar în adâncul său continuă să existe vechile etaloane morale şi etice, şi astfel se naşte dedublarea. Această scindare este cauza multor dificultăţi în viaţa cotidiană. Datorită ei depistarea gândurilor improprii şi a deviaţiilor este înlesnită, deoarece murti-bingistul îşi simte cu acuitate adversarul. În el există concomitent *noua fază* şi *vechea fază*, ceea ce laolaltă fac din el un psiholog experimentat şi un păzitor al gândurilor fraţilor săi cu o abilitate mai mare decât iscusinţa vechilor detectivi cinstiţi din criminalistică.

Ne putem aştepta ca tânăra generaţie, educată de la început în noul sistem, să se elibereze de dedublare. Totuşi lucrul acesta nu se poate înfăptui repede. Ar trebui să se rezolve definitiv problema Bisericii, ceea ce, cum se ştie, nu este o misiune uşoară, necesitând multă răbdare şi tact. Chiar şi prin eliminarea totală a acestui reazem serios al reflexelor iraţionale, rămân literaturile naţionale, care, dacă examinăm lucrurile la rece, exercită o influenţă dăunătoare. De exemplu, operele celor mai buni poeţi polonezi sunt marcate de aversiunea faţă de Rusia, iar doza de filosofie catolică existentă în cadrul lor este neliniştitoare. Pe unii dintre aceşti poeţi statul trebuie să-i editeze şi să-i difuzeze în şcoli, deoarece sunt clasici, sunt consideraţi creatori ai limbii literare şi mesageri ai revoluţiei. A-i trece la index ar însemna să gândeşti nedialectic şi să cazi în păcatul stângismului. Dilema e dificilă, mult mai dificilă decât la Centru, unde identificarea culturii naţionale cu interesul umanităţii a făcut progrese mari (şi unde există încă probleme, deoarece tinerii, în pofida convingerilor raţionale, caută

cărţile lui Dostoievski). Aşadar, tipul schizofrenicului nu va dispărea probabil în viitorul apropiat.

Cineva ar putea spune că Murti-Bing este un medicament în contradicţie cu natura umană. N-ar fi un argument prea puternic. Numeroasele sacrificii umane pe care aztecii le aduceau drept ofrandă zeilor sau mutilarea propriului corp de către ermiţi în primele veacuri ale creştinismului nu ni se par demne de laudă şi totuşi au fost practicate vreme îndelungată şi cu succes. Forţa motrice a societăţilor moderne a devenit un cult care, ca nebunie, nu păleşte cu nimic în faţa celor mai brutale imperative ale magiei primare: cultul aurului. Privit din această perspectivă, Murti-Bing nu trece dincolo de exigenţele naturii umane.

Alta e chestiunea dacă, în urma operaţiei Murti-Bing pe care o suferă, omul capătă armonia şi seninătatea interioară. El capătă armonia într-o măsură relativă, suficientă pentru a acţiona. E mai bine decât să-şi otrăvească sufletul cu revolte sterile şi speranţe deşarte. Ţăranii, incorigibili în deprinderile lor mic-burgheze, afirmă că „trebuie să aibă loc o schimbare, *fiindcă aşa nu se mai poate*”. Este o încredere amuzantă în ordinea firească a lucrurilor. Un turist – spune o anecdotă – dorea să meargă la munte, dar ploaia nu mai contenea de o săptămână. Trecând pe lângă un pârâu, a întâlnit un muntean şi l-a întrebat dacă o să plouă în continuare. Munteanul s-a uitat la pârâul umflat şi a răspuns că nu. Întrebat pe ce se bazează în aprecierea sa, el a spus: „Păi, s-ar revărsa. Murti-Bing ne permite să privim asemenea prejudecăţi magice ca pe nişte reminiscenţe ale perioadei din trecut. „Noul” se confruntă cu „vechiul”, iar „vechiul” nu poate fi eliminat dintr-odată.

Ceea ce pare a contraveni perfecţiunii Murti-Bing este apatia care s-a cuibărit în oameni şi persistă concomitent cu activitatea lor febrilă. Ea e greu de definit şi uneori se poate presupune că perceperea ei este o iluzie. În definitiv oamenii se mişcă, lucrează, merg la teatru, îi

aclamă pe vorbitori, pleacă în excursii, fac dragoste, au copii. Şi totuşi ceva din atmosfera capitalelor democraţiei populare, precum Varşovia sau Praga, ne scapă. Fluidul colectiv care se naşte din schimbul şi însumarea fluidelor individuale e prost. Există o aură a forţei şi a nefericirii, a paralizării interioare şi a mobilităţii exterioare. Orice cuvinte am folosi pentru a o denumi, un lucru e cert: dacă Iadul ar asigura locatarilor săi locuinţe luxoase, haine frumoase, cea mai bună mâncare şi distracţii de tot felul, dar le-ar impune să guste mereu dintr-o asemenea aură, ar fi o pedeapsă suficientă. Nicio propagandă – nici pro, nici contra – nu poate surprinde esenţa acestui fenomen inasimilabil şi puţin cunoscut în trecut. El scapă tuturor calculelor. Nu poate exista pe hârtie. Recunoscând într-o discuţie cu voce scăzută că totuşi aşa ceva există, trebuie să căutăm o explicaţie raţională: cu siguranţă „vechiul”, constrâns şi temător, se răzbună în acest mod, emanând un lichid negru ca sepia rănită. Dar oare construcţia socialistă, avântul spre un viitor prosper, care este garantat, nu ar trebui să fie destul de puternice pentru a neutraliza otrava? Cu siguranţă e prea devreme pentru acest lucru. Când tânăra generaţie va creşte, eliberată de piedicile şi otrăvurile „vechiului”, totul se va schimba. Numai că acela care a văzut tânăra generaţie acolo, la Centru, nu e prea înclinat să facă asemenea horoscoape. Deci speranţa trebuie împinsă în viitorul îndepărtat, când acolo, la Centru şi pretutindeni, statul va oferi fiecăruia frigidere şi motociclete, pâine albă şi porţii mari de unt. Atunci vor fi, în sfârşit, mulţumiţi.

De ce atunci când totul este logic ecuaţia arată altfel decât ar trebui? Oare unui material clasic cum este omul îi e necesară o geometrie neeuclidiană, nu îi ajunge una obişnuită? Cât necaz! La naiba, ce anume îi trebuie omului?

II
OCCIDENTUL

„Oare americanii sunt chiar atât de proşti?” m-a

întrebat un prieten la Varşovia, cu disperare în glas şi convingerea că o să-l contrazic. Această întrebare relevă destul de fidel atitudinea oamenilor din democraţiile populare faţă de Occident. Este un scepticism aproape total, cu un rest de speranţă.

În ultimii ani, Occidentul a oferit suficiente motive politice pentru un asemenea scepticism. În cazul intelectualilor intervin însă şi alte motive, mai complicate. Înainte ca ţările Europei Centrale şi de Est să intre în structura Imperiului, ele au trecut prin al Doilea Război Mondial, a cărui evoluţie a fost aici incomparabil mai dură decât în Europa Occidentală. Războiul nu numai că a distrus economia acestorţări, dar a demolat numeroase valori care până atunci erau considerate de nezdruncinat.

În general, omul e înclinat să considere ordinea în care trăieşte drept *firească*. Casele pe care le vede în drum spre lucru i se par mai curând stânci desprinse din sol decât operă a minţii şi mâinilor umane. Activităţile pe care le efectuează la birou sau firmă le apreciază ca importante şi determinante pentru funcţionarea armonioasă a lumii. Veşmintele pe care le poartă el şi cei din jur sunt după părerea lui aşa cum trebuie să fie, iar ideea că el şi cunoscuţii săi ar purta la fel de bine tunici romane sau armuri medievale îi stârneşte râsul. Poziţia socială a unui ministru sau director de bancă i se pare ceva serios şi demn de invidie, iar posedarea unei sume însemnate de bani, garanţia liniştii şi siguranţei. Nu crede că pe o stradă pe care o cunoaşte bine, pe care dorm pisici şi se joacă copii, poate să apară un călăreţ cu lasou care îi va prinde pe pietoni şi îi va târî la abator, unde vor fi ucişi imediat şi atârnaţi în cârlige. Este deprins să-şi satisfacă nevoile fiziologice, considerate intime, în chip cât mai discret, departe de ochii lumii, fără să reflecteze prea mult asupra acestui obicei care nu este caracteristic nicidecum tuturor colectivităţilor. Într-un cuvânt, el se comportă cumva ca Chaplin în *Goana după aur*, care, învârtindu-se în coliba sa, nu bănuieşte că ea atârnă pe marginea prăpastiei.

Dar prima trecere pe strada ale cărei trotuare sunt acoperite de un strat gros de sticlă de la geamurile sparte de bombe şi pe al cărei carosabil vântul suflă hârtiile din birourile evacuate în panică îi zdruncină încrederea în aşa-zisul firesc al deprinderilor sale de până atunci. Cum mai zboară hârtiile cu un număr atât de mare de ştampile, cu indicaţia „confidenţial”, „strict secret”! Câte seifuri, chei, câte guşi cărnoase de directori, conferinţe, portari, trabucuri, dactilografe încordate ce bat la maşină! Iar vântul mână aceste hârtii pe stradă, oricine le poate lua şi citi, dar nimeni n-are chef, sunt lucruri mai urgente, ca de pildă să obţii un kilogram de pâine. Şi nimic, lumea merge mai departe. Ce ciudat. Omul merge mai departe pe stradă şi se opreşte în faţa casei înjumătăţite de bombă. Intimitatea locuinţelor umane, mirosul lor caracteristic, căldura lor ca a fagurelui de albină, mobilierul lor păstrător al memoriei iubirii şi urii! Iar acum totul e la suprafaţă, casa îşi arată structura, nu este o stâncă ce durează de secole: tencuiala, varul, cărămida, lambriurile, iar la etajul trei o cadă albă tristă şi utilă doar îngerilor; ploaia va spăla amintirea despre cei care au făcut baie cândva în ea. Oameni până de curând înstăriţi şi adoraţi au pierdut tot ce aveau, merg la câmp să-l roage pe ţăran să le dea o mână de cartofi. Banii îşi schimbă valoarea de la o zi la alta, devin un teanc de dreptunghiuri tipărite fără sens. Pe un maldăr de ruine fumegânde stă un băieţel şi, scormonind cu o bară de metal în dărâmăturile arse, fredonează în acest joc cântecul despre marele comandant care este atât de viteaz, încât nu-i va permite duşmanului nici măcar să se apropie de graniţă. Cântecul a rămas, dar comandantul a devenit legendă în doar câteva zile.

Mai târziu trebuie să dobândeşti noi deprinderi. Altă dată, dând peste un cadavru pe trotuar, cetăţeanul ar fi fugit la telefon, s-ar fi adunat mai mulţi gură-cască, ar fi schimbat opinii şi comentarii. Acum ştie că trebuie să ocolească repede acest păpuşoi ce zace în balta murdară şi să nu pună întrebări inutile. Cel care l-a împuşcat trebuie

să fi avut motivele sale. Sentinţa ilegală se dă în cele mai multe cazuri fără a fi audiat acuzatul.

Într-un oraş normal din Europa nu se cere populaţiei să studieze planul oraşului pentru a verifica dacă fiecare locuieşte în cartierul potrivit. Şi de ce nu? Cartierul A este pentru o rasă, cartierul B este pentru altă rasă, cartierul C, pentru a treia rasă. Este fixat termenul mutării şi străzile se umplu cu şiruri lungi de vehicule de transport, de cărucioare, de oameni care cară pachete, paturi, dulapuri, vase, colivii cu canari. Până ce, în sfârşit, fiecare locuieşte în cartierul său, chiar dacă în unele cartiere o casă care avea două sute de locuitori acum trebuie să cuprindă două mii. Acum în jurul cartierului C se ridică ziduri înalte, se închid porţile şi în decurs de mai multe luni se încarcă zilnic o nouă porţie de bărbaţi, femei şi copii în vagoane pentru animale, care îi vor duce la o fabrică special amenajată, unde transporturile umane sunt otrăvite după o metodă ştiinţifică, iar corpurile lor arse în crematorii uriaşe.

Şi iată că apare călătorul cu lasoul. Este o „dubă”, adică un camion acoperit cu prelată, care aşteaptă la colţul străzii. Trecătorul inconştient de pericol trece pe la colţ, se izbeşte deodată de ţeava îndreptată spre el, ridică mâinile în sus şi e împins spre camion; de acum el este un om pierdut pentru a-i săi. Va fi deţinut în lagăre de concentrare sau va fi pus la zid, cu gura lipită cu leucoplast pentru a nu scoate strigăte antistatale, şi împuşcat, ceea ce ar trebui să aibă o influenţă izbăvitoare asupra populaţiei oraşului şi să o determine la docilitate. Pentru a evita o asemenea soartă cel mai bine e să nu ieşi din casă. Tatăl familiei trebuie însă să iasă, pentru că e nevoit să facă rost de pâine şi de supă pentru soţie şi copii. În fiecare seară familia îşi face griji: se mai întoarce sau nu se mai întoarce? Şi fiindcă asta durează de ani de zile, toţi se deprind treptat să considere oraşul o junglă, iar destinul omului din secolul XX similar cu al omului peşterii, care trăia printre monştri mai puternici decât el.

Până acum trecea drept cert faptul că un om poartă toată viaţa acelaşi nume şi prenume. Acum însă se constată că din diferite motive este indicat să-ţi schimbi numele şi prenumele şi să înveţi pe de rost noua ta biografie. Deprinderea împinge în negură vechiul nume şi prenume până ce asimilezi o nouă personalitate. Când soţiile rămân fără bărbaţi, neştiind ce s-a întâmplat cu ei, iar bărbaţii fără soţii, şi când oamenii poartă alte nume decât înainte de război, e greu să te joci de-a actele stării civile. Întemeierea relaţiilor matrimoniale înseamnă, pur şi simplu, a locui împreună şi această formă de căsătorie, anterior persiflată, capătă statut social.

Atacurile banditeşti erau considerate cândva o infracţiune. Acum, cei care au atacat o bancă obţin titlul de eroi, pentru că banii furaţi alimentează fondurile organizaţiei subterane. De obicei aceştia sunt băieţi tineri cu înfăţişare de alintaţi ai mamei. Uciderea unui om nu constituie pentru ei nicidecum o complicată problemă morală.

Iminenţa morţii distruge reţinerile pudorii. Bărbaţi şi femei, când ştiu că data morţii lor a fost notată în carnet de un individ mătăhălos cu gârbaci şi pistol, care le hotărăşte soarta, se împerechează în văzul public, în micul spaţiu împrejmuit cu sârmă ghimpată. Băieţi şi fete de optsprezece ani, înainte de a-şi ocupa poziţiile de pe baricadă unde vor lupta cu pistoale şi sticle cu benzină împotriva tancurilor, doresc să beneficieze de tinereţea lor, care probabil nu va mai avea parte de vârsta matură, şi nu-şi fac griji în legătură cu buna-cuviinţă din alte vremuri, îndepărtate de ei.

Care lume este „firească”? Cea dinainte de război sau cea din timpul războiului? Ambele sunt fireşti, consideră omul, dacă i-a fost dat să le cunoască pe amândouă. Nu există instituţie, nu există obicei sau deprindere care să nu poată fi schimbate. Tot ceea ce înseamnă viaţa oamenilor reprezintă un dar al formaţiei istorice în care ei s-au aflat. Labilitatea şi continua transformare sunt însuşiri ale

fenomenelor, iar omul este o fiinţă plastică, şi ne putem imagina ziua în care trăsătura unui cetăţean care se respectă va fi aceea de a merge în patru labe cu un fel de coadă din pene colorate în spate.

Oamenii din ţările occidentale, şi mai ales americanii, îi par esticului neserioşi tocmai fiindcă nu au trecut prin experienţe care ne învaţă relativitatea judecăţilor şi a deprinderilor de gândire. Lipsa lor de imaginaţie este, într-adevăr, consternantă. Pentru că s-au născut şi format într-o ordine socială şi într-un anumit sistem de valori, ei cred că altă ordine trebuie să fie „nenaturală" şi că aceasta nu va reuşi să se menţină, fiind contrară firii omeneşti. Şi totuşi şi pe ei îi pot atinge focul, foamea şi sabia. Mai mult, s-ar putea ca acest lucru să aibă loc, deoarece în viaţa umanităţii acţionează principiul vaselor comunicante: e greu de crezut că atunci când o parte a globului trăieşte mari catastrofe cealaltă parte îşi continuă stilul de viaţă din secolul al XIX-lea şi va afla despre suferinţele semenilor lor îndepărtaţi doar din filme şi ziare. Exemplele ne învaţă că lucrurile nu stau aşa. Locuitorii Varşoviei sau ai Budapestei au văzut şi ei cândva bombardarea Spaniei sau Shanghaiul în flăcări la cinema. Până ce, nu peste mult timp, s-au convins cum arată asemenea fapte în practică. Despre NKVD au citit istorisiri sumbre până când s-a constatat că ei înşişi vor avea de a face cu această instituţie. *Ce se întâmplă undeva se va întâmpla pretutindeni* – asta e concluzia pe care o va desprinde din observaţiile sale, şi prosperitatea de moment a Americii nu-i stârneşte prea multă încredere. Consideră că evenimentele din 1933 – 1945 din Europa sunt o prefigurare a lucrurilor care se vor întâmpla în altă parte, iar conştiinţa europenilor din Est este, din acest punct de vedere, incomparabil mai avansată în înţelegerea evenimentelor contemporane decât cea a locuitorilor din statele care nu au cunoscut nimic deosebit.

Esticul gândeşte sociologic şi istoric, iar acest mod de gândire este adânc înrădăcinat, pentru că l-a învăţat la

o şcoală foarte grea, în care pentru neştiinţă era ameninţat nu cu o notă proastă, ci cu pierderea vieţii. De aceea este deosebit de receptiv la teoriile care prevăd schimbări bruşte în ţările din Occident; căci nu există nicio raţiune ca acolo să dureze ceea ce în altă parte a încetat să mai existe.

Singurul sistem de gândire la care are acces este materialismul dialectic; acesta prezintă pentru el o mare forţă de atracţie, deoarece foloseşte un limbaj care poate fi înţeles în lumina experienţei sale. Ordinea „naturală” iluzorie din ţările Occidentului este condamnată, potrivit materialismului dialectic (în accepţie stalinistă), la catastrofă bruscă drept urmare a crizei. Acolo unde apare criza, clasele conducătoare apelează la fascism ca mijloc împotriva revoluţiei proletariatului. Fascismul înseamnă război, camere de gazare şi crematorii. Ce-i drept, criza preconizată în America, în momentul demobilizării, nu s-a produs, Anglia a introdus la ea acasă asigurări sociale şi socializarea medicinei într-un grad nemaiîntâlnit în altă parte, iar la apariţia isteriei anticomuniste din Statele Unite un rol important l-a jucat teama faţă de o altă putere; dar toate acestea sunt doar modificări ale unui model care se verifică. Dacă lumea este divizată între fascism şi comunism, sigur că fascismul trebuie să piardă, întrucât aceasta este ultima salvare disperată a burgheziei, metoda de a guverna bazată pe demagogie, ceea ce în practică duce la promovarea în funcţii de bază a unor oameni iresponsabili. În momente decisive aceşti oameni fac prostii (cum ar fi, de exemplu, politica de cruzime faţă de populaţie aplicată de Hitler în Răsărit sau împingerea Italiei în război de către Mussolini).

Raţionând astfel, omul despre care vorbim nu trebuie să fie nicidecum stalinist. Dimpotrivă, cunoscând îndoielnicele binefaceri ale sistemului elaborat la Centru, ar vedea cu plăcere un meteorit uriaş care să spulbere de pe suprafaţa pământului cauza chinului său. El este însă doar un simplu om, îşi cântăreşte şansele şi ştie că nu-i

bine să te situezi de partea condamnată de fiinţa care în secolul său a luat locul divinităţii, adică de Istorie. Propaganda la care e supus încearcă pe toate căile să-l convingă că nazismul şi americanismul sunt fenomene identice, deoarece descind din aceleaşi relaţii economice. El crede în această propagandă cam în aceeaşi măsură în care un american obişnuit îi crede pe jurnaliştii ce îl asigură că hitlerismul şi stalinismul nu se deosebesc prin nimic.

Chiar dacă omul nostru se află pe o treaptă destul de înaltă a ierarhiei, având acces la informaţii, se orientează totuşi destul de slab în evaluarea forţei şi slăbiciunii Occidentului. Instrumentul optic pe care-l foloseşte este astfel construit încât cuprinde doar anumite fâşii ale câmpului de observaţie, dinainte prevăzute. Privindu-le, găseşte confirmarea a ceea ce se aştepta să vadă (la fel, rapoartele diplomatice pe care le primesc guvernanţii identifică raza instrumentului Metodei cu realitatea). De exemplu, obişnuindu-se să trăiască în sisteme în care legea nu există, adică reprezintă doar un instrument în mâinile partidului, singurul criteriu fiind eficienţa acţiunii, cu greu îşi poate imagina un regim în care fiecare cetăţean, de la cel mai mare până la cel mai mic, să se simtă legat prin prevederile legii. Aceste prevederi au putut fi introduse pentru a apăra interesele unor grupuri privilegiate, dar ele durează chiar dacă interesele s-au schimbat, iar înlocuirea lor cu alte prevederi nu este deloc uşoară. Fiecare cetăţean este adânc înrădăcinat într-o reţea de legi a căror origine se pierde în negura vremurilor. Este un mecanism greoi al vieţii colective, iar cei care ar dori să acţioneze cu adevărat se zbat neputincioşi. De aici tergiversările de neînţeles pentru locuitorul din Europa Centrală şi de Est, deciziile absurde, campaniile electorale ce ţin seama de starea de spirit a alegătorilor, demagogia, licitaţiile reciproce. În acelaşi timp însă, acestea oferă protecţia cetăţeanului: prinderea pe stradă a unui individ care nu e pe placul guvernanţilor, băgarea lui în „dubă” şi

transportarea în lagărul de concentrare reprezintă, desigur, o rezolvare grozavă, dar greu de aplicat acolo unde infractor e considerat numai omul care a săvârşit o faptă menţionată ca sancţionabilă în cutare sau cutare paragraf. Codurile penale nazist şi sovietic sunt, în schimb, absolut congruente în estomparea graniţei dintre fapta pasibilă de pedeapsă şi cea care nu constituie un delict: primul prin definirea infracţiunii ca fiind orice faptă îndreptată împotriva intereselor poporului german, celălalt – ca fiind orice faptă îndreptată împotriva intereselor dictaturii proletariatului. Aşadar, ceea ce se numeşte „formalism burghez fără de suflet" oferă oarecare garanţii ca tatăl unei familii să nu fie dus în zone în care urşilor albi le e bine, dar oamenilor nicidecum. Nu pot fi aplicate, de asemenea, torturi ştiinţific elaborate, sub a căror influentă oricine recunoaşte cu egală ardoare crimele săvârşite şi nesăvârşite. Propaganda se străduieşte să-i convingă pe cetăţenii democraţiilor populare că legea în Occident este pretutindeni o ficţiune, servind interesele claselor guvernante. S-ar putea să fie o ficţiune, dar una prea puţin comodă pentru autorităţi. Dacă doreşti să condamni pe cineva, trebuie să transpiri zdravăn; pentru a-i dovedi cu adevărat vinovăţia, avocaţii apelează la tot felul de subterfugii juridice, procesul se prelungeşte prin recursuri, anulări etc. Desigur, se întâmplă şi crime sub acoperirea legii. Până acum însă legea îi leagă de mâini atât pe guvernanţi, cât şi pe guvernaţi, ceea ce, în funcţie de punctul de vedere în care te situezi, poate fi considerat o forţă sau o slăbiciune.

Americanii compară democraţia cu o plută stângace pe care fiecare vâsleşte în altă parte. Predomină zarva şi insinuările reciproce, nefiind uşor să vâsleşti în aceeaşi direcţie, în comparaţie cu o asemenea plută galerele de luptă ale statului totalitar se prezintă impunător. Se întâmplă însă ca, acolo unde rapidul vas totalitar naufragiază, pluta stângace să-şi continue drumul.

Ceea ce e nou în Occident nu e uşor de perceput

pentru clientul Centrului. În unele ţări din Vest, în primul rând în Statele Unite, s-a întâmplat ceva fără analogie în veacurile anterioare: s-a născut aici o civilizaţie populară, vulgară, ce poate stârni repulsie persoanelor mai rafinate, dar care face ca milioane de oameni să beneficieze de produsele industriale. E adevărat că aceşti oameni se bucură de efectul strălucitor ieftin şi că îl răscumpără cu multă trudă. Totuşi muncitoarea care, cu bani puţini, capătă reproducerile modelelor de rochii purtate de stelele de cinema, merge cu un automobil vechi, dar personal, vede filme cu cowboy care o amuză şi foloseşte în locuinţa sa un frigider electric se află la un anumit nivel de civilizaţie *comun* cu ceilalţi şi nu seamănă nicidecum cu colhoznica de lângă Kursk, a cărei străbunică se putea apropia, în cel mai rău caz, de un asemenea standard mediu. „Prostia" maselor americane, care cunosc satisfacţia avantajelor pur materiale ale civilizaţiei moderne, îl irită în mod deosebit pe intelectual. Educat într-o ţară în care exista împărţirea în „intelectuali" şi „mase", el caută în primul rând idei create de obicei de intelectualitatea care constituie fermentul schimbărilor revoluţionare. Dând peste o societate în care „intelectualitatea", aşa cum era cunoscută în Europa Centrală şi de Est, nu există, el se descurcă greu cu un material la fel de anticonceptual al observaţiei. „Ideile" pe care le găseşte acolo sunt vizibil perimate şi au rămas mult în urma dezvoltării economiei şi tehnicii. Soluţionarea pur empirică şi pragmatică a dificultăţilor, incapacitatea de abstracţie chiar şi într-o doză modestă (or, burghezia, germană de exemplu, dispunea de această capacitate într-o mare măsură) introduc în calcul date nedefinite. Dacă aceste însuşiri sunt recunoscute drept „întârziere" faţă de Europa, trebuie să spunem în acelaşi timp că „prostia" susţinută de o tehnică mult mai avansată decât tehnica europeană nu este doar o sursă de slăbiciune.

Până în prezent, avântul în efectuarea şi aplicarea de noi invenţii nu a fost frânat. Prioritatea sub acest aspect

revine Occidentului. Încercarea pe care a făcut-o Japonia de a prinde din urmă Occidentul s-a încheiat cu un eşec, Japonia fiind înfrântă de Statele Unite ale lui Roosevelt, paşnice şi zgâlţâite de conflicte interne. Copiind din Occident modele de maşini şi avioane, turboreactorul, radarul, penicilina, televiziunea, bomba atomică şi submarinele germane, Rusia se înscrie acum în cursă. Cea mai tânără generaţie din Europa de Est, educată în cultul ştiinţei ruseşti, începe să creadă că ştiinţa şi tehnica rusă ocupă în lume un loc de frunte. Cei în vârstă consideră o asemenea supoziţie o absurditate, dar nu sunt siguri dacă, ţinând seama de nenumăratele bogăţii naturale, de economia planificată şi de posibilitatea alocării unor nelimitate sume de bani pentru cercetare şi experienţe ştiinţifice, Rusia nu se află într-un punct de cotitură. Acest lucru pare să fie contrazis de caracterul practic al ştiinţei ruse contemporane, subordonată unei singure Metode. După cum se ştie, cele mai mari descoperiri sunt efectuate în urma unei îndelungate şi dezinteresate activităţi depuse de mai mulţi savanţi, activitate care nu aduce rezultate concrete imediate. Acest lucru e contrazis de insistenţa cu care propaganda atribuie ruşilor majoritatea invenţiilor (cu toate că se copiază concomitent tehnica americană, începând cu construcţia de poduri şi încheind cu motoarele, în cele mai mici detalii). Un asemenea efort propagandistic, frizând deseori ridicolul, nu atestă o bună stare de spirit, după cum nu atestă o astfel de stare, de exemplu, vânzarea în ţările democraţiei populare a maşinilor suedeze drept ruseşti prin ştergerea mărcii. Totuşi efortul propagandei de a combate complexul rusesc de inferioritate şi de a ridica „moralul tehnic” constituie dovada atenţiei sporite pe care Centrul o acordă cursei ştiinţifice. Cine ştie la ce rezultate poate conduce această concentrare a voinţei. E doar o chestiune de timp.

Să acceptăm totuşi – îşi spune omul din Europa Centrală şi de Est – r că în momentul de faţă superioritatea Occidentului în domeniul potenţialului de producţie, al

tehnicii, al înlocuirii mâinilor umane cu maşina (ceea ce echivalează cu atenuarea gradată a deosebirii dintre munca fizică şi cea intelectuală) este neîndoielnică. Dar ce se întâmplă în mintea maselor din Occident? Oare nu este acesta un vis spiritual, iar când urmează trezirea, oare stalinismul nu va fi singura lui formă? Oare creştinismul nu se retrage acolo, iar aceste mase nu sunt lipsite de orice credinţă? Neîndoielnic, aşa este. Oare în mintea lor nu se cuibăreşte pustiul? Ba da. Acest gol nu se umple cu şovinism, cu romane şi filme poliţiste fără valoare artistică? Ba da. Ca urmare, ce ne poate oferi nouă Occidentul? Eliberarea *de ceva* înseamnă mult, dar acest lucru e prea puţin, mult prea puţin în comparaţie cu eliberarea *întru ceva*.

Astfel de întrebări pot părea excesive prin esenţa lor, dar ele sunt puse. Ce-i drept, la aceste întrebări se poate răspunde cu alte întrebări. Puţinii comunişti americani (îndeosebi fiii cu înclinaţii intelectuale din familii burgheze şi mic-burgheze) suferă din cauza mizeriei spirituale a maselor, dar nu se gândesc că în Imperiul după care tânjesc există mizerie materială, tehnică puţină plus stalinism şi că ar fi de-a dreptul interesant să ne imaginăm bunăstarea şi tehnica plus stalinismul, ceea ce nu s-a realizat încă nicăieri pe glob. Crearea omului nou în Imperiu se face sub sloganul luptei împotriva mizeriei (concomitent generate şi combătute) şi al ridicării tehnicii (concomitent distruse şi construite). Dacă ar lipsi aceste puternice raţiuni, ce s-ar întâmpla? Putem bănui că roţile uriaşei maşini s-ar învârti în gol. Această etapă – a comunismului realizat – este „locul sacru dintre cele sacre” pentru adepţi şi nu e voie să-ţi îndrepţi într-acolo privirea. Acesta e Cerul. Nu trebuie să încerci să pătrunzi ceea ce este dincolo de puterea de înţelegere. Dacă am îndrăzni totuşi, s-ar constata că Cerul nu se deosebeşte prea mult de Statele Unite din perioada de angajare deplină şi că (acceptând chiar atenuarea fricii, ceea ce este mai puţin probabil) masele îşi trăiesc viaţa lor fiziologică, beneficiază

de rezultatele materiale ale civilizaţiei, iar dezvoltarea lor dă peste un obstacol de neînvins sub forma doctrinei care vede ţelul în eliberarea omului de grijile materiale spre ceva care, potrivit doctrinei înseşi, este un nonsens.

Desigur, asemenea soluţionări sunt utopice. Dacă totuşi nu-i preocupă prea mult pe comuniştii din Occident, fraţii lor din Imperiu nu scapă de ele. Am reţinut opinia cuiva: „N-aş dori să apuc comunismul realizat, căci ar fi cu siguranţă foarte plictisitor”. Când se va încheia marea muncă educativă şi nesuferita „esenţă metafizică” din om va fi distrusă, ce va urma? E îndoielnic că imitarea liturghiei creştine de către partid şi genul de slujbe făcute în faţa portretelor conducătorilor le vor oferi oamenilor satisfacţii perfecte.

Privirea îndreptată spre Vest cu speranţa că acolo se naşte „ceva” este răspândită în rândurile intelectualilor din Est într-o mai mare măsură decât i se pare Occidentului. Nu e nicidecum o privire aţintită spre propagandă. *Ceva* înseamnă un nou autor genial, o nouă filosofie socială, mişcare artistică, descoperire ştiinţifică, noi principii în pictură sau în muzică. Şi a găsi acel *ceva* se întâmplă rar. Oamenii din Est s-au deprins să abordeze serios doar acele trăsături ale vieţii sociale care se manifestă la scară organizată şi de masă. În domeniul cultural, în Occident nimic nu capătă o asemenea dimensiune, cu excepţia filmelor, bestsellerurilor şi revistelor-magazin. Nimeni dintre oamenii care gândesc în Occident nu tratează serios majoritatea acestor mijloace de divertisment în masă, în schimb în Est *per analogiam* (acolo totul are caracter de masă) ele ajung să fie singurele reprezentante ale „putredei culturi din Occident” A persifla idioţenia numeroaselor filme, romane sau articole e uşor (câştigând printr-un efort mic onorarii şi, în plus, eliberându-se de mult mai neplăcuta obligaţie de a scrie cu entuziasm despre Centru), şi ca atare aceasta este preocuparea preferată a ziariştilor, iar influenţa pe care o astfel de critică o exercită asupra publicului este considerabilă.

Adevărata viaţă culturală a Occidentului este alta. Şi acolo însă intelectualul din Est dă peste iluzii înşelătoare, căci există egalitate în drepturi între epigoni şi novatori, decadenţă şi elementul sănătos, promovarea semitalentului şi prezentarea în doi peri a personalităţii evocate. Curentele pe care le cunoaşte din călătoriile sale de dinainte de război în Occident continuă să existe şi-i stârnesc indignarea, reprezentând o etapă pe care el însuşi a depăşit-o. Dar ele se impun în primul rând atenţiei lui, nu fenomenele noi, ce încolţesc cu greu în pădurea de copaci scorburoşi.

Cel mai serios reproş lansat împotriva valorilor culturale ale Occidentului îl constituie caracterul lorelitar şi inaccesibilitatea pentru mase. Acest reproş este just. Poezia, pictura sau chiar muzica se închid în turnuri de fildeş, alunecă în numeroase maladii ale stilului. Totodată însă legătura lor cu viaţa cotidiană a oamenilor este mult mai strânsă decât li se pare observatorilor superficiali. De exemplu, pictura inovatoare, „dificilă”, „neînţeleasă”, ajunge repede la un mare număr de receptori, deoarece influenţează stilul reclamei, moda feminină, decoraţiile teatrale, împodobirea interioarelor şi, poate ceea ce e mai important, forma maşinilor folosite peste tot. În comparaţie cu aceasta, stilul „empire sovietic”, care constă în pictarea de pânze mari pe care se văd demnitari în diferite grupuri şi poziţii, este absolut rupt de viaţă. Distrugând experimentul din artă, Centrul s-a condamnat în domeniul artelor aplicative (dacă, în general, se poate vorbi de aşa ceva acolo) la o imitare stângace a artelor aplicative din Occident, mereu reîmprospătate datorită experimentelor din pictura pe şevalet. Eforturile eroice ale cehilor şi polonezilor de a salva propria artă aplicată prin raportarea la modele populare sunt, probabil, condamnate la eşec, deoarece există o corelaţie între mobilier, tapiserie de perete sau materialul pentru rochii de damă şi pictură şi sculptură. Când în pictură şi sculptură este obligatoriu cultul urâţeniei, orice îndrăzneală trecând drept

formalism, artele aplicate, rupte de izvoarele lor, sunt condamnate a fi sterile.

Scena multicoloră pe care se desfăşoară viaţa în ţările din Occident este supusă legii osmozei. Cetăţeanul de rând din aceste ţări nu-şi dă seama de altfel că un pictor la mansardă sau un autor de versuri neînţelese sau un muzician bagatelizat sunt nişte magicieni care conferă formă tuturor lucrurilor pe care le apreciază în viaţă. Nu se gândesc la asta nici guvernanţii, care nu-şi pierd timpul cu asemenea nimicuri. Sistemul economic, lipsit de planificare, face ca statul să nu poată veni în ajutor oamenilor care lucrează în diferite sfere culturale. Alergând dezinteresat după propria himeră, aceşti oameni mor uneori de foame, în timp ce chiar în apropiere cretini bogaţi nu ştiu ce să mai facă cu banii, folosindu-i aşa cum îi îndeamnă mintea lor întunecată. O astfel de stare de lucruri îl revoltă pe omul din Est. În ţara sa, oricine manifestă oarecare capacităţi este valorificat. Întările Occidentului, cineva cu aceleaşi capacităţi are şanse minime. Risipa în economia de talente este de-a dreptul deprimantă, iar cei puţini care reuşesc să fie recunoscuţi datorează acest lucru nu neapărat calităţilor profesionale, ci foarte adesea, pur şi simplu, întâmplării. Corespondentul acestei risipe în ţările Noii Credinţe este acceptarea capacităţii de adaptare la linia politică drept criteriu de selecţie, ceea ce face să ajungă foarte uşor la vârf mediocrităţile. Cu toate acestea, artistul sau savantul se descurcă mai uşor în aceste ţări decât confraţii săi din Occident. Deşi presiunea Metodei este împovărătoare, recompensele materiale nu sunt de dispreţuit. Mulţi muzicieni, pictori şi scriitori care au avut ocazia să emigreze în Occident nu au făcut acest lucru, deoarece este mai bine să compui într-un fel sau altul, să pictezi şi să scrii decât să lucrezi în fabrică sau să înveţi şi să nu mai ai nici timp, nici forţă pentru practicarea meseriei tale esenţiale. Mulţi dintre cei care au fost în străinătate au revenit în patria lor tocmai din această cauză. Teama în

faţa modului absolut cu care sistemul economic din Vest se raportează la lucrătorii din domeniul ştiinţei şi artei este foarte răspândită printre intelectualii din Est. Este mai bine să ai de-a face cu un diavol inteligent decât cu un nătărău generos – spun ei. Diavolul inteligent înţelege interesul reciproc şi-i permite fiecăruia să trăiască din scris, daltă sau pensulă, având grijă de clienţii săi şi manifestându-şi cerinţele. Nătărăul generos nu înţelege aceste interese, nu oferă şi nu cere nimic, ceea ce în practică echivalează cu o amabilă cruzime. Faptul că principalele mijloace de producţie trebuie să aparţină statului care stabileşte planuri economice şi foloseşte venitul pentru sănătate, învăţământ, ştiinţă şi artă li se pare oamenilor din Est un lucru cert, şi ar fi o naivitate să cauţi printre ei adepţi ai capitalismului. Ceea ce caută în Occident nu sunt cu siguranţă lozincile călduţe ale Revoluţiei Franceze sau ale Războiului de Independenţă american. Argumentului că fabricile şi minele trebuie să aparţină unor persoane private îi răspund cu ironie. Căutarea a *ceva* decurge din înţelegerea mai mult sau mai puţin clară a faptului că Noua Credinţă este incapabilă să satisfacă nevoile spirituale ale oamenilor, iar încercările ei în această direcţie se preschimbă cu o regularitate implacabilă în caricatură. Dacă i-am strânge cu uşa şi i-am obliga să formuleze ce doresc, ar răspunde, desigur, că doresc un sistem în care economia ar fi socialistă, dar omul nu ar trebui să se agite neputincios în strânsoarea de şarpe a Metodei. Caută deci anumite indicii care să arate că adevăratele valori culturale pot apărea dincolo de Metodă. Dar acestea trebuie să fie valori durabile, de perspectivă, şi nu valori care decurg dintr-o conştiinţă învechită, căci dacă ar exista numai ele ar fi triumful şi confirmarea Metodei. Oamenii din ţările Noii Credinţe ştiu că *numai* în Occident pot apărea opere care constituie germenii viitoarei speranţe. Cine ştie dacă în atelierele unor gânditori singuratici nu există descoperiri de aceeaşi importanţă cu lucrările lui Darwin sau Marx, la fel de

singuratici în epoca lor. Dar cum să ajungi la ele?

Intelectualul din Est este un judecător deosebit de aspru a tot ceea ce ajunge la el din Occident. De multe ori a fost dezamăgit şi nu mai vrea bucurii ieftine care mai târziu lasă o mâhnire cu atât mai mare. Războiul l-a făcut mai perspicace în dezvăluirea aparenţelor şi mai suspicios. A respins multe cărţi pe care le îndrăgise înainte de război, multe orientări în pictură şi muzică, deoarece nu au rezistat probei. Căci opera gândirii umane trebuie să reziste încercării realităţii brutale şi imediate. Dacă nu poate rezista, nu e bună de nimic. Probabil este cu adevărat valoros numai ceea ce poate exista pentru om în clipa când el este ameninţat de o moarte iminentă.

Cineva zace sub focul mitralierelor pe o stradă dintr-un oraş, unde se desfăşoară lupte încinse. Se uită la pavaj şi vede un spectacol amuzant: bucăţile de piatră se ridică precum ţepii de arici – sunt gloanţele care, izbindu-le marginile, le mişcă din loc şi le conferă o poziţie oblică. Un asemenea moment *îi judecă* pe poeţi şi pe filosofi în conştiinţa omului. S-ar putea ca un poet să fie adorat de publicul cafenelelor literare şi când intră acolo spre el să se îndrepte priviri pline de curiozitate şi de admiraţie. Versurile lui însă, reamintite într-un asemenea moment, îşi dezvăluie fragilitatea, înfăţişând trăsături de divertisment specifice estetului. În schimb, observarea caldarâmului este ceva real şi poezia care s-ar baza pe o experienţă la fel de *nudă* ar fi capabilă să supravieţuiască victorios acelei zile de condamnare a iluziilor cu care sunt înclinaţi să se hrănească oamenii. La intelectualii care au trăit „Ios desastros de la guerra” în Europa de Est s-a produs ceva ce s-ar putea numi *reducerea exceselor emoţionale*. Romanele psihanalitice le stârnesc râsul dispreţuitor. Literatura complicaţiilor erotice, populară încă în Occident, e considerată gunoi. Pictura epigonilor abstracţionismului le produce căscatul. Sunt flămânzi, dar doresc pâine, şi nu *hors d œuvre*.

Materialismul dialectic găseşte ecou în rândurile lor,

deoarece este o formă de gândire *pământeană*. Ei ar vedea cu plăcere literatura şi arta în afara sferei Metodei, dar cu condiţia de a fi pământene, viguroase şi sănătoase. Numai de-ar putea să le găsească. Este interesant că tot ceea ce în Occident e suficient de viguros pentru gustul lor se învârteşte în jurul problemelor de regim social şi al credinţelor de masă care-i pasionează: e vorba de cărţi atât ale staliniştilor, cât şi, într-o măsură şi mai mare, ale antistaliniştilor. Mulţi dintre ei au citit *întuneric la amiază*, de Koestler. Puţini cunosc *1984* al lui Orwell (din cauza dificultăţilor de a obţine această carte şi a pericolului de a o deţine, ea este cunoscută doar unor membri ai Inner Party); Orwell i-a fascinat prin surprinderea detaliilor pe care ei le cunosc bine şi prin forma satirei în spiritul tradiţiei lui Swift; această formă este imposibil de practicat în ţările Noii Credinţe, deoarece alegoria, polisemantică prin natura ei, ar trece dincolo de normele realismului socialist şi de cerinţele cenzurii. Chiar şi cei care îl cunosc pe Orwell doar din auzite se miră că un scriitor care nu a locuit niciodată în Rusia a putut aduna atâtea observaţii exacte. Însuşi faptul că în Occident există scriitori care înţeleg funcţionarea unei maşini neobişnuit de complicate, a cărei parte sunt ei înşişi, le dă de gândit, ţinând seama de „prostia" Occidentului.

Ceea ce are vigoare în Occident este însă de obicei doar negarea. Critica Noii Credinţe care se practică acolo este deseori exactă. Cu toate acestea, ea nu arată căile de ieşire şi nu introduce nimic în locul Metodei. Se poate spune, e adevărat, că introduce omul viu căruia nu-i este ruşine de propriile idei, având curajul să se mişte singur, fără acele catalige care sunt citatele din scrierile autorităţilor. Dar acest lucru pare insuficient intelectualilor din Est. Mesia nu este învins cu argumente ale oamenilor raţionali, din a căror gură ies cuvinte, şi nu sabia de flăcări.

Religia creştină, limitată sau de-a dreptul nimicită în ţările Noii Credinţe, stârneşte mereu interes (nesănătos).

Dar oare creştinii întările din Occident beneficiază în chip corespunzător de libertate? Se cuvine mai curând să tragem concluzia că nu. Religia a devenit acolo ceva în genul unor reminiscenţe din zona moravurilor, al căror exemplu poate fi găsit în folclorul diferitelor popoare. Mai mult, pare să meargă mână în mână cu reacţia politică. Probabil că, pentru a putea renaşte, creştinismul are nevoie de constrângere – după cum arată râvna religioasă a creştinilor din ţările democraţiei populare. Rămâne doar întrebarea dacă aceasta nu este pioşenia şoarecelui în cursă şi dacă nu a venit un pic cam târziu.

Este indicat oficial să manifeşti cea mai mare repulsie faţă de Occident. Totul e rău acolo: trenurile nu sosesc la timp, în magazine bate vântul, pentru că nimeni nu are bani, trecătorii sunt prost îmbrăcaţi, proverbiala tehnică nu e bună de nimic. Când auzi pomenindu-se numele vreunui scriitor, pictor sau muzician se cuvine să strâmbi din nas sarcastic şi să-ţi vină să scuipi, căci lupta împotriva cosmopolitismului este una din datoriile de bază ale cetăţeanului. Cosmopolitism înseamnă respect faţă de cultura Occidentului (burgheză). Termenul s-a născut la Moscova şi în istoria Rusiei nu reprezintă nimic nou. Încă acum o sută de ani istoricii ţarişti vorbeau cu repulsie de „Occidentul putred” Atunci în „putredul Occident” activau Marx şi Engels, care mai târziu au trebuit să fie importaţi, ca multe alte invenţii, tocmai din acest Occident. În practică, lupta împotriva cosmopolitismului se manifestă în democraţiile populare prin faptul că doar unii vechi scriitori apuseni, recunoscuţi drept „progresişti în epoca lor”, se recomandă spre a fi traduşi şi editaţi (de exemplu, Shakespeare, Balzac, Swift); în schimb, se recomandă şi trebuie traduşi şi editaţi toţi vechii scriitori ruşi, cu puţine excepţii. Dintre cei contemporani merită traduşi şi editaţi toţi scriitorii ruşi, în schimb dintre cei occidentali numai aceia care sunt comunişti (în cazuri îndoielnice editorilor li se furnizează informaţii prin liste speciale cu autorii interzişi elaborate la Centru). Pictura occidentală până în

secolul al XIX-lea nu ridică rezerve, în schimb chiar impresioniştii francezi, cum s-a demonstrat, au descins din filosofia burgheziei în descompunere; mult mai sus decât ei stau din punct de vedere artistic realiştii ruşi (*peredvijniki*). Întreaga muzică rusă este adecvată ca repertoriu pentru orchestre şi solişti, în schimb în cazul muzicii occidentale apar îndoieli chiar şi cu privire la compozitori din secolul trecut. Ar fi un simptom de cosmopolitism alcătuirea unui repertoriu numai din piese occidentale (de exemplu, Bach, Mozart, Berlioz, Verdi). Un simptom de înţelegere a necesităţilor este în schimb repertoriul combinat (de exemplu, Musorgski, Ceaikovski, Bach, Borodin).

Cu toate că reglementările detaliate le dau de furcă redactorilor, lucrătorilor din sistemul editorial şi interpreţilor muzicali, „lupta împotriva cosmopolitismului" nu este lipsită de suport raţional. De ce are suport, la Centru e destul de clar: o scară de comparaţie prea largă nu contribuie la sănătatea morală a cetăţenilor. În schimb, în ţările democraţiei populare, supuse de secole influenţei Occidentului, se urmăreşte eliminarea viciului: fumătorul este dezvăţat de fumat, luându-i-se ţigările. Există unele împrejurări care fac ca ostilitatea regulamentară faţă de „cosmopolitism" să nu fie chiar atât de împovărătoare pentru intelectuali, cum ne-am putea aştepta. În orice caz, ei ştiu să se convingă pe sine în privinţa justeţei relative a recomandărilor de la Centru în acest sens.

Spaţiul în care a apărut civilizaţia numită europeană se identifica mai mult sau mai puţin cu spaţiul pe care s-a întins religia venită de la Roma. Ţările care reprezintă astăzi provinciile occidentale ale Imperiului au fost timp de veacuri provincii răsăritene. Dezvoltarea Europei moderne, cu febrila activitate a centrelor industriale şi comerciale, a adâncit diferenţele dintre „Europa" între ghilimele şi „mărcile[1] răsăritene" ale acesteia. Un locuitor din statul

1 Marcă - provincie în unele state feudale condusă de un margraf sau de un principe și care avea rolul de a întări granițele marilor imperii din

Idaho întrebat astăzi ce înţelege prin Europa va menţiona cu siguranţă Franţa, Olanda, Italia, Germania. Nu va ajunge mai departe spre est, iar popoarele care locuiesc acolo i se prezintă ca un conglomerat de neamuri înapoiate, nu prea demne de atenţie. S-ar putea ca locuitorul din Idaho să reprezinte o „întârziere istorică", cu alte cuvinte conştiinţa lui să fie supusă unor deprinderi vechi, pe care le contrazic faptele. Totuşi opiniile lui sunt semnificative, răsfrângându-se de altfel asupra demersurilor politicienilor americani pentru care pierderea „mărcilor răsăritene" ale Europei în favoarea Rusiei nu arăta a mişcare ce ar fi putut avea consecinţe serioase. În decursul unei îndelungate perioade istorice banul şi forţa s-au concentrat în vestul Europei, unde s-au format şi modelele culturale, răspândite mai târziu în est (de exemplu, bisericile şi palatele din Polonia au fost construite de arhitecţi italieni, poeţii polonezi imitau cu plăcere forme ale poeziei franceze etc.). Ţările din Europa de Est şi Centrală erau „rude sărace", teritoriu semicolonial. Atitudinea Vestului faţă de ele nu era lipsită de dispreţ protector şi nu se deosebea prea mult de opiniile cam rectilinii ale locuitorului din Idaho.

Un polonez, ceh sau ungur cu educaţie medie ştie destul de multe despre Franţa, Belgia sau Olanda. Un francez, belgian sau olandez cu educaţie medie nu ştie nimic despre Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria. Un intelectual din Est nu consideră această stare de lucruri rezonabilă şi mai degrabă se simte solidar cu rusul care are cu Occidentul răfuieli vechi şi neplăcute. Deşi complexul de inferioritate al rusului, complex care conduce la permanente asigurări cu privire la propria supremaţie absolută şi la neîncetate pretenţii de omagiere, îl irită în cel mai înalt grad, dispreţul arătat de Occident ţărilor din Europa Centrală şi de Răsărit i se pare a proveni din slaba orientare în schimbarea proporţiilor survenită în a doua jumătate a secolului XX. Căci aceste

---

Evul Mediu. (N.t.)

ţări au o populaţie numeroasă, ce vădeşte deosebite capacităţi în adaptarea la cerinţele tehnicii industriei moderne; bogăţii naturale; industrie grea şi minieră în plină dezvoltare; muncitorul de aici îl reaminteşte doar în mică măsură pe emigrantul neputincios care pornise în căutare de pâine în Occident, unde era folosit la cele mai grele munci; tehnicienii şi savanţii lor pot concura cu succes cu colegii lor din Vest; scriitorii şi muzicienii lor nu se pot plânge de lipsa talentului. Mai mult, din orice punct de vedere aceste ţări sunt o parte importantă nu numai a Europei, ci a întregului glob. Dacă se preconizează că Noua Credinţă se va răspândi peste tot, ele sunt primul teritoriu în afara Rusiei şi de aceea cel mai interesant. Dacă se preconizează că Centrul va pierde şi nu va reuşi să impună lumii propria hegemonie, formele de economie şi de cultură care vor apărea în aceste ţări vor constitui un pasionant exemplu de incubare a noului, căci nu există în istorie revenire la statu-quo. Aşadar, nu e oare justificată stoparea idolatriei faţă de modelele Occidentului, atât de răspândite în rândurile sferelor instruite ale mărcilor răsăritene? Privite din ţările democraţiei populare, micile state de pe coasta Atlanticului sunt pline de amintiri ale unei glorii vechi, apuse, fiind lipsite de orice dinamism. De ce ar trebui imitate la Praga sau Varşovia pânzele pictorilor francezi de astăzi, create într-o ţară fără dinamism? De ce s-ar juca în aceste oraşe piesele englezeşti scrise pentru cu totul alt gen de public? Trebuie să ne dezvăţăm de imitarea care a avut rost atâta timp cât capitalul francez, englez sau belgian a investit în minele, căile ferate şi fabricile mărcilor răsăritene, împingându-şi acolo concomitent cărţile, filmele şi moda. Trebuie să ne sprijinim pe propriile picioare, aşa cum s-a aşezat pe propriile picioare industria naţionalizată.

Necazul constă în faptul că, eliberându-se de farmecul occidental, literatura, ştiinţa şi arta din aceste mărci au devenit complet dependente de noua metropolă. Dacă mai demult imitaţia era din plăcere şi benevolă, acum

ea a căpătat puterea obligaţiei. Orice căutare a propriului drum ar întâmpina reproşul de titoism. Chiar şi raportarea la propriul trecut al popoarelor din mărci este posibilă numai dacă acest trecut dovedeşte căi de dezvoltare paralele ale poporului respectiv cu căile de dezvoltare ale poporului rus. Folclorul, desigur. Piesele de teatru realiste ale secolului al XIX-lea, desigur. Dar Polonia posedă, de exemplu, tradiţii ale dramei romantice care nu comportă montarea de factură realistă. De asemenea, posedă tradiţia unor montări numite de specialiştii în domeniu „teatru monumental”. Continuarea unor astfel de tradiţii ar mirosi a erezie primejdioasă.

„Lupta împotriva cosmopolitismului” nu este altceva în esenţă decât golirea retortei care e umplută din nou cu alt lichid. În trecut, în această retortă se producea o substanţă deosebită prin interacţiunea dintre elementele importate şi autohtone. Astăzi elementul importat apare într-o ipostază mult mai pură, deoarece un număr suficient de paznici se îngrijeşte de păstrarea respectului cuvenit modelelor. Totuşi, „lupta împotriva cosmopolitismului” poate fi, crede intelectualul, o bună cură. Niciodată nu vor reveni vremurile când pictorii polonezi, cehi sau unguri mergeau la Meca picturii, la Paris, şi după întoarcere îşi pictau râul natal absolut asemănător Senei, deşi nu era deloc asemănător.

„Occidentul putred” era în veacul trecut condamnat de istoricii patrioţi ruşi, fiindcă era liberal şi ideile care pătrundeau de aici ameninţau guvernele autocrate. De altfel, nu era criticat fără milă doar de aceşti apărători ai tronului. E suficient să citim broşura lui Lev Tolstoi *Ce este arta* pentru a căpăta imaginea dispreţului, atât de tipic pentru ruşi, faţă de subtilitatea occidentală (*utoncenija*}. Tolstoi consideră piesele lui Shakespeare o multitudine de aiureli sângeroase, iar pictura franceză (era perioada înfloririi impresionismului), nişte mâzgăleli ale unor degeneraţi. După revoluţie nu era greu să dezvolţi asemenea reţineri la care se adăuga un serios volum de

argumente: Rusia avea din nou cu totul alt sistem decât Occidentul. Dar oare această suspiciune faţă de Occident nu a constituit totdeauna marea forţă a Rusiei şi oare nu au lucrat chiar istoricii ţarişti indirect pentru revoluţie, cultivând ruşilor siguranţa de sine şi încrederea în misiunea deosebită a poporului? Prisma prin care Occidentul era privit, pieziș și cu dispreţ, nu s-a dovedit un demers prost. Datorită ei a apărut tipul de om pământean, aspru, care nu dădea înapoi din faţa consecinţelor, spre deosebire de omul occidental împovărat excesiv de un trecut care-i încorseta orice paşi mai îndrăzneţi printr-o reţea de legi, credinţe şi deprinderi etice. Conştienţi de forţa lor ascunsă până atunci, „sciţii”, cum îşi numea poporul poetul rus Blok, au inaugurat în sfârşit marşul, iar succesele lor le-au întărit convingerea că dispreţul faţă de Occident nu a fost fără temei. Imitarea siguranţei de sine ruseşti şi eliberarea de năravurile papagaliceşti ar fi deci indicată şi pentru popoarele care locuiesc între Marea Baltică şi Marea Mediterană.

Intelectualul înţelege, desigur, că tipul de „cosmopolit” combătut este el însuşi, întrucât el se uită spre Occident, aşteptând ceva dintr-acolo. Aceasta nu înseamnă însă că se plânge în mod special de interdicţiile care înlătură în ţara lui piesele pariziene de bulevard, de mică valoare, sau romanele poliţiste. De asemenea, multe fenomene culturale care incită „elita” din ţările occidentale îi stârnesc repulsia. Întrebat dacă ar trebui să fie pus în scenă la el în ţară *The Cocktail Party* de T.S. Eliot, ar răspunde categoric nu, deşi *Ţara pustie* de acelaşi autor poate fi considerată o operă poetică interesantă. O achiziţie de care oamenii din Europa Centrală şi de Răsărit nu vor dori să se lipsească niciodată este simţul răspunderii pentru ceea ce primeşte publicul din partea editorului sau a teatrului: dacă, de exemplu, o piesă este considerată proastă, ea nu ar trebui arătată, chiar dacă ar putea să se bucure de succes şi să facă să fie luată cu asalt casa de bilete a teatrului (imaginaţi-vă muncitorii din

Praga şi Varşovia uitându-se la snobul *The Cocktail Party* al lui T.S. Eliot!). În schimb, interdicţia de a interpreta *Sărbătoarea primăverii* a lui Straviński şi de a educa gustul auditoriului prin muzica lui Ceaikovski este prea evident absurdă pentru a nu stârni zâmbete amare. „Cosmopolitismul" personajului pe care îl descriu este foarte moderat. El face diferenţa între ceea ce este demn de respect în Occident şi ceea ce îşi datorează succesul reclamei suspecte, care apelează la gustul „elitelor" de valoare îndoielnică.

Superioritatea picturii *peredvijmkilor* realişti ruşi faţă de impresionismul francez a fost demonstrată la Moscova. Din păcate, pictura se caracterizează prin faptul că în aprecierea ei ochiul privitorului are şi el ceva de spus şi argumentele cele mai savante nu pot schimba o pânză urâtă într-o mare operă de artă. Lucru absolut deplorabil. La fiecare pas, în domeniul estetic sau etic, întâmpinăm rezistenţa pe care bizareria omului o opune teoriei înţelepte. Faptul că un copil, dacă este educat corespunzător, trebuie să-şi toarne tatăl când observă că prin comportarea sa acesta dăunează construcţiei socialismului (de al cărui succes depinde fericirea lumii întregi) pare un fapt raţional. Şi totuşi o asemenea ispravă stârneşte multora un inexplicabil dezgust, la fel cum mulţi îl preferă pe Manet pictorilor ruşi realişti din secolul trecut. Îndrăzneala cu care ruşii îşi desfăşoară operaţiile intelectuale atinge, după părerea intelectualului din democraţiile populare, dimensiuni primejdioase şi rău prevestitoare pentru viitorul conducătorilor lor. Raţionamentul consecvent care, dând peste o contradicţie cu realitatea, impune să fie trecută cu vederea, trebuie să conducă în final spre erori costisitoare. Lupta lui Hitler cu „arta degenerată" a fost cu siguranţă un simptom de acelaşi gen ca şi noua etică a partidului său care impunea distrugerea „raselor inferioare", iar în idei asemănătoare se află germenele eşecului său. Observând grija Centrului ca ştiinţa şi arta să fie în acord cu Metoda, intelectualul

ajunge la concluzia că nu forţa şi înţelepciunea Occidentului pot fi cauza căderii Imperiului, ci tocmai aberaţiile la care conduce Metoda.

Declarând drept eronată genetica lui Mendel, Centrul a folosit în linii mari trei grupe de argumente: i) că această genetică e în contradicţie cu teoria lui Darwin, concepută în mod dialectic, cu privire la selecţia speciilor, întrucât se raportează la acele elemente din teoria lui Darwin care reprezintă reflectarea relaţiilor sociale, adică a luptei nemiloase pentru existenţă din orânduirea capitalistă (în locul luptei pentru existenţă din cadrul unei specii trebuie să fie pusă colaborarea din cadrul unei specii); 2) că ea nu oferă rezultate practice satisfăcătoare în agricultură; 3) că poate servi ca bază teoriei rasiale, căci condiţionează „caracterul mai bun" sau „mai rău" al individului de tipul de gene. Deci toate argumentele folosite pot fi considerate ca manifestare a dorinţei potrivit căreia realitatea să fie aşa cum dorim să o vedem. Dar ce se va întâmpla dacă genetica continuatorilor lui Mendel este în acord cu observaţia ştiinţifică? – se întreabă intelectualul. Deşi îi aclamă puternic pe vorbitorii care-i zdrobesc pe geneticienii occidentali, nu este nicidecum sigur că nu e vorba de o imensă mistificare, asemănătoare ca mod de argumentare cu aceea a savanţilor germani care demonstrau ştiinţific ceea ce era necesar Germaniei în momentul respectiv.

De aici nu rămâne decât un singur pas pentru a pune la îndoială însăşi Metoda dialectică. Oare nu constă ea uneori în descifrarea semnelor din natură şi istorie pe care cu îndemânare le-a pus mai întâi acolo mâna cititorului însuşi? Dialectica este „logica contradicţiilor" aplicată, cum spun înţelepţii, acolo unde nu e suficientă logica formală, aşadar a fenomenelor în mişcare. Întrucât atât conceptele umane, cât şi fenomenele observate de oameni sunt în mişcare, „contradicţiile cuprinse în concepte sunt doar reflectarea, transpunerea în limbajul ideilor a contradicţiilor care sunt cuprinse în fenomene" Minunat.

Dar ce să zicem despre exemplul pe care îl dă Plehanov pentru a demonstra insuficienţa logicii formale: cineva ne arată un om tânăr căruia abia îi dau tuleiele şi ne cere să răspundem la întrebarea dacă acest om are barbă sau nu are barbă. Nu putem răspunde că are, pentru că aceasta încă nu e o barbă. Într-un cuvânt, barba abia se formează, este în mişcare, este abia un anumit număr de fire care într-o zi se vor transforma într-o nouă *calitate*, adică în barbă. La dracu' – mormăie intelectualul nostru –, astea-s exerciţii pentru rabinii din secolul al XVII-lea. Părul care creşte în barba tânărului nu-şi face niciun fel de griji în legătură cu felul cum îl vom numi. Nu există aici nicio „trecere a cantităţii în calitate", cum repetă cu încântare partizanii Metodei. Problema „barbă sau nebarbă" provine din felul în care utilizăm limba, din clasificarea noastră. Ce orgoliu nelimitat să atribui fenomenelor contradicţii în care ne proiectează conceptele noastre stângace! Dar chestiunea este importantă. Destinul Imperiului depinde de această nefericită barbă. Dacă întreaga analiză a istoriei desfăşurată potrivit Metodei operează cu asemenea trucuri, adică mai întâi introduc conceptele şi ulterior iau contradicţiile lor drept contradicţii ale materialului observat, atunci frumos va arăta Imperiul ridicat pe asemenea fundamente!

Şi totuşi intelectualul se simte terorizat de Metodă. Cum se explică acest lucru? Fără a recunoaşte faţă de nimeni, el admite ideea că în germene rezidă falsul, ceea ce nu-l împiedică nicidecum să observe şi să elaboreze cu exactitate materialul cu alte metode, atribuind orice succese folosirii Metodei. Căci ea exercită o influenţă magnetică asupra oamenilor contemporani din cauză că, într-un chip până acum nemaiîntâlnit, subliniază fluiditatea şi interdependenţa fenomenelor. Întrucât oamenii secolului XX s-au aflat în condiţii sociale în care dispare „firescul", iar fluiditatea şi interdependenţa devin vizibile chiar şi pentru cei mai tâmpi, gândirea în categoriile mişcării pare a fi cel mai sigur mijloc de a surprinde realitatea în

flagrant. Metoda este tainică şi nimeni nu o înţelege bine, ceea ce-i sporeşte puterea magică. Elasticitatea ei, folosită de ruşii care nu posedă, după cum se ştie, virtutea cumpătării, poate conduce la edicte absolut neplăcute, emanând de la Centru. Cu toate acestea mintea sănătoasă a fost foarte rar în istorie un eficient ghid prin labirintul problemelor umane. Metoda beneficiază de descoperirile lui Marx şi Engels, de indignarea lor morală. Este ca un şarpe. Şarpele este neîndoielnic o făptură dialectică. „Taţi, şarpele are coadă?" – întreabă micuţul Jakubek. „Exclusiv coadă" – răspunde tatăl. De aici posibilităţile nelimitate, întrebându-se sincer de ce nu se poate elibera de farmecul ei (deşi ar vrea), intelectualul ar răspunde cu siguranţă că măsura justeţei ei o constituie forţa acelora care o folosesc. Ei ştiu să construiască pe un teren zgâlţâit de cutremure permanente o clădire cu pereţi mişcători, în timp ce Occidentul, nedispunând de norme la fel de bine concepute, se limitează la arhitectura tradiţională ameninţată cu prăbuşirea. Unii pereţi ai clădirii dialectice sunt, ce-i drept, monstruos! şi le inoculează locuitorilor teama sinceră cu privire la viitorul unei astfel de construcţii, dar, când se compară cu contururile arhitecturii statice din Occident, pare uneori că întreaga omenire va fi obligată să se mute în apartamente mai mobile.

Atitudinea intelectualului din Est faţă de Occident este deci complicată şi nu poate fi cuprinsă în formule de simpatie şi antipatie. Este ceva în genul iubirii înşelate şi, după cum se ştie, iubirea înşelată lasă adesea urme de sarcasm. A fost nevoie de un asemenea ghinion pentru ca, absolut în pofida previziunilor lui Marx, noul sistem economic să se nască în înapoiata Rusie şi pentru ca revoluţia să devină o acţiune planificată de funcţionarii Centrului şi răspândită prin cucerire militară. A fost nevoie de ghinion pentru ca europenii, de vreme ce doresc să schimbe ordinea învechită din propriile ţări, să trebuiască să accepte, tot în pofida previziunilor lui Marx,

cucerireaţărilor lor de un popor care niciodată nu a ştiut să se administreze la el acasă şi care, oricât ai privi în trecut, niciodată nu a cunoscut fericirea şi libertatea. Ce destin să te naşti într-o asemenea epocă – se gândeşte intelectualul, rostind în acelaşi timp o cuvântare despre cât de mare este onoarea de a trăi „în marea epocă stalinistă”. Funcţia lui constă, aşa cum răutăcios o numeşte singur, în „a inocula principiile de bază ale entuziasmului” celorlalţi. Nu i se pare absolut de necrezut că Occidentul poate ieşi victorios din confruntarea cu Metoda. Totuşi Metoda este o prelucrare a lui Marx în manieră rusească; deşi are multe laturi slabe, ea constituie o armă în mâna suveranilor de la Centru, mai puternică decât tancurile, şi funcţionează. Este o calitate a Metodei faptul că se poate demonstra cu ajutorul ei ceea ce este necesar suveranilor la momentul respectiv, iar ce anume e necesar la momentul respectiv se stabileşte cu ajutorul Metodei; acest lucru este în total acord cu caracterul ei şerpuitor.

Experienţa l-a învăţat pe intelectualul din Est să-şi măsoare cu grijă demersurile în viaţă. El a văzut prea mulţi care au alunecat în prăpastie din cauza unei singure intervenţii imprudente, a unui singur articol scris prea impulsiv. Dacă Imperiul se va prăbuşi, în haosul care se va naşte va putea căuta noi mijloace de supravieţuire şi acţiune. Atâta timp cât nu se va produce acest lucru, el trebuie să lucreze febril pentru victoria Imperiului, nutrind în taină speranţa că „prostia” Occidentului nu este chiar atât de nelimitată cum se presupune. Dacă oamenii din Occident ar înţelege cu adevărat mecanismul „marii epoci staliniste” şi dacă ar acţiona corespunzător! Totul arată că nu înţeleg. Dar poate totuşi, poate totuşi vor înţelege?

III

KETMAN

Raţionamentul intelectualului supus presiunilor din partea Imperiului şi a Metodei este plin de contradicţii. Nu e uşor să surprinzi aceste contradicţii, căci avem de a face

cu un fenomen absolut nou, care nu se manifestă în acest grad nici la ruşi (poporul dominant), nici la adepţii Noii Credinţe din Apus (pe care îi ajută ignoranţa). Niciunul dintre cetăţenii ţărilor democraţiei populare nu are posibilitatea să scrie sau să vorbească cu voce tare despre aceste chestiuni. În exterior ele nici măcar nu există. Şi totuşi există şi constituie viaţa reală a acestor actori care sunt, de nevoie, aproape toţi oamenii din ţările dependente de Centru, şi mai ales reprezentanţii elitei intelectuale. Este greu să definim altfel decât actorie genul de relaţii dominante acolo între oameni, cu deosebirea că locul unde se joacă nu este o scenă de teatru, ci strada, biroul, fabrica, sala de şedinţe şi chiar camera în care locuiesc. Este o înaltă măiestrie care necesită întreaga vigilenţă a spiritului. Nu numai că fiecare cuvânt care se rosteşte trebuie să fie rapid estimat înainte de a ieşi din gură din punctul de vedere al consecinţelor pe care le poate genera. Zâmbetul care apare într-un moment nepotrivit, privirea care nu exprimă ceea ce trebuie să exprime pot constitui cauza unor suspiciuni şi reproşuri primejdioase. De asemenea, felul de a fi, timbrul vocii, predilecţia pentru anumite tipuri de cravate sunt interpretate ca simptom al înclinaţiilor politice.

Sosirea în Occident este pentru un om din Est un mare şoc, căci contactul cu ceilalţi – începând cu hamalul şi şoferul de taxi – nu întâmpină niciun fel de reţinere – ei sunt absolut degajaţi, le lipseşte acea concentrare interioară care se exprimă prin aplecarea capului sau prin privirile ce zboară neliniştit, trăncănesc ce le vine la gură, râd tare; oare e posibil ca relaţiile dintre oameni să fie atât de *simple*?

Actoria de fiecare zi se deosebeşte de actoria de la teatru prin aceea că toţi joacă în faţa tuturor şi fiecare ştie despre celălalt că joacă. Faptul că cineva joacă teatru nu i se consideră o carenţă şi nu e nicidecum o dovadă de necredinţă. E vorba doar de a juca bine, căci priceperea de a-şi intra bine în rol constituie dovada că acea parte a

personalităţii sale pe care îşi construieşte rolul este destul de dezvoltată. Dacă cineva ţine o cuvântare plină de ură faţă de Occident şi dacă face aceasta cu fervoare, arată astfel că există în el cel puţin 10% din ura despre care vorbeşte cu atâta tărie. Dacă cineva acuză cultura occidentală într-un mod rece şi cumpătat, înseamnă că în realitate este ataşat faţă de ea. De altfel, orice comportament uman conţine – după cum se ştie – o considerabilă doză de actorie. Omul reacţionează la mediu şi chiar prin gesturile sale este dirijat de mediul său. Atitudinea sa psihică este impusă adesea de atitudinea psihică a celor care îl înconjoară. Cu toate acestea, în democraţiile populare e vorba mai curând de un joc conştient, de masă, decât de o adaptare din reflex. Jocul conştient, dacă se practică un timp îndelungat, dezvoltă acele însuşiri ale individului pe care le va folosi cu multă plăcere în activitatea sa actoricească. Astfel, alergătorul care a devenit atlet fiindcă avea picioare bine legate îşi dezvoltă şi mai mult picioarele, exersând prin alergări. După un antrenament mai lung are loc o identificare riguroasă cu rolul, încât nu se mai poate distinge ceea ce e propriu de ceea ce e dobândit. Identificarea cu rolul impus oferă o anumită uşurare şi permite diminuarea vigilenţei. Anumite reflexe apar în anumite momente în mod automat.

Acest lucru se manifesta şi în literatură. Un poet care scrie o poezie de propagandă nu se limitează nicidecum la abordarea pur raţionalistă. Aşa cum traducătorul „se contaminează” de spiritul originalului, tot astfel poetul care creează cu gândul că idealul poeziei este poezia care poate fi recitată în cor la miting se descarcă emoţional, acordându-se în punctul de pornire în tonalitatea potrivită. La teatru, actorul care îl joacă de exemplu pe Cid este Cid pe scenă. Evident, nu orice actor, chiar dacă este tânăr şi bine clădit, îl poate juca pe Cid: este nevoie de capacitatea înnăscută de a se descărca emoţional în rolul Cidului. Poezia, aşa cum o cunoaştem până acum, poate fi definită ca expresie a temperamentului individual ce se frânge din

cauza convenţiei sociale. În schimb, poezia Noii Credinţe poate fi definită ca expresie a convenţiei sociale ce se frânge din cauza temperamentului individual. De aceea cel mai bine adaptaţi la noua situaţie sunt poeţii înzestraţi cu talent dramatic: poetul creează ipostaza poetului revoluţionar ideal şi-şi scrie poezia ca un monolog în această ipostază. El nu se exprimă pe sine, ci pe cetăţeanul ideal. Rezultatul obţinut reaminteşte cântecul din timpul marşului, deoarece scopul este acelaşi: de a crea o legătură colectivă care să-i unească pe soldaţii încolonaţi. Cel mai bun exemplu de cântec-slogan sunt unele versuri ale poetului german Bertolt Brecht, ce se ridică deasupra poeziilor celorlalţi poeţi răsăriteni, deoarece la Brecht se vede deplina conştientizare a procesului.

Deşi identificarea jocului şi a proprietăţii ideatice private este foarte avansată, rămân elemente neasimilate care obligă la vigilenţă. Mascarea continuă, deşi creează o aură colectivă greu de suportat, oferă celor care se maschează satisfacţii certe, destul de mari. A spune că un lucru e alb, dar a gândi că e negru; a zâmbi în sinea ta, dar a arăta în afară o râvnă solemnă; a urî, dar a da semne de iubire; a şti, dar a simula ignoranţa; ducându-l astfel de nas pe adversar (care la rândul său ne duce de nas), începem să apreciem mai presus de toate propria viclenie. Succesul în joc devine sursă de satisfacţie. Concomitent, ceea ce este ocrotit în noi de ochii celor neavizaţi capătă o valoare deosebită, căci nu este niciodată clar formulat, iar ceea ce nu este formulat în cuvinte posedă farmecul iraţional al unei calităţi pur emoţionale. Omul se apără în sanctuarul interior, care este cu atât mai frumos, cu cât trebuie să plătească un preţ mai mare pentru a interzice celorlalţi accesul la el.

Actoria practicată la scară de masă a survenit rar în istoria de până acum a speciei umane. Şi totuşi, încercând să descriem stângaci această nouă variantă a obiceiului, vom da peste o izbitoare analogie în civilizaţia islamului din Orientul Apropiat. Nu numai că acolo era bine

cunoscut jocul practicat în apărarea propriilor gânduri şi sentimente, dar el s-a transformat într-o instituţie permanentă, căpătând numele de Ketman.

Ce este Ketmanul? Am găsit descrierea sa în cartea lui Gobineau *Religions et philosophies de TAsie centrale*, Gobineau a petrecut mai mulţi ani în Persia (din 1855 până în 1858 a fost secretarul legaţiei franceze, iar din 1861 până în 1863, ministru plenipotenţiar francez), nu i se poate refuza darul observaţiei ascuţite, chiar dacă nu trebuie să fim neapărat de acord cu concluziile acestui scriitor foarte primejdios. Coincidenţele dintre Ketman şi deprinderile cultivate în ţările Noii Credinţe sunt atât de izbitoare, încât îmi voi permite citate ceva mai lungi.

După opinia oamenilor din Orientul musulman, „posesorul adevărului nu trebuie să-şi expună persoana, averea şi respectul orbirii, nebuniei şi răutăţii celor pe care Dumnezeu, după bunul său plac, i-a indus şi i-a menţinut în eroare" Aşadar, trebuie să păstrăm tăcerea în privinţa propriilor convingeri, dacă acest lucru e posibil.

„Totuşi – spune Gobineau – există cazuri când tăcerea nu e suficientă, când ea poate trece drept mărturisire. Atunci nu trebuie să ezităm. Atunci nu numai că trebuie să renunţăm public la propriile păreri, dar se recomandă să folosim tot felul de tertipuri pentru a-l înşela pe adversar. Se va exprima orice mărturie de credinţă care să-i placă acestuia, se vor ţine tot felul de ritualuri considerate a fi dintre cele mai absurde, se vor falsifica propriile cărţi, vor fi folosite orice mijloace de inducere în eroare. În felul acesta se vor dobândi o mare mulţumire şi merit că te-ai ocrotit pe tine şi pe ai tăi, că nu ai expus preţioasa credinţă contactului dizgraţios cu necredinciosul şi, în sfârşit, că, înşelându-l pe acesta şi menţinându-l în eroare, s-au abătut asupra lui dezonoarea şi mizeria spirituală pe care le-a meritat".

„Ketman îl umple de mândrie pe acela care îl practică. Credinciosul capătă datorită acestuia starea de trainică superioritate asupra aceluia pe care l-a înşelat,

chiar dacă acesta din urmă este ministru sau rege puternic; pentru omul care îi aplică Ketmanul, el este înainte de toate un biet orb; a fost frustrat de singura cale adevărată şi nici măcar nu bănuieşte aceasta; în schimb tu, zdrenţăros şi muritor de foame, aparent tremurând la picioarele puterii abil înşelate, ai ochii plini de lumină; păşeşti scăldat în aură în faţa duşmanilor tăi. Persiflezi fiinţa neinteligentă; dezarmezi bestia primejdioasă. Câte bucurii laolaltă!”

Cât de departe poate ajunge Ketman o dovedeşte exemplul unei secte, cea a lui Hagi-şeik-Ahmed. „Deşi a lăsat în urma sa multe opere teologice – spune Gobineau –, niciodată nu a dezvăluit clar în cărţile sale, aşa cum vor mărturisi chiar şi cei mai înflăcăraţi discipoli ai săi, nimic din ceea ce ar putea conduce pe urmele ideilor care i se atribuie astăzi. Dar se garantează unanim că a practicat Ketmanul şi că în ascuns se remarca printr-o mare îndrăzneală, introducând cu deosebită rigoare ordine în doctrinele care astăzi îi poartă numele”. Deci nu trebuie să ne mirăm dacă, aşa cum recunoştea un persan într-o discuţie cu Gobineau, „în Persia nu există niciun musulman perfect”.

Dar nu toţi erau atât de prudenţi ca Hagi-şeik-Ahmed. Unora Ketman le-a servit în perioada lor pregătitoare, iar când s-au simţit destul de puternici au declarat deschis erezia. Iată o descriere a expediţiilor predicatoare ale lui Sadra, care era avicenian:

„… Şi lui îi era teamă de mullahi. Nu putea să nu le stârnească neîncrederea, dar să le ofere baze solide, dovezi acuzatoare, ar fi însemnat să se expună unor persecuţii fără de sfârşit şi să pună în joc viitorul renaşterii filosofice pe care o intenţiona”. S-a adaptat deci la cerinţele timpului şi a apelat la acest măreţ şi minunat mijloc care este Ketman. Când sosea într-un oraş, avea grijă să se prezinte cu smerenie tuturor mudjetehezilor sau doctorilor locali. Stătea într-un colţ al salonului lor, de cele mai multe ori tăcea, vorbea cu modestie, era de acord cu

orice cuvânt care ieşea din gura lor venerabilă. Era întrebat ce cunoştinţe posedă; el enunţa doar ideile împrumutate din cea mai credincioasă teologie şiită şi nu trăda prin nimic că se ocupă de filosofie. După ce trecuseră câteva zile, mudjetehezii, văzând cât este de blând, i-au propus ei înşişi să ţină predici publice. El trecu la treabă imediat, luând ca text doctrina abluţiunii sau ceva de genul acesta, aplecându-se asupra normelor şi îndoielilor conştiinţei celor mai subtili teoreticieni. Un asemenea comportament îi umplea de admiraţie pe mullahi. Ei înşişi îi cereau să le conducă imaginaţia spre chestiuni mai puţin comune. El nu a refuzat. De la doctrina abluţiunii a trecut la doctrina rugăciunii, de la rugăciune la revelaţie, de la revelaţie la unitatea divină şi aici, dovedind o abilitate uluitoare, folosind trecerea sub tăcere, confesiunea faţă de cei mai avansaţi discipoli, autocontrazicerile, aserţiunile cu sens ambiguu, silogismele false, din care numai iniţiaţii puteau găsi ieşire, îmbinând totul din abundenţă cu declaraţii referitoare la credinţa sa ireproşabilă, şi-a atins în sfârşit scopul şi a propagat avicenismul în toate sferele instruite şi când, în sfârşit, a considerat că poate să intervină în mod deschis, a dat la o parte voalul, a respins islamul şi s-a înfăţişat doar ca logician şi metafizician, aşa cum era cu adevărat”.

Ketmanul islamului şi Ketmanul secolului XX din Europa par a se deosebi doar prin faptul că îndrăzneala pe care a dovedit-o Sadra s-ar fi încheiat în Europa în chip trist pentru el. Totuşi Ketmanul, în formele sale precise şi aspre, este unanim practicat în democraţiile populare. Ca şi în islam, sentimentul de superioritate faţă de cei care sunt nedemni să ajungă la cunoaşterea adevărului constituie una dintre principalele bucurii în viaţa celorlalţi, viaţă care în general nu prea abundă în bucurii. „Devierile”, a căror depistare creează atâtea necazuri guvernanţilor, nu sunt imaginare. Ele sunt cazuri de Ketman demascat, cei mai puternici în descoperirea

devierilor fiind oamenii care practică un Ketman similar: recunoscând cu uşurinţă la alţii procedeele acrobatice utilizate de ei înşişi, ei se folosesc de prima ocazie pentru a-şi supune adversarul sau prietenul; în felul acesta se protejează, iar măsura abilităţii constă în a anticipa cel puţin cu o zi o acuză similară care ar putea veni din partea omului pe care-l duc la pierzanie. Întrucât numărul variantelor Ketman este aproape nelimitat, denumirile devierilor nu pot ţine pasul cu ordonarea acestei grădini pline de exemplare neaşteptate. Orice nou comentariu la normele Noii Credinţe, promovat de Centru cu forţă unanim obligatorie, sporeşte reţinerile interioare ale acelora care în exterior sunt cât se poate de credincioşi. A enumera toate tipurile de Ketman ce se regăsesc în democraţiile populare nu ar fi posibil. Mă voi strădui totuşi să mă opresc asupra principalelor grupe şi familii, procedând cumva ca un botanist care efectuează o clasificare generală.

Ketmanul naţional. Este răspândit nu numai în masele largi, ci şi în grupurile de partid din diferite ţări. Pentru că Tito a procedat ca Sadra cel descris de Gobineau şi şi-a anunţat erezia lumii întregi, milioane de oameni care practică acest Ketman în ţările democraţiei populare trebuie să folosească mijloace de mascare deosebit de ingenioase. Discuţiile demonstrative cu adepţii „căii naţionale spre socialism”, în diferite capitale răsăritene, au învăţat publicul ce expresii şi ce reflexe îl pot expune reproşului de cultivare a acestor tendinţe nefaste. Cel mai sigur mod de a se apăra în faţa reproşului îl constituie manifestarea cu voce tare, la fiecare pas, a admiraţiei pentru realizările Rusiei în diferite domenii, purtarea sub braţ a unor reviste şi ziare ruseşti, fredonarea de cântece ruseşti, aplaudarea fierbinte a muzicienilor şi actorilor ruşi etc. Scriitorul care nu a dedicat nicio operă remarcabilelor figuri ruseşti sau vieţii ruşilor, limitându-se la teme naţionale, nu se poate considera în deplină siguranţă. Trăsătura oamenilor care cultivă acest Ketman este

dispreţul nemărginit faţă de Rusia ca ţară barbară. La muncitori şi ţărani această trăsătură capătă mai curând o tentă emoţională şi se bazează pe observarea fie a soldaţilor din armata eliberatoare, fie – întrucât mulţi s-au aflat în timpul războiului pe teritoriile administrate nemijlocit de ruşi – a ruşilor în viaţa lor cotidiană. Întrucât până atunci exista o mare diferenţă în ceea ce priveşte nivelul de viaţă şi de civilizaţie între Rusia şi ţările care poartă astăzi denumirea de democraţii populare în favoarea acestora din urmă, Ketmanul naţional îşi găseşte hrană din abundenţă. El nu poate fi definit pur şi simplu drept naţionalism. Între slavii din Europa Centrală şi germani a existat de-a lungul secolelor ură, dar ea era amestecată la slavi cu respectul faţă de însemnele exterioare ale civilizaţiei sesizabile la germani. În schimb, observând prin comparaţie un mai mare rafinament al deprinderilor din propria ţară, o mai bună capacitate de organizare, a transportului de pildă, sau de folosire a maşinilor, europeanul central şi-ar exprima, dacă ar putea, atitudinea sa faţă de Rusia printr-un semn dispreţuitor al mâinii, ceea ce, de altfel, nu-l împiedică să simtă teamă în faţa numărului maselor care se revarsă din adâncul continentului eurasiatic.

Însă problema nu se manifestă la toţi în plan pur emoţional. La tânăra intelectualitate de provenienţă muncitorească pare să predomine opinia inclusă în abrevierea: „Socialism – da, Rusia – nu”, şi aici încep subtilităţile unor distincţii doctrinare. Ţările Europei – continuă raţionamentul – sunt mult mai apte pentru realizarea socialismului decât Rusia; populaţia lor este mai dezgheţată, majoritatea pământului este cultivat, reţeaua de comunicaţii este mai densă, industria nu trebuie să înceapă de la un stadiu apropiat de zero. Unele metode bazate pe atrocităţi absolute nu sunt necesare, sunt chiar inutile, căci există un grad superior de disciplină socială. Totuşi, „calea naţională spre socialism” a fost condamnată şi s-au depus multe strădanii pentru a dovedi că oricine se

împotriveşte aplicării integrale a modelului rus în cele mai mici amănunte şi supunerii dictaturii Centrului este trădător şi trebuie să împărtăşească soarta lui Tito, adică să acţioneze împotriva Centrului şi să-i slăbească potenţialul militar, care este singurul mijloc de desfăşurare a revoluţiei la scară mondială. Pronunţarea împotriva acestei aserţiuni ar semnifica anularea Noii Credinţe şi introducerea în locul ei a unei alte credinţe, raportată nemijlocit la Marx şi Engels. Sadra care, în esenţă, se afla în afara islamului, avea grijă să nu se trădeze în acest sens faţă de mullahi; tot astfel mulţi adepţi aparenţi ai Noii Credinţe se găsesc, în esenţă, în afara ei. Alţii însă, văzând în alianţa lui Tito cu Occidentul un exemplu de fatalism istoric, aşadar respingând ideea că acest fatalism a putut fi, pur şi simplu, determinat de politica Centrului faţă de popoarele dependente, se închid în Ketman care n-ar trebui să împiedice Centrul în acţiunile sale exterioare; musulmanul credincios, chiar profund ataşat de Ketmanul său, nu poate crea obstacole acolo unde islamul luptă cu cei necredincioşi pentru existenţa sa. Un asemenea Ketman se exprimă deci doar în acţiuni practice care nu dăunează Centrului în lupta sa mondială, în schimb reprezintă apărarea intereselor naţionale, acolo unde acest lucru mai este posibil.

Ketmanul purităţii revoluţionare. Este o variantă rară, mai obişnuită în marile oraşe ale Rusiei decât în democraţiile populare. Ea constă în credinţa în „focul sfânt” revoluţionar din epoca lui Lenin, în focul al cărui simbol este, de exemplu, poetul Maiakovski. Sinuciderea lui Maiakovski în anul 1930 a pus capăt acestei epoci marcate de înflorirea literaturii, teatrului şi muzicii. „Focul sfânt” a fost înăbuşit, colectivizarea a fost înfăptuită într-un mod nemilos, în lagărele de muncă au dispărut milioane de cetăţeni ai Uniunii, faţă de popoarele neruseşti s-a aplicat o politică neîndurătoare. Sub influenţa teoriilor impuse, literatura a devenit plată şi inexpresivă, a fost distrusă pictura, teatrul rus – fruntaş cândva în lume – a

fost lipsit de libertatea experimentului, ştiinţa a fost supusă directivelor venite de sus. Aşa judecă cel care apelează la Ketmanul purităţii revoluţionare. El îl urăşte din toată inima, făcându-L responsabil de soarta groaznică a poporului rus şi de ura pe care poporul rus o stârneşte celorlalte popoare. Nu este însă sigur că El nu e necesar. S-ar putea ca în perioade de excepţie, cum este perioada actuală, apariţia unui tiran viclean să fie considerată drept un simptom dorit. Epurările în masă, în care au dispărut atâţia comunişti buni, scăderea nivelului de trai al cetăţenilor, aducerea artiştilor şi savanţilor în rolul de sclavi servili, exterminarea de grupuri minoritare întregi – cine, dacă nu ar fi fost aşa ca El, ar fi avut curajul unor asemenea fapte? Şi totuşi Rusia s-a opus lui Hitler. Opera revoluţiei nu a cedat în faţa forţei care a izbit din afară. În această lumină faptele Lui capătă semnificaţia unei eficienţe înţelepte şi sunt justificate probabil datorită situaţiei istorice excepţionale. Oare dacă El nu ar fi aplicat teroarea excepţională din anul 1937, nu s-ar fi găsit mai mulţi oameni dornici să-l ajute pe Hitler? Oare, de exemplu, actuala linie din ştiinţă şi artă, deşi aflată uneori în contradicţie cu judecata sănătoasă, nu ridică eficient moralul rus în faţa ameninţării unui eventual război? El este o pată dezgustătoare pe luminoasa Nouă Credinţă, dar o pată care astăzi trebuie să fie încă tolerată, ba mai mult, El trebuie să fie sprijinit. „Focul sfânt” nu s-a stins. Când va fi obţinută victoria, acest foc va răbufni iarăşi cu vechea forţă, cătuşele pe care El le-a impus vor fi sfărâmate, iar relaţiile dintre popoare se vor aşeza pe principii noi, mai bune. Un asemenea Ketman era foarte frecvent, dacă nu unanim în Rusia în timpul celui de al Doilea Război Mondial, şi forma sa actuală constituie renaşterea unei speranţe înşelate cândva.

Ketmanul estetic. Omul cu bun-gust nu poate trata prea serios rezultatele presiunii oficiale în domeniul cultural, chiar dacă aplaudă versurile, scrie recenzii măgulitoare despre expoziţiile de pictură şi se preface că

planurile arhitecturii sumbre, greoaie, a noilor clădiri îl conving din plin. El se schimbă complet între cei patru pereţi ai casei sale. Pot fi găsite acolo (dacă avem de a face cu un intelectual bine situat) reproduceri de opere de artă acuzată oficial ca fiind burgheză, discuri cu muzică modernă şi o bogată colecţie de cărţi de autori vechi în diferite limbi. Acest lux al intimităţii îi este iertat, dacă activitatea creatoare pe care o desfăşoară într-un atelier amenajat în mod similar aduce efectele propagandistice aşteptate. Pentru a-şi apăra poziţia şi locuinţa (pe care o are graţie statului), intelectualul este gata de orice sacrificii şi orice tertipuri, fiindcă valoarea izolării într-o societate unde nu există altă posibilitate de a te izola este mai mare decât ar putea exprima propoziţia „my home is my castle”. Ecranele de televizor în locuinţe particulare prin care să se vadă pe furiş cum se comportă cetăţenii ţin încă de viitor, deci ascultând staţiile de radio străine şi citind cărţi bune se obţin clipe de relaxare, desigur dacă eşti singur, pentru că odată cu apariţia oaspeţilor jocul începe din nou.

Niciodată nu s-a cercetat îndeaproape cât îi sunt de necesare omului trăirile numite nu tocmai exact trăiri estetice. Numai la un număr nesemnificativ de indivizi aparţinând unei anumite societăţi aceste trăiri sunt legate de operele de artă. Majoritatea beneficiază de bucuria trecătoare de natură estetică prin însăşi implicarea în fluxul vieţii. În oraşe, ochiul întâlneşte vitrinele colorate ale magazinelor, o varietate de tipuri umane, mai mult, imaginaţia intuieşte pe figura trecătorilor istoria lor particulară; activitatea omului în cadrul mulţimii este de tip erotic, iar emoţiile sale sunt la graniţa emoţiilor fiziologice. Ochiul se bucură de vestimentaţie, de strălucirea luminilor, iar pieţele pariziene, de exemplu, cu maldăre de legume şi flori, de peşte în forme şi culori variate, hălci de carne în diferite nuanţe de roşu-aprins oferă bucurii pentru care nu trebuie neapărat să apelezi la tablourile impresioniştilor sau ale olandezilor. Auzul prinde

crâmpeie de arii, zgomotul maşinilor amestecat cu gânguritul păsărilor, strigăte, râsete. Mirosul înregistrează zonele schimbătoare ale miresmelor: cafea, benzină, portocale, ozon, alune prăjite, parfum.

Cântăreţii marilor oraşe au consacrat pagini întregi în operele lor descrierilor bucuroasei cufundări în rezervorul vieţii generale. Înotătorul care se încredinţează valului şi are senzaţia nemărginirii spaţiului din jur trăieşte sentimente similare. Mă gândesc la cei mai mari cântăreţi ai oraşelor, la Balzac, Baudelaire şi Whitman. Pare-se că puterea incitantă şi revigorantă a participării la colectivitate constă în senzaţia *posibilităţii*, a permanentei surprize, a tainei după care alergăm.

Şi viaţa ţăranilor, deşi rezervată muncii aspre a braţelor, oferă prilej de relaxare estetică prin ritmul obiceiurilor, al ritualurilor religioase, prin imaginile sfinte, târguri, costume, ornamente din flori de hârtie, sculptură populară, muzică şi dans.

În ţările Noii Credinţe, oraşele îşi pierd vechea înfăţişare. Lichidarea micilor întreprinderi particulare conferă străzilor un aspect rigid şi birocratic. Lipsa cronică a bunurilor de consum face ca mulţimea să fie uniform cenuşie şi la fel de săracă. Chiar dacă apar mărfuri de consum, ele sunt de acelaşi soi şi nu cel mai important. Teama paralizează individualităţile şi le impune să se asemene cu tipul mediu cât mai mult în gesturi, vestimentaţie, expresie a feţei. Oraşele se umplu cu tipul de rasă bine văzut de guvernanţi: bărbaţi scunzi, pătraţi, şi femei cu picioare scurte şi şolduri late. Este tipul proletar, cultivat în mod exagerat datorită modelelor estetice obligatorii: aceleaşi femei umflate şi bărbaţi pătraţi ar putea să-şi schimbe complet înfăţişarea sub impactul filmului, picturii şi modei, cum s-a întâmplat în America, unde modelele oferite spre contemplare de mass-media au exercitat aceeaşi influenţă, dacă nu chiar mai mare, asupra aiurii lor fizice ca şi modul de alimentaţie. Străzile, fabricile, locurile adunărilor sunt pline de pancarte roşii cu

sloganuri şi steaguri. Arhitectura noilor clădiri este monumentală şi apăsătoare (nu vorbesc despre reconstrucţii), zvelteţea şi graţia în arhitectură sunt considerate drept formalism. Cantitatea de senzaţii estetice pe care o primeşte locuitorul din oraşele Noii Credinţe este, aşadar, extrem de limitată. Singurul loc plin de farmec este teatrul, fiindcă magia teatrului există chiar dacă e încorsetată de imperativele realismului socialist, care stabileşte conţinutul pieselor şi genul decorurilor (acestea nu trebuie să lase loc de afirmare pentru imaginaţia scenografului). De aici uriaşul succes de care se bucură în ochii publicului piesele autorilor vechi, de exemplu ale lui Shakespeare, căci fantasticul lor transpare chiar şi în limitele montării naturaliste. Foamea după lucruri *neobişnuite* este în ţările Noii Credinţe atât de mare, încât ar trebui să le dea de gândit guvernanţilor, dar probabil nu le dă, pentru că ei văd aceste dorinţe ca pe nişte relicve ale trecutului.

La sat, unde întreaga formă de până acum a obiceiurilor trebuie să fie suprimată prin transformarea ţăranilor în muncitori agricoli, mai există încă urme ale culturii ţărăneşti specifice, structurate lent de-a lungul secolelor. Totuşi, să spunem sincer, reazemul acestei culturi au fost cu precădere ţăranii mijlocii sau mai bogaţi. Lupta împotriva lor îi obligă să se ascundă, fapt care duce la dispariţia costumelor ţărăneşti, a împodobirii bordeielor, a îngrijirii livezilor particulare etc. Intervine o anumită contradicţie între grija oficială pentru folclor (muzică, dansuri, cântece), căruia i se acordă multă atenţie în vederea dezvoltării, şi cerinţele noului sistem economic, a cărui încununare finală trebuie să fie baraca sau blocul de cărămidă locuit de mai multe familii. Odată cu închiderea bisericilor, cu anularea sărbătorilor catolice şi încetarea târgurilor, care şi-au pierdut sensul economic, faţă de muncitorii de la sate vor putea fi folosite aceleaşi observaţii valabile pentru populaţia de la oraşe.

În aceste condiţii, Ketmanul estetic are toate şansele

de expansiune. El se exprimă în tânjirea subconştientă după ceea ce este neobişnuit (care se încearcă să fie canalizată în direcţia distracţiilor controlate, adică teatru, film şi spectacole de folclor), iar la lucrătorii din domeniul literaturii şi artei în diferite forme de evadare din realitate. Scriitorii scormonesc în texte vechi, comentează şi editează autori antici. Scriu cu plăcere cărţi pentru copii, unde libertatea fantasticului este ceva mai mare. Mulţi dintre ei aleg cariera universitară, deoarece cercetarea istoriei literaturii oferă un pretext sigur de cufundare în trecut şi de contact cu operele de mare valoare estetică. Sporeşte, de asemenea, lista traducătorilor de poezie şi proză veche. Pictorii caută ieşire pentru preocupările lor în ilustraţii de carte pentru copii, unde alegerea de culori stridente poate fi justificată prin raportarea la imaginaţia „naivă" a copilului. Regizorii teatrali, achitându-se de datoria de a pune în scenă opere proaste contemporane, se străduiesc să obţină plasarea în repertoriu a lui Lope de Vega sau Shakespeare. Unii reprezentanţi ai artelor plastice sunt atât de curajoşi, încât aproape că-şi dezvăluie Ketmanul, proclamând nevoia de estetică în viaţa cotidiană, aşadar înfiinţarea de institute speciale care să proiecteze modele de ţesături, mobilă, sticlă şi ceramică pentru industrie. Găsesc chiar sprijin din partea dialecticienilor mai inteligenţi din vârful partidului şi bani pentru asemenea acţiuni. Trebuie să avem un respect uriaş faţă de asemenea eforturi (să nu uităm că, de exemplu, Polonia şi Cehoslovacia, înainte de al Doilea Război Mondial, erau alături de Suedia şi Finlanda ţări fruntaşe în decoraţiuni de interior). Cu toate acestea, nu există niciun motiv pentru care ceea ce trece drept formalism în pictură şi arhitectură să fie tolerat o perioadă mai lungă în artele aplicate. În asemenea încercări se vede cel mai bine de altfel raţionalizarea Ketmanului estetic: întrucât totul este planificat în economia socialistă, de ce să nu se treacă la satisfacerea planificată a cerinţelor umane estetice? Păşim aici însă în domeniul primejdios al demonului Psihologiei.

A recunoaşte că ochiul omului are nevoie de culori vesele, de forme armonioase, de arhitectură luminoasă, solară ar însemna să afirmi că gustul Centrului este prost. Cu toate că şi acolo se vede progresul. Sunt înălţaţi zgârie-nori după modelul construcţiilor ridicate la Chicago în jurul anului 1900. E posibil ca în anul 2000 să se introducă acolo în mod oficial arta care astăzi este considerată modernă în Occident. Dar ce facem cu ideea potrivit căreia trăirile estetice apar în general datorită elementelor crescute organic, iar îmbinarea culorii şi armoniei cu Teama este la fel de greu de imaginat ca şi penajul strident al păsărilor care trăiesc în tundra nordică?

Ketmanul profesional. Întrucât mă aflu în condiţii pe care nu le pot schimba, am doar o singură viaţă şi viaţa trece – raţionează omul –, trebuie să mă străduiesc să fac din ea un lucru cât mai bun posibil. Sunt ca o cochilie agăţată de o stâncă pe fundul mării. Deasupra mea se dezlănţuie furtuni, navighează vapoare mari, dar încerc să mă ţin de stâncă, fiindcă altminteri aş dispărea ridicat de ape şi nu ar rămâne din mine nicio urmă. Astfel apare Ketmanul activităţii profesionale. Dacă eşti savant, iei parte la congrese la care ţii comunicări ce urmează strict recomandările liniei de partid. Dar în laborator avansezi cu cercetările, operând cu metode ştiinţifice, şi în aceasta vezi scopul vieţii. Dacă realizezi eficient opera ta, îţi e indiferent cum va fi ea prezentată şi în favoarea cui va fi folosită. Rezultatele obţinute în numele căutării dezinteresate a adevărului sunt durabile, în vreme ce larma politicienilor este trecătoare. Trebuie să faci tot ce îţi cer, au voie să-ţi folosească numele, dacă datorită acestui lucru ai acces la laborator şi bani pentru cumpărarea de instrumente ştiinţifice.

Dacă eşti scriitor, îţi numeri pe raft cărţile scoase. Iată o lucrare despre Swift. A fost scrisă folosindu-se analiza marxistă. Această analiză oferă însă o foarte bună şi pătrunzătoare investigare a fenomenelor istorice şi nu este echivalentă cu Metoda şi Noua Credinţă. Marx a fost

un observator genial. Imitându-l, te asiguri în faţa atacurilor, căci el joacă rolul unui proroc; în schimb, despre faptul că eşti adept al Metodei şi al Noii Credinţe poţi scrie în prefaţa care îndeplineşte aceeaşi misiune ca dedicaţiile oferite regilor şi împăraţilor în epocile trecute. Iată o traducere a unui lung poem din secolul al XVI-lea; oare valoarea acestei traduceri nu este ceva durabil? Iată un roman al meu a cărui tematică provine din trecutul îndepărtat; m-am străduit să prezint în el întâmplările cât mai fidel posibil. Iată traducerile mele din rusă: sunt bine văzute şi mi-au adus mulţi bani; Puşkin este cu adevărat un mare poet şi valoarea lui nu suferă schimbare fiindcă astăzi îi serveşte Lui ca mijloc de propagandă. Desigur, trebuie să plătesc pentru dreptul de a-mi practica meseria cu un anumit număr de articole şi versuri omagiale. Forma vieţii cuiva nu este judecată pe baza unor panegirice ocazionale, scrise de nevoie. Chiar şi marele poet Mickiewicz, urându-l pe ţar, a trebuit să-i dedice poemul său şi în dedicaţie nu a făcut economie de laude; era la strâmtoare; când, printr-o stratagemă, a plecat din Rusia, a arătat cine e cu adevărat şi nu i se ia în nume de rău acest vicleşug.

Exemplele date arată că Ketmanul profesional nu este absolut incomod pentru guvernanţi. El constituie o serioasă forţă motrice, fiind una din cauzele uriaşului elan spre instrucţie, adică spre obţinerea de cunoştinţe şi priceperi într-un domeniu special, în care îţi poţi descărca energia şi te poţi apăra de soarta funcţionarului dependent doar de fluctuaţiile politice. De exemplu, fiul unui muncitor, ajungând chimist, deţine o treaptă *durabila* în ierarhia avansării. Fiul unui muncitor, rămânând funcţionar în poliţia Securităţii, influenţează suprafaţa, acolo unde se mişcă vapoare mari, dar suprafaţa mării esteschimbătoare şi furtunoasă. Lucrul cel mai important însă este că efectuarea de experienţe chimice, construirea de poduri, arta traducerii poetice, vindecarea de boli reprezintă ceva lipsit de falsitate. În schimb, statul

beneficiază de acest Ketman, deoarece chimiştii, inginerii şi medicii sunt necesari. Din când în când se aud de sus, într-adevăr, murmure surde de ură fată de cetăţenii care practică Ketmanul în domeniul ştiinţelor umaniste. Supraveghetorul literaturii la Centru, Fadeev, într-una din cuvântările sale, s-a năpustit asupra Universităţii din Leningrad, unde se ajunsese la manifestări de indignare fiindcă o studentă scrisese lucrarea de diplomă despre poetul englez Walter Savage Landor. Cine are nevoie de Landor? Cine a auzit de el? – striga Fadeev. Deci şi în ţările dependente de Centru se recomandă cumpătare şi prudenţă din partea acelora care practică acest tip de Ketman.

Ketmanul sceptic. Este cultivat cu plăcere în cercurile de intelectuali. Omenirea – susţine raţionamentul – nu ştie nici cum să se descurce cu cunoştinţele sale, nici să rezolve dificultăţile producţiei şi ale împărţirii bunurilor. Primele încercări ştiinţifice de elaborare a problemelor sociale, întreprinse în secolul al XIX-lea, sunt interesante, dar destul de greoaie. Dar ele au nimerit pe mâinile ruşilor care nu ştiu să raţioneze altfel decât dogmatic şi care au ridicat aceste prime încercări la rangul de dogmă religioasă. Ceea ce se întâmplă în Rusia şi în ţările dependente de ea este un fel de nebunie. Nu este exclus, ba chiar e verosimil, că Rusia va reuşi să-şi impună nebunia întregii lumi şi că trezirea va avea loc abia după două sau trei sute de ani. Aflându-te în mijlocul unui ciclon istoric, trebuie să te comporţi cât mai chibzuit, adică în exterior să te laşi complet în seama forţelor care îi distrug cu uşurinţă pe cei ce se opun. Aceasta nu împiedică însă plăcerea care decurge din observaţie. Căci fenomenul este într-adevăr nemaiîntâlnit. Niciodată probabil până acum omul nu a fost supus unei presiuni egale şi niciodată probabil nu s-a sucit şi nu s-a zvârcolit atât, încercând să se adapteze şi să trăiască într-un cadru construit ca la carte, dar, după cum se pare, nu pe măsura lui. Toate capacităţile sale intelectuale şi emoţionale sunt supuse

încercării. Cine priveşte acest spectacol zilnic al renunţărilor şi umilinţelor ştie mai multe despre om decât oricare dintre locuitorii din ţările Occidentului, în care singurul mod de presiune este banul. Acumularea acestui volum de observaţii este preocuparea avarului care-şi numără pe ascuns monedele. Acest Ketman nu împiedică activitatea exterioară în acord cu linia obligatorie, ba chiar, întrucât se bazează pe deplina lipsă de credinţă în raţionalitatea Metodei, ajută, permiţând un cinism total, aşadar o elasticitate în adaptarea la tactica schimbătoare.

Ketmanul metafizic. El se manifestă mai ales în ţările cu trecut catolic. Cele mai multe exemple în cadrul Imperiului le poate oferi Polonia. Dintre celelalte ţări, Spania a cunoscut bine catolici care au colaborat cu comuniştii. Acest Ketman constă în convingerea *suspendată* cu privire la bazele metafizice ale lumii, adică în faptul că omul care urmează acest tip de Ketman consideră epoca în care trăieşte drept antimetafizică, aşadar o epocă în care datorită unor cauze deosebite orice credinţă metafizică nu se poate manifesta. Omenirea învaţă să gândească în categorii raţionaliste şi materiale, fiind situată în faţa unor sarcini arbitrare şi implicată în lupta de clasă, în schimb, religiile iraţionale suferă descompunerea şi, mai mult, servesc ca mijloc de apărare a unei ordini sociale învechite. Aceasta nu înseamnă că în viitor omenirea nu va reveni la o religie mai bună şi mai purificată. Cine ştie dacă Noua Credinţă nu este un purgatoriu indispensabil şi dacă *gesta Dei* nu se înfăptuiesc *per barbaros*, deci de Centru, care obligă masele largi să se trezească din starea de letargie. Hrana spirituală pe care aceste mase o primesc de la Noua Credinţă este de factură secundară, Centrul greşeşte crezând că hrana pe care o poate oferi maselor este suficientă. Totuşi, trebuie să apreciem pozitiv că Noua Credinţă ară din nou ogorul şi că demolează faţadele care doar în exterior arătau splendide, în timp ce pe dinăuntru erau putrede şi emanau un miros de lâncezeală. Aşadar,

Noua Credinţă trebuie să fie ajutată fără a se trăda propriul ataşament faţă de Taină, cu atât mai mult cu cât pentru relevarea ei, de exemplu în literatură, nu există astăzi niciun fel de mijloace, atât limbajul, cât şi conceptele omului contemporan nefiind mature în acest sens. Acest Ketman are la rândul său numeroase variante. Unii catolici credincioşi slujesc chiar în poliţia secretă şi-şi *suspendă* catolicismul în această muncă în general nelipsită de cruzime. Alţii se străduiesc să păstreze comunitatea creştină în sânul Noii Credinţe şi se manifestă public în calitate de catolici. Ei intervin pentru menţinerea instituţiilor catolice şi adesea reuşesc, deoarece dialecticienii îi văd bine pe aşa-zişii „catolici progresişti" şi „catolici patrioţi", obedienţi în chestiuni politice. Jocul reciproc este destul de ambiguu. Guvernanţii tolerează acest tip de catolici ca pe un rău trecător necesar, căci nu a sosit încă etapa în care religia poate fi complet stârpită şi e mai bine să ai de a face cu credincioşi cuminţi decât cu opozanţi. „Catolicii progresişti" sunt conştienţi în schimb de locul nu prea onorabil pe care li-l rezervă guvernanţii, loc de şamani şi magicieni ai unor triburi sălbatice, tolerate până când sălbaticii vor putea fi îmbrăcaţi în pantaloni şi trimişi la şcoală. Ei participă la diferite manifestări guvernamentale şi sunt chiar trimişi în străinătate ca exemplare rare, menite să arate sălbaticilor din Occident toleranţa Centrului faţă de triburile necivilizate. Apărarea lor în faţa umilirii definitive este Ketmanul metafizic: îl înşală pe diavol care crede că i-a înşelat, deşi diavolul ştie bine că ei cred că-l înşală şi este mulţumit.

De altfel, nu numai catolicii admit acest Ketman. Ceea ce s-a spus despre catolici se poate aplica altor confesiuni, precum şi persoanelor aflate în afara confesiunilor. Unul dintre cele mai primejdioase reproşuri aduse scriitorilor este suspectarea versurilor lor, a pieselor de teatru sau romanelor de un „reziduu metafizic" întrucât scriitorul este un civilizator, şi nu poate fi magician sau

şaman, orice simptome ale tendinţelor metafizice sunt de neiertat. Literatura din ţările nesupuse după al Doilea Război Mondial influenţelor Noii Credinţe trăda înclinaţii deosebit de puternice în această direcţie, deci depistarea acestei deviaţii încă nu este sterilă. De exemplu, o piesă de teatru care introduce „bizareria”, adică în care se vede preocuparea autorului pentru tragismul vieţii, nu va avea şanse să apară pe scenă. Tragismul sorţii umane conduce la gândul despre taina destinului uman. Unor scriitori mai vechi, de exemplu lui Shakespeare, li se iartă aceste neajunsuri, dar nu poate fi vorba de orientarea în această direcţie a scriitorilor contemporani. Din această cauză tragicii greci nu sunt recunoscuţi ca repertoriu teatral adecvat. Marx îi adora pe tragicii greci, dar să nu uităm că legătura Noii Credinţe cu Marx este destul de superficială. Noua Credinţă este un produs rusesc, iar intelectualitatea rusă care l-a creat nutrea în cel mai mare grad un dispreţ avansat pentru orice piesă care nu slujea nemijlocit scopurilor sociale (alte funcţii ale artei, neîndoielnic sociale, scăpau mereu înţelegerii ei), în privinţa poeziei, întrucât sursele ei pot fi cu greu deosebite de sursele oricărei religii, ea este expusă persecuţiilor în mod deosebit. Poetul are voie, ce-i drept, să descrie munţi, copaci şi flori, dar e suficient să simtă nedefinita exaltare în faţa naturii, care l-a cuprins pe Wordsworth în excursia de la Ţintem Abbey, pentru a fi stigmatizat sau a dispărea din viaţa literară, în caz de manifestare a îndărătniciei. Acesta este un foarte bun mijloc de stârpire a legiunilor de poeţi răi cărora le place să-şi destăinuiască public avânturile panteiste, dar este şi un mijloc pentru contracararea poeziei în general şi înlocuirea ei cu opere de valoarea reclamelor-cântece transmise în America la radio. La rândul său, pictorul poate fi uşor acuzat de folosirea abrevierilor şi formelor sintetice (de formalism), precum şi de îndrăgirea excesivă a frumuseţii lumii, adică de o atitudine contemplativă care naşte suspiciunea că temperamental este metafizician. Muzicianul trebuie să

aibă grijă ca piesele pe care le compune să fie uşor de transpus în limbajul activităţilor obişnuite (entuziasmul muncii, distracţiile populare etc.) şi să nu conţină un rest greu de surprins, şi ca atare suspect. Aşadar, dacă Ketmanul metafizic este tolerat la „sălbatici", adică la adepţii religiei creştine, el nu li se iartă artiştilor consideraţi educatori ai societăţii.

Ketmanul etic. Etica Noii Credinţe se bazează pe principiul că e bun tot ceea ce slujeşte intereselor revoluţiei, iar rău tot ceea ce dăunează acestor interese. Întrucât comportamentul corect al cetăţenilor în relaţiile lor reciproce ajută cauzei construcţiei socialiste şi revoluţiei, se pune un accent deosebit pe moralitatea cetăţenilor. Acesta este punctul central al Noii Credinţe: „educarea omului nou" Exigenţele impuse membrilor partidului în această privinţă sunt deosebit de aspre. Se cere din partea lor un fel de asceză. De aceea intrarea în partid nu este mult diferită de intrarea la mănăstire, iar acest act este abordat de literatura Noii Credinţe cu o seriozitate egală aceleia cu care literatura catolică trata jurământul noilor călugări. Cu cât cineva este plasat mai sus în ierarhia de partid, cu atât mai atent e observată viaţa sa personală. Simptome ca atracţia pentru bani, beţia, o viaţă sexuală dereglată îl descalifică pe un membru al partidului şi fac imposibilă deţinerea de funcţii mai importante. De aceea, în fruntea partidului stau oameni cu însuşiri de asceţi dăruiţi unei singure cauze, şi anume cauzei revoluţiei. Dacă e vorba de anumiţi oameni-unelte, lipsiţi de influenţă reală, dar comozi datorită numelui lor, aceştia sunt toleraţi (chiar dacă fac parte din partid), iar uneori li se încurajează slăbiciunile, deoarece aceste slăbiciuni, cum ar fi de exemplu atracţia pentru lux sau băutură, reprezintă o garanţie a obedienţei lor. Idealul etic al Noii Credinţe este totuşi puritan. Dacă s-ar putea ca toţi cetăţenii să fie plasaţi în celule şi eliberaţi doar la şedinţele politice şi la muncă ar fi neîndoielnic lucrul cel mai nimerit. Din păcate, naturii umane trebuie să i se facă

anumite concesii. Creşterea demografică este posibilă doar datorită relaţiilor sexuale dintre bărbaţi şi femei, trebuie să ţinem seamă de acest inconvenient.

„Omul nou" este educat în aşa fel încât să considere exclusiv ca normă a comportării sale binele general. El gândeşte şi reacţionează la fel ca şi ceilalţi, este modest, harnic, se mulţumeşte cu ce îi oferă statul, îşi limitează viaţa particulară la nopţile petrecute acasă, în rest se află totdeauna printre colegii săi, la muncă şi la distracţie. El observă atent pe cei din jur şi informează autorităţile despre gândurile şi faptele tovarăşilor săi.

Denunţul a fost şi este cunoscut în diferite civilizaţii. În general însă nu a fost ridicat niciodată la rang de virtute. În civilizaţia Noii Credinţe este recomandat ca virtute de bază a bunului cetăţean (cu toate că se evită cu grijă denumirea în sine, folosindu-se parafraza). Este baza pe care se sprijină Teama tuturor în faţa tuturor. Munca la birou sau în fabrică în ţările Noii Credinţe este grea nu numai din cauza efortului depus: mai mult epuizează atenţia concentrată asupra urechilor şi ochilor atotprezenţi şi vigilenţi. După terminarea lucrului se merge la şedinţa de partid sau la cursuri speciale; şi astfel se prelungeşte ziua fără cel mai mic răgaz de relaxare a atenţiei. Sinceritatea interlocutorilor, dacă se întâmplă aşa ceva, este un semn rău: ei simulează relaxarea şi lipsa de griji, compătimirea şi furia, pentru a-ţi crea starea de spirit corespunzătoare şi a obţine mărturii care să le servească la scrierea raportului despre tine; acesta le ridică valoarea în ochii superiorilor.

Etica bazată pe cultul colectivităţii oferă în consecinţă ceva care din punctul de vedere al binelui general este otravă. Când ne gândim la acest lucru, mentalitatea înţelepţilor Noii Credinţe pare enigmatică. Ei fac concesii unor slăbiciuni umane evidente în domeniul fiziologic. Dar nu vor să admită că fiinţa umană are şi alte slăbiciuni, că se simte bine, de exemplu, când poate să-şi diminueze încordarea atenţiei, şi rău, când trăieşte starea

de Teamă. Că totuşi minciuna nu-i prieşte, fiindcă este însoţită de vigilenţă interioară. Aceste slăbiciuni îmbinate cu altele, cum ar fi tendinţa de a-ţi îmbunătăţi propria soartă în detrimentul semenilor, schimbă etica bazată iniţial pe colaborare şi frăţie în etica luptei tuturor cu toţi, iar cele mai mari şanse de a supravieţui în această luptă le dobândesc indivizii cei mai vicleni. Probabil va fi o altă specie decât aceea care a avut cele mai mari şanse de supravieţuire în lupta pentru bani la începuturile capitalismului industrial. Câinii de curte pot fi împărţiţi în general în două tipuri: gălăgioşi şi brutali, şi tăcuţi şi care muşcă pe furiş. Acest al doilea tip pare a fi privilegiat în ţările Noii Credinţe. Cincizeci sau o sută de ani de educaţie după asemenea principii pot fixa specia umană de la care nu va mai exista cale de întoarcere. „Omul nou" nu este nicidecum doar un postulat. El devine o realitate.

Ketmanul etic se naşte din sentimentul că etica loialităţii faţă de cei mulţi prezintă numeroase laturi slabe. El nu este rar printre personalităţile sus-puse ale partidului. Oamenii infestaţi de el, deşi capabili să ucidă cu sânge rece un milion de persoane în numele revoluţiei, dacă va fi nevoie, se străduiesc cumva să-şi atenueze cruzimea şi, în relaţiile personale, sunt mai cinstiţi şi mai buni decât oamenii care urmează etica individuală. Capacitatea lor de a compătimi şi de a acorda ajutor este aproape nelimitată; de altfel, această capacitate de compasiune i-a împins în tinereţea lor pe drumul revoluţiei; au repetat în felul acesta experienţa lui Marx însuşi. Acest tip de Ketman se întâlneşte cu precădere la comuniştii în vârstă. Când dau peste un conflict între legăturile de prietenie personală şi interesul cauzei pe care o slujesc, ei cântăresc îndelung problema în propria conştiinţă şi sunt necruţători numai dacă sunt absolut siguri că prin acoperirea prietenului sau reţinerea de a-l acuza aduc daune cauzei care pentru ei constituie lucrul cel mai de preţ. De obicei sunt înconjuraţi cu respect ca oameni de o integritate de cristal. Dar aceasta nu-i

scuteşte de a fi frecvent suspectaţi „că fac pe intelectualii4. „A face pe intelectualul" este o expresie peiorativă, aplicată acelora care sunt impecabili ca teoreticieni, dar a căror sensibilitate excesivă la problemele etice îi împiedică să acţioneze. Revoluţionarul trebuie să fie intransigent şi mai curând să reteze arborii umani orbeşte decât să reflecteze dacă vreunul este într-adevăr putred.

Ketmanul etic este, desigur, unul dintre cele mai viguroase întările democraţiei populare, deoarece etica Noii Credinţe este inoculată aici doar de câţiva ani, iar etica combătută durează de mai multe secole. Niciodată nu se poate prevedea când şi la cine se manifestă acest Ketman, ceea ce conduce la surprize uluitoare. Cei care oferă toate motivele pentru a presupune că nu se ocupă cu denunţul practică denunţul în chip înrăit, şi invers, cei care ar trebui să fie suspectaţi în cel mai înalt grad de dispreţul faţă de „prejudecăţi44 dovedesc o loialitate inexplicabilă faţă de prieteni şi chiar faţă de străini. Acest Ketman, îngreunând controlul asupra intelectului cetăţenilor, este stârpit cu grijă, însă numărul situaţiilor în care poate fi folosit este atât de mare, încât el scapă deseori de sub mijloacele de presiune.

Locuitorul din ţările Occidentului nu-şi dă deloc seama că milioane de semeni de-ai săi, care în exterior par mai mult sau mai puţin asemănători cu el, trăiesc într-o lume la fel de fantastică pentru el ca lumea locuitorilor de pe Marte. În comparaţie cu ei, el este un copil naiv, căci nu-i sunt cunoscute perspectivele pe care Ketmanul le deschide asupra naturii umane. Viaţa în continuă încordare interioară formează talente aflate în om în stare latentă. El nici nu bănuieşte pe ce culmi ale abilităţii şi acuităţii psihologice reuşeşte să se înalţe atunci când este strâns cu uşa şi când trebuie să fie abil sau să dispară. Supravieţuirea celor mai adaptaţi la acrobaţia intelectuală creează un tip uman puţin cunoscut până acum în Europa modernă. Nu mai încape îndoială că circumstanţele din

care rezultă Ketmanul dezvoltă intelectul. Dacă cineva ar lua ca etalon al vieţii intelectuale dintr-o ţară din Europa Centrală şi de Est articolele monotone din presă şi cuvântările stereotipe rostite acolo s-ar înşela foarte mult. Aceasta este doar învelişul exterior; în democraţiile populare au fost acceptate un stil special, o anumită terminologie şi un ritual lingvistic. La fel cum teologii din perioadele de ortodoxie strictă îşi exprimau concepţiile cu ajutorul unui limbaj riguros, recomandat de Biserică, tot astfel acolo important este nu ceea ce a spus cineva, ci ce anume a dorit să spună, învăluindu-şi ideea prin mutarea virgulei, intercalarea lui „şi”, printr-o anumită succesiune a problemelor discutate. Nimeni dintre cei care nu trăiesc în acest spaţiu nu ştie câte lupte titanice se duc aici, cum cad eroii Ketmanului şi pentru ce anume se desfăşoară războaiele. Desigur, oamenii implicaţi în aceste războaie ce reamintesc de dificilele partide de şah filosofic se raportează cu dispreţ la compatrioţii lor emigranţi politici. Un chirurg nu-l poate considera pe un măcelar la fel de îndemânatic ca el; în mod similar, un polonez, ceh sau ungur, exersat în demersuri precise, zâmbeşte auzind că cineva din emigraţie l-a numit trădător (sau porc) tocmai în momentul când acel trădător (sau porc) era angajat într-o dispută de al cărei rezultat depindea soarta a cincisprezece laboratoare sau douăzeci de ateliere artistice. Cum se plăteşte – în străinătate nu se ştie acest lucru. Nu se ştie ce se cumpără şi cu ce preţ.

Ketmanul ca obicei social nu este lipsit de calităţi. Pentru a aprecia aceste calităţi e suficient să priveşti viaţa din ţările din Occident. Oamenii occidentali, mai ales intelectualii de aici, suferă de un anumit gen de *taedium vitae*; viaţa lor emoţională şi intelectuală este prea dispersată; în zadar încearcă ei să prindă râul care se revarsă larg peste prundişuri şi câmpii neroditoare într-o albie îndiguită. Sau, folosind altă comparaţie, tot ceea ce gândesc şi simt se volatilizează ca vaporii într-un spaţiu nemărginit. Libertatea este pentru ei o povară. Nicio

concluzie la care ajung nu este obligatorie: poate fi astfel, dar poate fi şi altfel. De aici, o permanentă *malaise*. Cei mai fericiţi dintre ei par a fi cei care au devenit comunişti: regimul în care trăiesc este un zid de care se izbesc, în sfârşit şi-au găsit o împotrivire, şi această împotrivire îi defineşte pe ei înşişi. Vaporii volatilizaţi în aer au fost comprimaţi sub presiune. O comprimare şi mai mare obţin cei care trebuie să-şi ascundă convingerile comuniste, adică să practice Ketmanul, obicei de altfel nu prea popular în ţările din Occident.

Ketmanul constă, aşa cum se vede limpede, în realizarea sinelui în *pofida* a ceva. Cel care cultivă Ketmanul suferă din cauza unui obstacol pe care-l întâmpină, dar dacă obstacolul ar fi înlăturat deodată, el s-ar găsi într-un vid, cine ştie dacă nu chiar mai supărător. Revolta interioară este uneori necesară pentru sănătate, constituind o variantă specifică a fericirii. Ceea ce poate fi spus este mult mai puţin interesant decât magia emoţională a apărării propriului sanctuar. Se pare că pentru majoritatea oamenilor nevoia de a trăi într-o continuă încordare şi vigilenţă este o tortură, dar pentru mulţi intelectuali ea este concomitent o plăcere masochistă.

Cel care practică Ketmanul minte. Dar ar fi el mai puţin fals dacă ar putea spune adevărul? Pictorul care încearcă să-şi strecoare încântarea nepermisă („metafizică”), stârnită de frumuseţea lumii, în tabloul său pe o temă din viaţa colhozului ar fi pierdut dacă i s-ar oferi libertatea deplină, deoarece frumuseţea lumii i se pare cu atât mai mare, cu cât îi este permis mai puţin să o prezinte. Poetul visează la ce ar putea să scrie dacă nu ar fi încorsetat de obligaţiile sale politice, dar s-ar putea ca tot ceea ce e frumos în vis să se spulbere complet în clipa în care ar fi eliberat de aceste obligaţii. Ketmanul este o binecuvântare: el protejează visarea. Omul învaţă să iubească îngrădirile înălţate în jurul său. Cine ştie dacă nu cumva tocmai în absenţa unui centru interior din om

rezidă enigma succesului Noii Credinţe, marele ei farmec pentru intelectuali. Noua Credinţă, supunându-l pe om presiunii, creează un centru, sau în orice caz îi creează senzaţia *7 7 9*

că acest centru există. Teama de libertate nu este altceva decât teama de pustiu. „În om nu există *nimic* – mi-a spus un prieten dialectician; nu vei scoate nimic din tine, pentru că acolo nu e nimic. Nu te poţi izola de oameni şi scrie în pustiu. Ţine minte, omul este o funcţie a forţelor sociale. Cine doreşte să fie singur se năruie”. Probabil are dreptate. Dar mă îndoiesc că acest lucru poate fi considerat mai mult decât o lege a vremurilor noastre. Dacă omul ar fi simţit că în el nu există nimic, Dante nu ar mai fi putut scrie *Divina comedie*, Montaigne *Eseurile* sale, iar Chardin n-ar mai fi pictat nici măcar o pânză de natură moartă. Admiţând că în el nu există *nimic*, omul acceptă astăzi *orice* – chiar dacă ştie că acest orice este rău – numai să se regăsească alături de ceilalţi şi să nu fie singur. Şi atâta timp cât consideră astfel, nu i se pot reproşa prea multe comportării sale. Este mai bine să cultivi Ketmanul extins şi să te supui presiunii şi datorită acestei presiuni să ai o clipă sentimentul că exişti, decât să rişti înfrângerea, acordând încredere înţelepciunii veacurilor trecute care susţineau că omul este o fiinţă divină.

Dar dacă ar încerca să trăiască fără presiune şi fără Ketman, să provoace soarta, spunând: „Dacă voi pierde, nu voi regreta”? Dacă se poate trăi fără o rezistenţă impusă, dacă se poate crea propria rezistenţă, atunci nu-i adevărat că în om nu există nimic. Ar exista un act de credinţă.

IV

ALFA SAU MORALISTUL

Istoria ultimilor zece ani în Europa Centrală şi de Est abunda în situaţii faţă de care îşi pierd importanţa orice epitete şi consideraţii teoretice. Efortul oamenilor de a face faţă acestor situaţii le decide soarta. Soluţiile pe care fiecare dintre ei le acceptă sunt variate, în funcţie de

factorii imperceptibili care alcătuiesc individualitatea umană.

Întrucât aceste cărări întortocheate ale destinului a milioane de oameni sunt cele mai vizibile la aceia care prin profesia lor înregistrează schimbările survenite la ei şi la ceilalţi, adică la scriitori, voi folosi istoria lor drept exemplu. Voi încerca să schiţez câteva portrete de scriitori din Est.

Omul pe care îl voi numi Alfa este unul dintre cei mai cunoscuţi prozatori la est de Elba.[2] El a fost prietenul meu bun şi ne leagă amintirile multor clipe dificile pe care le-am trăit împreună. Mi-e greu să-mi stăpânesc emoţia, evocându-i persoana. Mă întreb dacă ar trebui să-l supun tocmai pe el analizei. Totuşi o voi face, deoarece prietenia nu m-ar împiedica să public un articol despre cărţile sale, în care aş spune mai mult sau mai puţin acelaşi lucru pe care îl voi spune aici.

Înainte de al Doilea Război Mondial, Alfa era un tânăr înalt, slăbuţ, cu ochelari. Îşi publica povestirile într-un săptămânal de dreapta, care nu se bucura în cercurile literare de o opinie bună, căci cercurile literare din Varşovia erau alcătuite cu precădere din evrei sau din oameni care nu priveau cu ochi buni nostalgiile rasiale şi totalitare ale acestei reviste. Redactorul săptămânalului era cumva cel care-l descoperise pe Alfa şi avea motive să fie mulţumit de alegerea sa, deoarece talentul lui Alfa evolua rapid. În scurt timp săptămânalul a început să-i publice romanul, care a apărut ulterior la una dintre cele mai mari edituri şi a produs multă vâlvă.

Principalele preocupări ale lui Alfa erau îndreptate spre conflictele morale tragice. În acea perioadă, mulţi scriitori tineri se aflau sub farmecul prozei lui Joseph Conrad. Alfa era deosebit de sensibil la modul de a scrie al

2 Este vorba de prozatorul Jerzy Andrzejewski (1909-1983), autorul mai multor volume de povestiri și romane: Statornicia inimii (1938), Noaptea (1945), Cenușă și diamant (1948), tradus și în românește, Negura învăluie pământul (1957), Porțile raiului (1960), Țăndările (1982). (N.t.)

lui Conrad, deoarece avea tendinţa de a-şi construi eroii în mod hieratic şi sublim. îl fascina noaptea. Oamenii mărunţi cu pasiunile lor puternice în noapte, ale cărei imensitate şi taină le învăluiau destinul ca o uriaşă draperie; aşa arăta cu precădere decorul teatrului său, deşi nu a scris piese, ci doar povestiri şi romane. Sublimul, tăcerea, imensitatea lumii extraumane, indiferente – iată câteva elemente comune cu operele lui Conrad. Atitudinea lui Alfa era metafizică şi tragică. îl frământa problema purităţii – şi a purităţii morale, şi a purităţii tonului în ceea ce scria. Îşi distila frazele. Dorea ca fiecare din ele să fie nu numai descriere, ci să se constituie ca parte a unei piese muzicale, pentru a fi de neînlocuit şi a acţiona prin sunetul însuşi. Această nevoie de puritate – aş spune: puritate nepământeană – era o trăsătură de caracter a lui Alfa, căruia în contactul cu oamenii îi plăcea să fie patetic şi să umble în coturni. Şi goana după puritate în munca scriitoricească, şi sublimul se îmbinau între ele: erau sublimarea lui Alfa însuşi, cel de al doilea eu al lui, asupra căruia îşi proiecta toate speranţele. Cu cât se necăjea mai mult din cauza vieţii private, neaşezate, cu atât aprecia mai mult activitatea de răscumpărare care era pentru el scrisul şi cu atât mai mult îi conferea importanţa unui ritual festiv. Cineva spusese despre el că înainte de a pune mâna pe condei îşi îmbracă mantia lungă de mag. Demnitatea care ar fi putut să-i satisfacă ambiţia era demnitatea de cardinal. Mişcările lente, purpura, inelul întins pentru a fi sărutat – iată puritatea gestului, descărcarea într-un eu mai bun; există actori de comedie care visează toată viaţa la cel mai serios şi demn rol; acţionează acolo anumite motive similare. Alfa, înzestrat cu un remarcabil simţ al umorului în discuţie, se schimba complet când începea să scrie: din acest moment exista doar în cele mai înalte registre ale tragediei. Ambiţiile lui ţinteau mult mai sus decât să dobândească faima unui autor de cărţi bine scrise. Dorea să fie, ca scriitor, o autoritate morală.

Romanul despre care am amintit, primul său mare succes, a fost amplu popularizat ca roman catolic, Alfa însuşi obţinând datorită lui titlul de cel mai talentat scriitor catolic, ceea ce într-o ţară catolică, aşa cum era Polonia, nu însemna puţin lucru. Dacă era într-adevăr scriitor catolic e greu de spus. În secolul XX numărul scriitorilor catolici este extrem de mic. De obicei, aşa-numitele convertiri ale intelectualilor sunt de o specie destul de suspectă şi nu se deosebesc de trecătoarele convertiri la suprarealism, expresionism, existenţialism etc. Nu pot decide dacă Alfa era catolic, deşi mă întâlneam cu el des şi purtam discuţii cât mai sincere. Era un catolic ca mulţi dintre noi la acea vreme; ne aflam într-o perioadă a manifestării interesului faţă de tomism şi a raportărilor, în discuţiile literare, la Jacques Maritain. Ar fi nedrept să susţinem că la toţi „catolicii intelectuali" de acest fel acţiona doar moda literară: gesturile înecatului care se prinde de pai nu pot fi reduse la modă. Dar ar fi la fel de nedrept să considerăm discuţiile literare care operează cu termenii filosofiei tomiste drept simptome ale catolicismului; calea era destul de lungă de la ele la acceptarea catolicismului cu toate consecinţele sale. Totuşi „catolicii intelectuali" confereau o anumită culoare unor cercuri literare; rolul lor politic era deosebit: ei se raportau cu aversiune la totalitarism şi rasism; se deosebeau prin aceasta de scriitorii şi ziariştii catolici *tout court*, ale căror idei politice nu erau libere de cultul „formelor de regim sănătoase" (adică ale Italiei şi Germaniei) şi de lăudarea scandalurilor antisemite. Comuniştii priveau influenţa lui Jacques Maritain cu repulsie, ca semn al degenerării, dar „catolicii intelectuali", cu atitudine ostilă faţă de ideile de extremă dreapta, nu erau combătuţi de ei. După editarea romanului, Alfa a început să frecventeze cercurile „catolicilor intelectuali" şi pe cele ale stângii. Sensibil la opiniile predominante în mediul său, tratând foarte serios chestiunea autorităţii morale a scriitorului, el a rupt

legătura cu săptămânalul de dreapta şi şi-a pus semnătura pe lista colectivă îndreptată împotriva antisemiţilor.

Fiecare căuta în catolicism altceva. Alfa, cu viziunea sa tragică despre lume, căuta forme: cuvinte, noţiuni, pur şi simplu ţesătura; perceperea tragică este ca „omul invizibil” al lui Wells, care, dorind să apară printre oameni, trebuia să-şi agaţe un nas de *papier mâche*, să-şi bandajeze faţa şi să-şi tragă mănuşi pe mâinile invizibile. Catolicismul oferea limbajul: în noţiuni ca păcatul şi sacrul, obscuritatea sufletului şi graţia puteau fi surprinse trăirile personajelor descrise şi – lucrul cel mai important – limbajul catolic introducea de la început tonalitatea sublimă, atât de necesară lui Alfa: îi alina dorul după purpura de cardinal. Eroul romanului lui Alfa era un preot – o neîndoielnică influenţă a romancierilor catolici francezi, în primul rând a lui Bernanos, dar şi expresia aspiraţiilor lui Alfa de a crea personaje pure şi puternice.

Acţiunea se petrecea la ţară şi aici transpăreau laturile slabe ale talentului lui Alfa; preocupat de construirea conflictelor, ochii îi erau mai puţin exersaţi: îi lipsea observarea detaliilor, a oamenilor concreţi; educat în oraş, nu avusese niciodată de a face cu ţăranii. Satul pe care-l descria era un sat universal, putea fi la fel de bine un sat breton sau flamand, dar tocmai de aceea nu era un sat real. Personajele făceau impresia că sunt îmbrăcate în costume străine (în perioada literaturii pastorale fiii de boieri erau deghizaţi în păstori) şi vorbeau toate la fel. Aşadar, drama se desfăşura printre decoruri abia schiţate. Totuşi, era bine structurată şi criticii au acceptat cartea aproape cu entuziasm. Nu numai că primul tiraj s-a epuizat rapid. Alfa a primit pentru ea premiul de stat care i-a adus o semnificativă sumă de bani. E posibil ca juriul care a acordat premiul să fi luat în consideraţie, dincolo de valorile artistice ale romanului, şi unele avantaje politice care decurgeau din premierea lui Alfa. Autorităţile din acei ani cochetau vizibil cu extrema dreaptă; premierea unui scriitor catolic părea o mutare înţeleaptă; dreapta trebuia

să fie mulţumită, în schimb liberalii şi stânga nu aveau motiv să atace decizia, deoarece în definitiv oricine avea voie atunci să creadă şi să scrie în acord cu credinţa sa.

În pofida ecoului şi a banilor, în adâncul sufletului Alfa nu considera că romanul şi volumul de povestiri pe care le publicase sunt cărţi bune. Poziţia pe care o dobândise îi permitea să cultive sublimul îndrăgit; era recunoscut drept creatorul unei literaturi profunde şi nobile, în vreme ce cărţile colegilor săi puteau să ajungă la un public mai larg probabil numai cultivând senzaţiile ieftine; ele urmau naturalismul strident, exprimat în descrieri de fenomene din sfera fiziologicului, sau erau tratate psihologice care îmbrăcau forma romanului. Literaţii trăiau în ghetoul intelectual al cafenelelor şi, cu cât sufereau mai mult din cauza izolării de viaţa maselor largi ale poporului, cu atât mai bizar şi mai puţin înţeles devenea stilul lor. Sentimentul neplăcut care îi rămăsese lui Alfa după publicarea primelor cărţi era greu de definit pentru el însuşi; totuşi momentul când şi-a dat seama că ceva nu e în ordine cu scrisul său a fost hotărâtor pentru tot restul vieţii. L-a cuprins o mare îndoială. Dacă colegii săi scriitori se îndoiau de valoarea propriei opere suspendate în vid, îndoiala lui Alfa a căpătat dimensiuni mai mari. El dorea să atingă puritatea tonului moral, dar puritatea, pentru a fi autentică, trebuie să fie pământeană, puternic sprijinită pe experienţă şi observaţie, altminteri este falsă. Alfa a sesizat că s-a împotmolit în neadevăr, pentru că se situa printre ideile despre oameni şi nu printre oameni vii. Ceea ce ştia despre om se sprijinea pe propriile trăiri interioare între cei patru pereţi ai camerei lui. Catolicismul lui nu era nimic mai mult decât o mască de care se folosise. Se jucase cu catolicismul procedând aşa cum au procedat mulţi intelectuali ai secolului XX, încercând să-şi acopere propria goliciune cu un veşmânt vechi, onorabil. Căuta modalitatea prin care să producă cititorului reacţia emoţională dorită: desigur, cititorul găsind cuvinte ca „graţie divină” sau „păcat”, cunoscute

din copilărie, reacţionează puternic. Dar într-o asemenea folosire a cuvintelor şi noţiunilor de către autor există un fel de abuz. Alfa se îndoia de realitatea conflictelor pe care singur le crease. Numit scriitor catolic, el ştia că nu e scriitor catolic, la fel cum un pictor care un timp a pictat în manieră cubistă constată cu mirare că este mereu numit cubist. Înşelaţi de aparenţe, criticii i-au încadrat creaţia în literatura sănătoasă şi nobilă, opunând-o creaţiei colegilor lui purtătoare de trăsături ale decadenţei. El însuşi înţelegea însă că nu era deloc mai sănătos decât colegii care cel puţin nu-şi ascundeau jalnica goliciune.

A izbucnit războiul, oraşul şi ţara noastră deveniseră parte a imperiului lui Hitler. Timp de cinci ani şi jumătate am trăit într-o dimensiune complet diferită de ceea ce se putea cunoaşte din orice experienţă sau literatură. Aş spune că ce ne-a fost dat să vedem depăşea cea mai îndrăzneaţă şi macabră imaginaţie. Descrierile ororilor cunoscute mai demult stârneau acum râsul, fiind percepute ca nişte povestiri naive şi copilăreşti. Autorităţile germane din Europa au fost crude, dar nicăieri atât de atroce ca în Est; căci în Est locuiau rase care potrivit doctrinei naţional-socialiste meritau ori să fie complet stârpite, ori să fie folosite la muncă fizică grea.

Şi totuşi trăiam şi, întrucât eram scriitori, încercam să scriem. Ce-i drept, dispăreau tot mai mulţi dintre noi, duşi în lagărele de concentrare sau împuşcaţi. Nu exista soluţie. Eram ca nişte oameni pe o bucată de gheaţă care se topeşte. Nu trebuia să ne gândim la clipa când se va topi de tot. Comunicatele de război anunţau datele întrecerii noastre cu moartea. Trebuia să scriem: era singurul mod de a ne apăra în faţa deznădejdii. În afară de aceasta, întreaga ţară era cuprinsă de reţeaua conspiraţiei şi într-adevăr exista un „stat ilegal”, de ce n-ar fi existat şi o literatură ilegală? Tipărirea de reviste şi cărţi în limba poporului subjugat era interzisă. Cu toate acestea, viaţa culturală nu se lăsa înăbuşită. Publicaţiile clandestine erau multiplicate sau tipărite ilegal ca reviste, broşuri şi cărţi

de format mic, uşor de colportat. Se organizau multe prelegeri şi seri literare ilegale. Au avut loc chiar şi reprezentaţii teatrale ilegale. Toate acestea ridicau moralul poporului subjugat, dar care continua să lupte. Acest moral era bun, cumva prea bun, cum demonstraseră evenimentele de la sfârşitul războiului.

În decursul acestor ani, Alfa şi-a realizat cu succes idealul de scriitor-autoritate morală. Comportarea lui era comportarea scriitorului-cetăţean model. Părerile lui despre faptele adecvate sau inadecvate erau considerate în cercurile literare un fel de oracol şi deseori i se adresau cu rugămintea de a hotărî dacă cineva nu a depăşit principiile codului patriotic nescris. Printr-o recunoaştere tacită, el devenise un fel de îndrumător al tuturor scriitorilor din oraşul nostru. În mâinile lui ajungeau banii de la fundaţiile ilegale şi el îi împărţea colegilor care aveau nevoie de ajutor; avea un grad destul de înalt în iniţierea conspirativă; se îngrijea de scriitorii debutanţi; avusese curajul să nu dea mâna în public cu singurul scriitor care acceptase la Varşovia colaborarea cu nemţii şi trecuse să lucreze la o firmă editorială germană. Era iniţiatorul şi coredactorul revistei literare ilegale, ale cărei exemplare scrise la maşină erau transmise succesiv „cluburilor” care se întruneau în taină şi citite acolo cu voce tare. Atitudinea lui era marcată de un adevărat umanitarism. Încă înainte de război se despărţise de patronul său de dreapta care promova necesitatea de a introduce în ţară propriul totalitarism (acest patron a fost împuşcat de Gestapo în primul an de război). Când autorităţile germane au trecut la uciderea sistematică a celor trei milioane de evrei din Polonia, antisemiţii n-au considerat necesar să se necăjească prea tare; condamnau bestialitatea cu voce tare, dar mulţi dintre ei socoteau în sinea lor că nu era întru totul nejustificată. Alfa făcea parte dintre acei locuitori ai oraşului nostru care au reacţionat violent la masacrarea în masă; a luptat cu condeiul împotriva indiferenţei celorlalţi şi a acordat ajutor evreilor care se

ascundeau, deşi pentru ajutorul dat evreilor era prevăzută pedeapsa cu moartea.

Era un adversar categoric al naţionalismului care îşi găsise în Germania întruchiparea de coşmar. Asta nu însemna nicidecum că avea înclinaţii comuniste. Numărul comuniştilor în Polonia a fost totdeauna nesemnificativ, iar colaborarea ruşilor cu germanii după pactul Molotov-Ribbentrop crease condiţii deosebit de nefavorabile pentru activitatea adepţilor Moscovei. Ilegalitatea comunista era slabă. Speranţele maselor se îndreptau spre Occident, iar „statul ilegal" era dependent de guvernul din emigraţie de la Londra. Totdeauna sensibil la opiniile morale ale mediului din jurul său (sensibilitatea sa poate fi comparată cu sensibilitatea unui barometru), Alfa nu se putea raporta cu simpatie la o ţară care nu stârnea aproape nimănui sentimente de prietenie. Ca majoritatea prietenilor săi, el dorea reforme sociale avansate şi un guvern popular.

Mă întâlneam deseori cu Alfa. N-aş exagera prea mult dacă aş spune că am petrecut împreună anii de război. Prezenţa lui Alfa îţi ridica moralul; în pofida tuturor adversităţilor zâmbea, se comporta cu nonşalanţă şi, pentru a-şi sublinia dispreţul faţă de cizmele cazone, uniformele şi strigătele „Heil Hitler", purta umbrelă. Silueta lui înaltă, uscăţivă, licărul ironic al ochilor de dincolo de ochelari şi sobrietatea cu care păşea pe străzile oraşului bântuit de ciuma terorii alcătuiau o figură care contrazicea legile războiului. O dată s-a întâmplat să ne întoarcem de la un prieten comun care locuia la ţară. După câte îmi amintesc, ne-am contrazis în privinţa alegerii trenului; ne-am hotărât să plecăm, deşi gazdele ne-au sfătuit să luăm trenul care pleca o jumătate de oră mai târziu. Am ajuns la Varşovia şi mergeam pe străzi foarte mulţumiţi de viaţă; era o dimineaţă senină de vară în anul 1940. Nu ştiam că acea zi avea să fie înregistrată ca o zi neagră în istoria oraşului. Abia intrasem în cameră şi încinsesem uşa, când am auzit afară strigăte. M-am uitat pe fereastră, în stradă pornise razia. Prima mare vânătoare

pentru Auschwitz[3] La Auschwitz au fost uciși ulterior câteva milioane de oameni din diferite țări ale Europei, dar atunci lagărul de concentrare era abia la început. Din primul mare transport al oamenilor prinși în acea zi pe străzi se pare că nimeni nu a scăpat cu viață. Alfa și cu mine trecuserăm pe stradă cu cinci minute înainte de începerea raziei; umbrela și seninătatea lui Alfa ne-au adus noroc.

Acei ani au fost o încercare pentru orice scriitor. Tragismul real al întâmplărilor împingea în umbră tragediile imaginare. Cine nu reușea să găsească expresia disperării și speranței colective se rușina de profesia sa. Existau doar sentimentele elementare: teama, durerea cauzată de pierderea celor apropiați, ura față de cotropitori, compasiunea pentru cei chinuiți. Alfa, al cărui talent căuta tragedia autentică, și nu plăsmuită, a simțit materialul la îndemână și a scris o serie de povestiri care aveau să alcătuiască volumul publicat după război; această carte a fost tradusă în multe limbi. Obiectul tuturor povestirilor îl constituia loialitatea. Nu în zadar Conrad a fost autorul preferat din anii adolescenței lui Alfa. Loialitatea față de ceva din om ce nu este numit, dar e puternic și pur. Înainte de război, Alfa era înclinat să conceapă acest imperativ moral în spirit catolic. Acum îi era teamă de neadevăr, afirmând doar că acel imperativ există. Când eroii săi muribunzi își îndreptau privirea spre cerul mut, nu puteau intui acolo nimic în afară de speranța că fidelitatea lor se sprijinea probabil pe un principiu al lumii și că acel principiu al lumii nu era complet lipsit de sens și nici străin dorințelor morale ale omului. Moralitatea eroilor lui Alfa era laică, cu un semn de întrebare, cu o pauză, dar această pauză încă nu era credință. Consider că Alfa a fost mai onest în aceste povestiri decât în scrierile sale de dinainte de război. Cu mare forță a exprimat totodată starea de spirit a nenumăraților luptători ilegali care au dispărut în lupta cu

3 Denumirea germană a orașului polonez Oswiecim. (N.t.)

nazismul. De ce îşi puneau viaţa în cumpănă? De ce acceptau torturile şi moartea? Ce anume îi îndemna să facă acest lucru? Nu aveau un punct de sprijin în dragostea faţă de Führer, ca germanii, şi nici în Noua Credinţă, precum comuniştii. Este îndoielnic că majoritatea dintre ei credeau în Cristos. Aşadar, doar fidelitatea – fidelitatea faţă de ceea ce numeau patrie sau onoare şi care era mai puternic decât denumirea. Într-o povestire a lui Alfa, un băiat torturat de jandarmi, ştiind că va fi împuşcat, îşi trădează prietenul pentru că îi e frică să moară singur. Se întâlnesc în faţa plutonului de execuţie şi cel trădat îl iartă pe cel care l-a trădat. Această iertare nu poate fi justificată prin niciun fel de etică utilitară: nu există motiv pentru a-i ierta pe trădători. Dacă această povestire ar fi fost scrisă de un autor sovietic, cel trădat ar fi întors cu dispreţ spatele omului care a cedat slăbiciunii ticăloase. Îndepărtându-se de catolicism, Alfa a devenit un scriitor mai creştin decât era înainte, preconizând că etica loialităţii este o prelungire a eticii creştinismului şi că este opusă eticii ţelurilor sociale.

În a doua jumătate a războiului, în „statul ilegal” a survenit o serioasă criză a conştiinţei politice. Lupta subterană cu puterea ocupantă atrăgea după sine multe victime, numărul celor împuşcări şi lichidaţi în lagărele de concentrare creştea mereu. Justificând nevoia de victime numai prin fidelitate, intelectul era supus îndoielilor. Fidelitatea poate constitui baza unei decizii individuale, dar acolo unde în joc intervin decizii referitoare la soarta a sute de mii de oameni, fidelitatea nu este suficientă, se caută scopuri raţionale. Care puteau fi aceste scopuri? Dinspre răsărit se apropia victorioasă Armata Roşie. Armatele occidentale erau departe. În numele cărui viitor, în numele cărei ordini mureau zilnic oamenii tineri – această întrebare şi-o puneau tot mai mulţi dintre aceia care aveau sarcina de a susţine moralul celorlalţi. Nimeni nu era în stare să ofere un răspuns. Visul iraţional că se va întâmpla ceva care să reţină marşul Armatei Roşii şi va

dărâma concomitent regimul lui Hitler se îmbina cu raportarea la onoarea „ţării fără Quisling”. Acesta nu era un reazem prea sigur pentru spiritele mai lucide. În acel moment au început să acţioneze organizaţiile comuniste ilegale la care aderaseră unii reprezentanţi ai aripii stângi a socialiştilor. Programul comuniştilor era mult mai bine argumentat decât programul „statului ilegal” dependent de Londra; ţara, cum se vedea destul de limpede, avea să fie eliberată de Armata Roşie. Cu ajutorul ei se cuvenea înfăptuită revoluţia.

Printre intelectualii din ilegalitate se putea observa o deosebită iritare îndreptată împotriva elementelor iraţionale ce se extindeau în mişcarea de rezistenţă. A continua conspiraţia devenise un scop în sine. A muri şi a-i expune pe alţii la moarte devenise aproape un sport. Alfa, care în povestirile sale promova etica fidelităţii, putea găsi uşor în jurul său caricatura acesteia. Codul patriotic al mediului său îi interzicea să se apropie de puţinele grupări dependente de Moscova. Alfa, ca mulţi prieteni de-ai săi, se simţea prins în capcană. Caracterul povestirilor apărute în această perioadă trebuie atribuit, desigur, tocmai acestei stări de spirit. Pentru prima oară a apelat în scris la simţul umorului. În povestirile sale a înfăţişat figurile bine cunoscute ale maniacilor conspiraţiei. Satira lui dezvăluia, de asemenea, fundalul social al isteriei din conspiraţie: nu încape îndoială că „statul ilegal” era produsul inteligheţiei în primul rând, al acelei sfere necunoscute întările occidentale din Europa, nemaivorbind de ţările anglo-saxone. Trăsăturile specifice ale inteligheţiei, care în obiceiuri şi deprinderi era moştenitoare a nobilimii (chiar dacă există şi inteligheţie de sorginte ţărănească), nu erau agreate de intelectuali; în esenţă, în Polonia în decursul ultimelor câteva decenii au avut loc încercări repetate de revoltă a intelectualilor împotriva inteligheţiei din care ei înşişi făceau parte: era echivalentul revoltei intelectualilor împotriva *middle class*, de exemplu în America. Reprezentantul inteligheţiei,

când a început într-adevăr să gândească, a observat că este izolat de masele largi ale poporului; încercând să recâştige legătura cu masele, a devenit radical, deoarece a sesizat deficienţa regimului. Scriind satiric despre intelectualitatea din conspiraţie, Alfa se convinsese că acest strat, cu numeroasele lui aberaţii, reprezintă cea mai proastă prefigurare a viitorului, dacă din rândurile lui aveau să fie recrutaţi viitorii guvernanţi ai ţării – ceea ce părea a fi inevitabil în cazul revenirii în ţară a guvernului din emigraţie de la Londra.

Tocmai când traversa acest proces de sarcasm amar şi neputincios a izbucnit insurecţia. Timp de două luni deasupra Varşoviei s-a înălţat pe o distanţă de câţiva kilometri o coloană de fum şi de flăcări. În urma luptelor de stradă au dispărut 200.000 de oameni, iar cartierele care nu au fost dărâmate de bombe şi de focul artileriei grele au fost arse de detaşamentele SS; oraşul, care înainte de insurecţie număra peste un milion de locuitori, după insurecţie devenise un deşert cu ruine, populaţia fiind deportata, iar străzile, rămase fără pavaj, transformate în cimitire. Alfa locuia într-o suburbie îndepărtată, în vecinătatea câmpului. Datorită acestui lucru s-a salvat şi a reuşit să treacă prin zona în care era prinsă populaţia refugiată pentru muncă silnică şi lagăre de concentrare.

În aprilie 1945, imediat după alungarea nemţilor de către Armata Roşie (luptele se dădeau la poarta Berlinului), am sosit cu Alfa la Varşovia şi am rătăcit împreună prin munţii de ruine care se înălţau acolo unde cândva fuseseră străzi. Câteva ore ne-am aflat într-un colţ al oraşului pe care îl ştiam bine. Nu-l mai puteam recunoaşte acum. Ne-am căţărat pe un maldăr de cărămizi roşii şi am pătruns într-un fantastic peisaj selenar. Domnea o linişte desăvârşită. Ţinându-ne echilibrul pentru a nu cădea, am coborât printre ruine şi în faţa noastră s-au ivit alte scene de pustiu şi devastare. Pe o potecă am dat peste o scândurică prinsă de o bară de metal. Pe scândură am

descifrat o inscripţie făcută cu vopsea cafenie (vopseaua arăta ca sângele). Se putea citi: „Drumul suferinţelor locotenentului Zbyszek”. Cred că Alfa s-a gândit atunci la acelaşi lucru ca şi mine. Ne gândeam la urmele care rămân după viaţa omului. Aceste cuvinte răsunau ca un strigăt din pământul zdrobit, îndreptat doar spre cer. Era strigătul pentru dreptate. Cine era locotenentul Zbyszek? Ce suferinţe a îndurat, despre care nu va afla nimeni vreodată? Ne imaginam cum se tara prin acest şanţ marcat cu o inscripţie de un coleg al său, probabil dispărut şi el mai apoi. Cum prin efortul voinţei îşi menţinea forţele slăbite şi simţind că e rănit se gândea doar la un singur lucru: Ia îndeplinirea misiunii. La ce bun? Cine i-a cântărit înţelepciunea sau nebunia? Oare să fi fost o monadă a lui Leibniz avându-şi destinul în univers, sau doar fiul unui funcţionar de poştă, urmând imperativul onoarei inoculat de tatăl său, sensibil la virtuţile cavalereşti?

Am mers mai departe şi am găsit o cărăruie bătătorită. Această cărăruie ne-a scos într-o vale situată între munţi. Pe fundul văii stătea o cruce făcută la repezeală, iar pe ea un coif. Lângă cruce fuseseră sădite flori proaspete. Aici zăcea fiul cuiva, mama găsise drumul spre el şi bătătorise cărăruia prin vizitele sale zilnice.

S-a auzit deodată un bubuit ca o lovitură de gong. Vântul începuse să sufle şi bucăţi de tablă îndoită, agăţate de peretele care arăta ca o stâncă, se izbeau unele de altele. Am ieşit dintre dărâmături într-o curte aproape neumblată. Printre buruieni se vedeau maşini ruginite, iar pe treptele vilei arse am găsit un registru cu bilanţul pierderilor şi al veniturilor.

Insurecţia din Varşovia declanşată din ordinul guvernului aflat în emigraţie la Londra izbucnise, după cum se ştie, în momentul când Armata Roşie se apropia de capitală, iar armatele germane în retragere se luptau la periferia oraşului. Atmosfera din conspiraţie era încinsă. Armata subterană dorea să se bată. Scopul insurecţiei era să-i alunge pe nemţi şi să preia oraşul astfel încât Armata

Roşie să găsească acolo funcţionând autorităţile poloneze. Când s-a declanşat bătălia în oraş și când s-a constatat că Armata Roşie aflată dincolo de râu nu sare în ajutor, era prea târziu pentru reflecţii; tragedia s-a derulat până la capăt cu rigoarea regulilor implacabile. Era insurecţia unei muşte împotriva a doi uriaşi. Un uriaş stătea dincolo de râu şi aştepta până când celălalt uriaş avea să sugrume musca. Musca se apăra, ce-i drept, dar ostaşii ei erau înarmaţi doar cu pistoale, grenade şi sticle incendiare, în schimb, timp de două luni, uriaşul şi-a trimis bombardierele deasupra oraşului, azvârlind la fiecare câteva minute încărcătura de la o înălţime de o sută de metri. Îşi susţinea atacul trupelor cu tancuri şi folosea artileria grea. Până la urmă a sugrumat musca, pentru ca la scurt timp să fie el însuşi sugrumat de cel de al doilea uriaş răbdător.

Nu existau niciun fel de raţiuni logice pentru care ruşii să fi acordat ajutor Varşoviei. Ei aduceau în Occident eliberarea de sub Hitler şi eliberarea de sub ordinea de până atunci, pe care doreau să o înlocuiască cu o ordine mai bună, şi anume cu ordinea lor. În calea răsturnării capitalismului în Polonia stătea „statul ilegal” şi guvernul emigrat la Londra, în timp ce în spatele Armatei Roşii funcţiona alt guvern polonez pregătit la Moscova. Devastarea Varşoviei prezenta certe avantaje: dispăruseră în luptele de stradă tocmai aceia care puteau aduce guvernării cele mai mari necazuri, adică tinerii intelectuali, exersaţi în lupta subterană cu nemţii şi extrem de fanatici în patriotismul lor. Oraşul însuşi se transformase în anii de ocupaţie într-o fortăreaţă clandestină, plină de tiparniţe ilegale şi de depozite de arme. Această capitală tradiţională a revoltelor şi insurecţiilor era cu siguranţă oraşul cel mai puţin subordonat din spaţiul care avea să se găsească sub influenţa Centrului. În favoarea acordării de ajutor ar fi putut interveni doar mila faţă de populaţia decimată a oraşului. Dar mila este un sentiment inutil acolo unde

glăsuieşte Istoria.

Umblând împreună cu mine prin ruinele Varşoviei, Alfa simţea – ca toţi cei care supravieţuiserăm – furia. În mormintele afânate care se vedeau în lumina lunii zăceau prietenii săi apropiaţi. Poetul de douăzeci de ani, Krzysztof, bolnav de astm, firav fizic ca şi Marcel Proust, a dispărut la post, trăgând de la o fereastră în tancurile SS. Soţia lui, Barbara, a murit din cauza rănilor la spital, ţinând la piept manuscrisul versurilor soţului. Poetul Karol, fiul cartierului muncitoresc, autor al unei piese despre Homer, şi tovarăşul său nedespărţit, poetul Marek, au sărit în aer de pe baricada sub care nemţii puseseră dinamită. Alfa ştia, de asemenea, că persoana pe care o iubea cel mai mult în viaţă fusese deportată după înăbuşirea insurecţiei în lagărul de concentrare de la Ravensbruck. A aşteptat-o îndelung după terminarea războiului şi a trebuit să accepte până la urmă gândul că nu mai trăieşte. Furia lui Alfa era îndreptată împotriva celor care cauzaseră catastrofa: iată la ce anume duce fidelitatea care nu ţine seama de nimeni şi de nimic, când se confruntă cu imperativele Istoriei. Aşa cum Alfa se îndoise cândva de cuvintele sale catolice, acum etica loialităţii din povestirile lui tragice din război i se părea ca un vid care sună frumos, într-adevăr, el era unul dintre cei responsabili de ceea ce se întâmplase. Oare nu vedea ochii tinerilor aţintiţi spre el în timp ce îşi citea povestirile la seratele literare secrete? Tocmai aceşti tineri dispăruseră în insurecţie: necunoscutul locotenent Zbyszek, Krzysztof, Barbara, Marek şi alte mii ca ei. Ei ştiau că nu există speranţa victoriei şi că moartea lor este doar un gest în faţa lumii indiferente. O acceptau fără a întreba măcar dacă există vreun cântar care să le cumpănească faptele. Tânărul filosof Milbrand, admirator al lui Heidegger, angajat de superiorii săi în munca de presă» a cerut să fie trimis în linia întâi, deoarece considera că darul cel mai mare pe care-l are omul este momentul liberei opţiuni; trei ore mai târziu nu mai trăia. Nu existau limite pentru nebunia sacrificiului benevol.

Alfa nu-i învinuia pe ruşi. Asta n-ar fi ajutat la nimic. Ei se manifestau ca o forţă a Istoriei. Comunismul lupta cu fascismul, iar între cele două puteri nimeriseră polonezii cu etica lor, nebazată pe nimic în afară de fidelitate. Joseph Conrad, acel nobil polonez incorigibil! Or, în secolul XX, aşa cum arăta exemplul acestui oraş, nu mai era loc pentru imperativul patriei şi al onoarei, nesusţinut de niciun fel de ţel. Pentru nemţi, insurgenţii nu erau nici măcar duşmani; erau o rasă inferioară, care trebuia distrusă. Pentru ruşi erau „fascişti polonezi" Un moralist al epocii acesteia – gândea Alfa – ar trebui să-şi îndrepte atenţia spre scopurile sociale ale artei. Insurecţia de la Varşovia era cântecul de lebădă al intelectualităţii şi sfârşitul regimului pe care îl apăra. Ea semăna cu atacurile nebuneşti ale confederaţilor din războiul civil american, care nu preîntâmpinaseră victoria Nordului. Din momentul căderii insurecţiei revoluţia se înfăptuise: drumul spre ea era deschis. Nu era o „revoluţie blândă", aşa cum scria presa noului guvern pentru a linişti populaţia. Preţul ei era sângeros. Mărturie stătea cel mai mare oraş al ţării azvârlit în ruine.

Trebuia să trăim şi să acţionăm mai departe, fără a ne mai uita la ceea ce fusese. Ţara era distrusă, noul guvern trecuse serios la reconstrucţie, la pornirea fabricilor şi a minelor; pământul conacelor era împărţit ţăranilor. Scriitorul se afla în faţa unor obligaţii noi. Cărţile sale erau aşteptate de furnicarul de oameni smuls din amorţeală, răscolit de bâta războiului şi a reformelor sociale, impuse, ce-i drept, de sus, dar eficiente. Nu trebuie să ne mirăm deci că Alfa, ca majoritatea colegilor săi, a declarat de la început că doreşte să servească Polonia cea nouă, care tocmai se năştea pe ruinele celei vechi.

El a fost primit cu braţele deschise de micul grup al comuniştilor polonezi care îşi petrecuseră anii de război în Rusia şi veniseră din est pentru a organiza statul după principiile leninism-stalinismului. Atunci, adică în 1946,

oricine putea fi util era întâmpinat cu bucurie; nu se cerea nicidecum să fii roşu: în realitate, în ţară erau extrem de puţini adepţi ai lui Stalin, ceea ce explică şi măştile sub care se manifesta partidul, şi cumpătarea lozincilor sale. Nu încăpea îndoială că populaţia păgână putea fi îndreptată spre înţelegerea şi acceptarea Noii Credinţe doar prin dozarea răbdătoare şi prin mărirea treptată a dozelor doctrinei. Din momentul ruperii relaţiilor cu săptămânalul de dreapta, Alfa a avut o reputaţie bună în cercurile cele mai influente. Nu i se reproşa că în timpul războiului se ţinuse departe de grupurile marxiste. Scriitorii care întreţinuseră asemenea legături puteau fi număraţi pe degete. Acum scriitorii se comportau cumva ca nişte fecioare: dornice, dar temătoare. Primele lor declaraţii publice erau prudente şi formulate cu grijă. Dar nu era important ce spuneau. Era nevoie de numele lor în coloanele revistelor. În felul acesta autorităţile creau indiciile exterioare care să arate că obţin sprijinul întregii elite culturale. Programul de acţiune în raport cu diferite categorii de populaţie era elaborat de comuniştii polonezi – încă din perioada când se aflau la Moscova – şi era un program inteligent, bazat pe cunoaşterea riguroasă a condiţiilor din ţară. Sarcinile care se aflau în faţa lor erau extrem de dificile: ţara nu dorea să fie guvernată de ei; partidul trebuia reorganizat şi trebuia să accepte faptul că printre membrii noi majoritatea o constituiau afaceriştii care se foloseau de conjunctură; trebuia să fie admisă la guvernare aripa stângă a socialiştilor; jocul cu partidul ţărănesc rămânea în continuare complicat, căci după Ialta aliaţii occidentali cereau cel puţin aparenţele unui guvern de coaliţie. De aceea cel mai important lucru era să se construiască o punte între grupul de comunişti şi ţară, iar în acest proces de mare ajutor puteau fi scriitorii cu renume şi cunoscuţi ca liberali sau chiar conservatori. Alfa corespundea întru totul acestor cerinţe. Articolul său a apărut pe prima pagină a săptămânalului literar patronat de guvern. Era un articol despre umanitarism. Din câte îmi

amintesc, Alfa vorbea acolo despre etica respectului faţă de om pe care o aduce cu sine revoluţia.

Era luna mai 1945. După distrugerea Varşoviei, şi eu, şi Alfa, şi mulţi alţi scriitori şi artişti ne refugiaserăm în bătrânul oraş medieval Cracovia. Noaptea în care a sosit vestea cuceririi Berlinului a fost luminată de exploziile rachetelor şi ale obuzelor de tun; pe străzi se auzea zornăit de arme – soldaţii victorioasei Armate Roşii îşi manifestau bucuria întoarcerii acasă cât mai curând. Într-o dimineaţă senină de primăvară stăteam cu Alfa în biroul Filmului Polonez şi lucram la un scenariu. Legătura dintre scenele unui film nu este deloc o treabă uşoară; ne aşezam picioarele pe masă sau pe spătarul scaunului, umblam prin cameră, fumam de zor – ademeniţi întruna de fereastra prin care pătrundea ciripitul vrăbiilor. Dincolo de fereastră era o curte cu copaci tineri, iar dincolo de curte o clădire mare, transformată de curând în sediul poliţiei şi în închisoare. La parter, în dreptul ferestrelor zăbrelite, vedeam multe figuri de bărbaţi tineri. Unii încercau să se bronzeze, orientându-şi faţa spre razele soarelui; alţii prindeau cu un cârlig de sârmă hârtiile aruncate pe nisip din celule vecine. Stând la fereastră cu Alfa îi priveam în tăcere. Erau – lucru lesne de înţeles – soldaţi din armata subterană; dacă în Polonia ar fi revenit guvernul de la Londra, acei ostaşi ai „statului ilegal” ar fi fost onoraţi şi trataţi ca nişte eroi. În momentul acela, fiind nesiguri din punct de vedere politic, fuseseră vârâţi la închisoare. Încă un exemplu de glume ironice ale Istoriei. Aceşti băieţi, în majoritatea lor foarte tineri, obişnuiţi să trăiască în anii de război cu arma în mână, în noianul de primejdii, trebuiau să uite acum, cât mai repede, de toate apucăturile lor din perioada conspiraţiei; mulţi dintre ei puteau să facă asta destul de repede şi să se comporte ca şi când n-ar fi acţionat în ilegalitate; alţii încă se mai aflau prin păduri; unii fuseseră prinşi, în sate sau în oraşe, şi băgaţi după gratii. Deşi duşmanul lor fusese Hitler, acum erau consideraţi agenţi ai duşmanului de clasă. Erau fraţii celor

care luptaseră şi pieriseră în insurecţia de la Varşovia, unii dintre aceia care prin spiritul lor de sacrificiu orb îi stârneau lui Alfa mustrări de conştiinţă. Nu ştiu ce simţea uitându-se spre ferestrele celulelor închisorii. Cred că încă de atunci i se contura planul primului său roman de după război.

Ambiţiile lui Alfa, aşa cum reiese din întreaga sa biografie, au fost totdeauna uriaşe. El nu putea fi doar unul dintre cei mulţi, trebuia să conducă şi, conducând, să găsească suficiente motive pentru propria-i infatuare. Romanul pe care începuse să-l scrie trebuia să-l aducă pe primul loc între scriitorii care acţionau în noua situaţie. Aceşti scriitori încercau să-şi schimbe stilul şi conţinutul cărţilor, dar acest lucru nu era posibil fără schimbarea propriei personalităţi. Alfa trăia un conflict moral, care era propriul său conflict, dar care constituia în acelaşi timp repetarea unui conflict cunoscut multor compatrioţi. El simţea forţa care decurgea din drama sa personală şi generală totodată. Sentimentul tragic al vieţii îşi căuta noi veşminte în care să se manifeste.

Având încredere în sine, el nu se înşelase. Romanul pe care l-a scris era opera unui talent matur şi a produs asupra cititorilor săi o mare impresie. Toată viaţa, Alfa s-a învârtit în jurul ipostazei eroului puternic şi pur. În romanul său antebelic acest personaj era un preot, acum erou devenise un reprezentant al Noii Credinţe, adică un bătrân comunist. Acest comunist, luptător neînfricat, îşi petrecuse mai mulţi ani în lagărele de concentrare germane. Ieşise de acolo neînfrânt şi, revenind în patria năruită, se aflase în faţa haosului pe care conştiinţa sa limpede şi voinţa puternică aveau să-l transforme într-o nouă ordine socială. Acest om era ca un diamant, în schimb societatea pe care trebuia s-o modeleze prin activitatea sa creatoare purta germenii descompunerii morale. Generaţia mai vârstnică a intelectualilor se mai lăsa încă în voia visurilor fără rost, aşteptând ajutor din partea aliaţilor occidentali; în schimb tinerii, educaţi în

timpul războiului în spiritul credinţei oarbe, deprinzându-se cu viaţa aventuroasă din ilegalitate, erau acum complet pierduţi; întrucât nu cunoşteau niciun fel de alte scopuri de acţiune în afara luptei cu duşmanul în numele onoarei, ei continuau să uneltească împotriva noului duşman, adică împotriva guvernului impus de ruşi şi a partidului. Or, în acele condiţii, partidul era singura forţă care putea să asigure liniştea şi reconstrucţia ţării, să ofere oamenilor posibilitatea de a-şi câştiga pâinea zilnică, să acţioneze pentru ca şcolile şi universităţile, vapoarele şi căile ferate să funcţioneze. Nu trebuia să fii comunist pentru a constata acest lucru. Asemenea concluzie se impunea de la sine. A-i ucide pe lucrătorii partidului, a organiza atacuri asupra trenurilor care transportau hrană, a-i ataca pe muncitorii care se străduiau să pornească fabricile distruse ar fi însemnat să te pronunţi pentru prelungirea haosului. Numai nebunii puteau întreprinde asemenea fapte, care nu aveau niciun fel de justificare logică, căci erau săvârşite fără nicio speranţă. O astfel de imagine a ţării prezenta Alfa în romanul său şi, probabil, cartea sa ar fi putut fi încadrată în literatura publicistică, scrisă de cineva care porneşte de la o gândire sănătoasă, dacă n-ar fi existat ceva care totdeauna l-a deosebit pe Alfa ca scriitor: mila. îl compătimea atât pe bătrânul comunist, cât şi pe cei care îl considerau pe acesta duşman. Numai prin compasiunea faţă de ambele părţi care se confruntă între ele poate crea scriitorul tragedia. Purtând în el mila, Alfa a scris un roman tragic.

Trebuie să spunem că lipsurile talentului său, vizibile în operele dinaintea războiului, i-au venit în ajutor. Talentul său nu era realist. Alfa construia conflicte morale, subliniind contrastele de caracter, dar caracterele sale se mişcau într-o lume greu de vizualizat. Bătrânul comunist al lui Alfa era un exemplar la fel de rar întâlnit ca şi preotul din satul polonez pe care Alfa îl făcuse erou de roman înainte de război. Comunistul lui Alfa era prezentat nu în activitatea sa exterioară, care reprezintă de obicei

domeniul oamenilor asemănători lui, inteligenţi, fanatici şi vicleni. Dimpotrivă, el este ca o stâncă tăcută, nemişcată; pătrunzând înăuntrul acestei stânci dăm de ceea ce este absolut uman: de tânjirea după bine şi de suferinţă. Însăşi figura lui este monumentală, stârnind compasiune datorită durerii pe care nu doreşte să o mărturisească nimănui, căci este o durere intimă: îşi pierduse soţia iubită în lagărul de concentrare. El este un ascet al ideilor. Îi e ruşine de problemele sale particulare; pe de altă parte, numai printr-un suprem efort de voinţă se poate mobiliza la viaţa brusc lipsită de sens. Este un titan cu inima sfâşiată, plin de iubire şi de iertare. Într-un cuvânt, el apare ca o forţă potenţială, capabilă în viitor să conducă lumea spre bine. În momentul când sentimentele şi gândurile sale sunt dintre cele mai curate, dispare împuşcat de un tânăr care vede în el doar un agent al Moscovei.

Putem înţelege de ce Alfa, într-o ţară în care cuvântul „comunist” încă mai avea sensul unei invective, dorea să-l prezinte pe bătrânul combatant ca model al unei etici superioare; totuşi, această etică poate fi apreciată doar în raport cu sarcini concrete, acolo unde îi tratează pe oameni ca pe nişte instrumente. În ce priveşte societatea la a cărei modelare trecea bătrânul comunist, scriitorul-observator ar fi trebuit să găsească acolo nu numai exemple de dezintegrare. Atât intelectualitatea, cât şi muncitorii şi ţăranii se apucaseră de treabă cu mare entuziasm; punerea în funcţiune a fabricilor, minelor, căilor ferate, şcolilor sau teatrelor era tocmai opera intelectualilor, adică a specialiştilor de diferite feluri. În această muncă, ei se conduceau după sentimentul datoriei faţă de colectivitate şi al onoarei profesionale, şi nu după viziunea socialismului de sorginte rusească. Această etică a datoriei a dat rezultate serioase. Gândirea lor politică era naivă, iar deprinderile purtau adesea însuşirile unei epoci depăşite. Totuşi, în primul moment nu partidul, ci ei acţionaseră foarte energic. Tinerii erau rătăciţi şi lipsiţi de

orice îndrumare, dar actele lor teroriste erau cel puţin în aceeaşi măsură rodul demoralizării şi al disperării. Băieţii pe care îi văzuserăm cu Alfa la ferestrele închisorii nu se aflau acolo din cauza atentatelor săvârşite, ci numai fiindcă în timpul războiului făcuseră parte din grupările din ilegalitate care luptaseră împotriva lui Hitler. În întreaga ţară aceşti tineri erau hăituiţi; vina lor fusese aceea că slujiseră „statul ilegal”, dependent de Londra. Desigur, din cauza cenzurii, Alfa nu putea să spună acest lucru; compătimirea lui clară faţă de aceşti băieţi permitea cititorului să intuiască elementele nerostite. Totuşi, când lipseşte prezentarea întregii ţesături a întâmplărilor, se schimbă motivaţia faptelor.

În toată cartea lui Alfa se simţea furia faţă de ceea ce pierduse. Această furie le era necesară şi lui Alfa, şi altora pentru a exista. Atitudinea satirică faţă de intelectualitatea conspirativă, vizibilă în nuvelele scrise spre sfârşitul războiului, apărea acum în capitolele romanului care persiflau speranţele absurde în schimbări politice bruşte. În realitate însă aceste speranţe, care căpătau adesea o formă ridicolă la intelectuali, nu erau străine nici muncitorilor, nici ţăranilor. Alfa nu-i cunoştea de aproape pe muncitori şi pe ţărani, de aceea cu atât mai uşor putea să atribuie încrederea în îndepărtarea magică a Rusiei anumitor trăsături ale intelectualităţii care, neîndoielnic, nu se remarca prin imaginaţie politică.

Romanul de acest gen, adică bazat pe opoziţia dintre etica Noii Credinţe şi etica celui învins, prezenta o importanţă considerabilă pentru partid. Imediat după apariţie, cartea a fost amplu popularizată. Alfa a primit premiul de stat, în anul 1948, iar tirajul a atins rapid cifra de 100.000 de exemplare. Alfa nu greşise când considerase că lui i se cuvine primul loc între scriitorii din ţară. Unul dintre oraşe i-a oferit şi mobilat, cu cheltuieli însemnate, o frumoasă vilă. Scriitorul util în democraţiile populare nu se poate plânge de lipsa favorurilor.

Dialecticienii înţelegeau bine că eroul romanului lui

Alfa nu era modelul „omului nou” Faptul că era comunist se putea intui mai curând doar din asigurările auctoriale. El apărea în paginile romanului gata să acţioneze, nu în toiul faptei. Nu era greu de observat că vechiului său erou, care purta sutană de preot, Alfa îi pusese acum scurta de comunist. Deşi limbajul conceptelor se schimba, atitudinea tragică şi metafizică a lui Alfa rămăsese neschimbată şi, cu toate că bătrânul comunist nu se ruga, cititorii nu s-ar fi mirat dacă din gura lui mereu închisă ar fi ieşit deodată plângerile lui Ieremia: atât de bine s-ar fi armonizat cuvintele profeţilor cu personalitatea sa. Deci, în esenţă, Alfa nu se schimbase din perioada dinaintea războiului; el nu reuşea să se limiteze la etica pur utilitară, exprimată în acţiunea concepută în mod raţionalist. În eroul său coexistau şi regele Lear, şi Faust.

Şi cerul, şi pământul. Eroul lui era cumva asemănător cu Peyrol din *Corsarul* lui Conrad. Dar nu i se putea cere prea mult. Alfa nu făcea parte din partid, însă manifesta înţelegere, învăţa, dovadă – mai mult decât figura comunistului – felul în care aborda tineretul terorist. Era prematur să li se ceară scriitorilor „realismul socialist”; încă nu sosise momentul în acest sens, ei se aflau abia la început; termenul de „realism socialist” nu era folosit, căci ar fi putut să-i sperie inutil pe scriitori şi pe artişti; în mod similar, ţăranii erau asiguraţi că în Polonia nu vor exista niciodată colhozuri.

Ziua hotărârii a sosit pentru Alfa abia la câţiva ani după apariţia romanului. Locuia în frumoasa lui vilă, semna numeroase declaraţii politice, participa în diferite comitete şi colinda prin ţară, ţinând prelegeri de literatură în cluburi din fabrici şi case de cultură; pentru mulţi scriitori aceste călătorii, organizate la scară mare, erau o obligaţie apăsătoare, lui Alfa însă îi făceau plăcere, pentru că în felul acesta cunoştea muncitorii tineri, viaţa zilnică şi problemele cu care se confruntau. Pentru prima dată Alfa ieşea, într-adevăr, dincolo de clanul său intelectual. În plus, ieşea ca un scriitor respectat; ţinând seama de rangul

înalt al scriitorilor în democraţiile populare, se simţea dacă nu cardinal, cel puţin canonic destoinic.

Transformarea ţării, în concordanţă cu planurile de la Centru, înregistra progrese; sosise clipa când se considera că situaţia este suficient de matură pentru a-i struni pe scriitori şi a li se cere pronunţarea clară de partea Noii Credinţe, cu toate consecinţele; „realismul socialist” fusese proclamat la congresele scriitorilor ca singura metodă creatoare adecvată. Se pare că Alfa a trăit acest moment în mod destul de dureros. Abilitatea extraordinară a partidului i-a adus pe scriitori la poarta convertirii, fără ca măcar ei să sesizeze aceasta. Acum puteau fie să se revolte brusc şi să alunece pe treapta cea mai de jos a scării sociale, fie să intre pe poartă. Jumătăţile de măsură nu mai erau posibile. Nimeni nu cerea ca scriitorii să se înscrie formal în partid. Raţionând însă corect, dacă se accepta Noua Credinţă, nimic nu-i împiedica să o facă. O asemenea soluţie ar fi dovedit mai curând un curaj mai mare: intrarea în partid însemna nu diminuarea, ci sporirea obligaţiilor. Pentru Alfa, pe care îl preocupa în mod deosebit demnitatea sa de cel mai apreciat prozator în cercurile de partid, era posibilă doar o singură decizie. De la el se aştepta să se exprime ca scriitor cu autoritate morală şi să dea exemplu colegilor prin comportarea personală. În primii ani ai noii ordini, Alfa se ataşase cu adevărat de revoluţie. În sfârşit era un scriitor popular, cititorii săi proveneau din masele de muncitori. Romanul său dinainte de război, atât de lăudat, se difuzase abia în câteva mii de exemplare. Acum, şi el, şi orice scriitor se puteau bizui pe un mare număr de cititori. Nu mai era izolat; îşi spunea că este necesar – nu câtorva snobi din cafenele, ci acestor tineri muncitori în faţa cărora vorbea în călătoriile sale prin ţară. Toată această transformare era meritul victoriei Rusiei şi partidului dependent de Centru. De aici trebuiau trase concluzii şi acceptate nu numai rezultatele practice, ci şi bazele filosofice. Nu era uşor pentru Alfa. Era atacat tot mai des pentru aplecarea sa

spre tragismul monumental. Încerca să scrie altfel, dar când îşi interzicea ceva din ceea ce se afla în însăşi natura talentului său proza lui devenea plată şi insipidă, de aceea îşi rupea manuscrisele. Îşi punea întrebarea dacă văzând zilnic în jurul său noi conflicte tragice, proprii vieţii într-un mare colectiv, va reuşi să renunţe la prezentarea lor. Ţara devenea un mare colectiv, cauzele suferinţelor oamenilor erau altele decât în regimul capitalist, dar nu părea să scadă numărul lor, dimpotrivă, ele creşteau şi mai mult. Ştia prea multe despre Rusia şi despre mijloacele nemiloase folosite de dialecticieni faţă de „materialul uman” pentru a nu avea accese de îndoială. Avea conştiinţa clară că, acceptând Noua Credinţă, va înceta să fie un scriitor-autoritate morală şi va deveni un scriitor-pedagog, care va arăta în cărţile sale nu ceea ce îl chinuie pe el însuşi, ci ceea ce este considerat util. De acum înainte, zece sau cincisprezece specialişti vor cântări fiecare propoziţie a sa şi se vor gândi dacă nu a săvârşit păcatul tragismului pur. Nu mai era însă cale de întoarcere. Alfa şi-a spus că în activitatea practică era comunist. Susţinând acest lucru, a intrat în partid şi a publicat de îndată un articol mare despre sine ca scriitor. Era o autocritică, adică un act care în creştinism poartă numele de spovedanie. Alţi scriitori citiseră acel articol cu zavistie şi teamă. Faptul că Alfa pretutindeni şi în toate trebuia să fie primul stârnea zavistia; faptul că se dovedise atât de abil şi procedase ca un miner stahanovist care anunţă primul că va realiza o normă neobişnuit de mare îi umplea de teamă; minerilor nu le plac ortacii care aspiră din cale afară să adune lauri pentru împingerea celorlalţi spre *speed-up*.

Autocritica lui Alfa era scrisă în chip ingenios. Ea putea fi considerată un enunţ clasic care renunţă la trecut în numele Noii Credinţe. Fusese tradusă în limbi străine şi publicată în revistele staliniste din Occident. În acest articol Alfa îşi condamna cărţile mai vechi. A folosit în acest scop un procedeu deosebit: recunoştea deschis ceea

ce mai demult gândea în ascuns despre deficienţele operelor sale; pentru a descoperi aceste lipsuri nu era nevoie de Metodă; Alfa cunoştea aceste deficienţe de mult timp, de dinainte de a se apropia de marxism; acum, atribuia spiritul său de observaţie meritelor Metodei. Orice scriitor bun ştie că nu e bine să se lase înşelat de cuvinte care sună frumos şi de noţiuni eficiente emoţional, dar goale. Alfa afirma în articolul său că făcuse aceste greşeli fiindcă nu era marxist. De asemenea, lăsa să se înţeleagă (în acord cu porunca smereniei) că nu se considera scriitor comunist, ci unul care abia încerca să stăpânească Metoda, această pricepere supremă. În articol dădea de gândit tonul patetic, plin de emfază, propriu întotdeauna lui Alfa. Acest ton permitea să bănuim că acuzându-se pentru greşelile sale Alfa le săvârşea în continuare: se complăcea în faldurile noii sutane.

În calitatea sa de fost catolic, partidul i-a încredinţat funcţia de a rosti cuvântări împotriva politicii Vaticanului. Apoi, la scurtă vreme, Alfa a fost invitat la Moscova. La întoarcere a publicat o carte despre „omul sovietic” Dovedind că un om cu adevărat liber este doar cetăţeanul Uniunii Sovietice, Alfa aspira şi acum după laurii întâietăţii. Colegii săi, scriind laude pentru Centru, deşi ştiau că raţionamentul de acest fel era corect din punct de vedere dialectic, nu folosiseră până atunci un asemenea procedeu. În ghetoul literar, Alfa nu era iubit. Spun „ghetou”, deoarece în pofida tirajelor mari şi a plecării scriitorilor în fabrici, ei erau închişi acum în casele lor colective, în cluburi, la fel ca înainte de război în cafenele. Colegii lui, invidiindu-i succesele pe care le datora nobleţei tonului, îl numeau „prostituată cu principii”.

Mi-e greu să-l judec aspru pe Alfa. Eu însumi m-am aflat pe acest drum care are toate trăsăturile inevitabilului. Cred că ceea ce avea să ne deosebească destinele era conţinut în acea măruntă diferenţă a reacţiilor noastre în momentul când vizitam ruinele Varşoviei demolate, precum şi atunci când îi priveam pe deţinuţi. Am simţit că-mi era

imposibil să scriu despre aceste lucruri: posibilă ar fi spunerea *întregului* adevăr, şi nu a unei părţi a lui. De altfel, am simţit acelaşi lucru participând la evenimentele care au avut loc în timpul ocupaţiei naziste de la Varşovia: ar putea fi utilizată orice formă de descriere, cu excepţia genului „fiction” îmi amintesc că atunci când Alfa ne citea în oraşul ciumat povestirile sale, care exploatau tema „la cald”, ne simţeam jenaţi în mod bizar: compoziţia lor era prea neteda. Mii de oameni mureau alături în chinuri, de aceea transpunerea acestor suferinţe dintr-odată în teatralitatea tragică ni se părea indecentă. Uneori este mai bine să te bâlbâi din exces de emoţii decât să vorbeşti în fraze rotunde. Vocea interioară care ne reţine când trebuie să exprimăm prea multe este înţeleaptă. E posibil ca Alfa să nu fi cunoscut această voce. Numai pasiunea adevărului l-ar fi putut feri să devină ceea ce a devenit. N-ar mai fi scris atunci, ce-i drept, romanul său despre bătrânul comunist şi tineretul demoralizat; şi-a permis compasiunea într-un cadru ferit de reproşurile cenzurii şi a obţinut recunoaşterea simplificând imaginea evenimentelor în funcţie de dorinţele partidului. O concesie atrage după sine altele, până când tot ceea ce se spune este remarcabil de logic, rotund şi coerent, dar nu mai are nimic comun cu trupul şi sângele oamenilor. Aceasta este cealaltă faţă a medaliei dialecticii: pentru confortul spiritual pe care ţi-l oferă, se plăteşte. În jurul lui Alfa au trăit şi trăiesc mulţi muncitori şi ţărani ale căror cuvinte sunt butucănoase, dar în final vocea interioară pe care o aud nu diferă de imperativul care uneori închide gura scriitorilor şi le cere; totul sau nimic. Cine ştie, poate că un ţăran necunoscut sau un mărunt funcţionar de poştă ar trebui aşezaţi mai sus în ierarhia celor care slujesc umanitatea decât Alfa-moralistul.

BETA SAU ÎNDRĂGOSTITUL NEFERICIT

Când l-am cunoscut în anul 1942, Beta[4] avea

4 Este vorba de prozatorul Tadeusz Borowski (1922-1951). între anii 1943-1945 a fost deținut în lagărele de concentrare hitleristă. în anul

douăzeci de ani. Era un băiat vioi, cu ochi negri, inteligenţi. Îi asudau mâinile, în comportarea lui se putea observa acea timiditate exagerată care ascunde de obicei ambiţii uriaşe. Când vorbea, în cuvintele lui se simţea amestecul de aroganţă şi smerenie. Era convins în sinea sa că îşi domină interlocutorii, ataca şi se retrăgea imediat jenat, ascunzându-şi ghearele. Remarcile lui erau pline de ironie reţinută. Ce-i drept, nu e improbabil ca aceste însuşiri să se fi manifestat îndeosebi când Beta discuta cu mine şi cu ceilalţi scriitori mai în vârstă decât el: li se cuvenea respect din partea unui poet începător, iar în acelaşi timp Beta considera că ei sunt preţuiri în mod excesiv. Ştia mai bine că în el existau germenii unui scriitor cu adevărat remarcabil.

Atunci, în anul 1942, la Varşovia, trăiam fără speranţă, adică nutream mereu în sinea noastră speranţa despre care ştiam că este iluzorie. Ţara noastră ocupată era o parte din *imperium germanicum*, şi văzând forţa acestui imperiu era nevoie de o excesivă cantitate de optimism pentru a crede în posibilitatea înfrângerii definitive a Germaniei. Planurile NSDAP faţă de poporul nostru erau clare pentru noi: exterminarea păturilor instruite, colonizarea şi evacuarea unei părţi a populaţiei spre răsărit. Beta era unul dintre acei tineri care au început să scrie abia în timpul războiului, în limba celor cotropiţi. Îşi câştiga existenţa din diferite activităţi – e greu să defineşti exact sursele de întreţinere ale oamenilor într-un oraş complet scos de sub lege. De obicei erau angajări semifictive în fabrică sau la birou; ele ofereau carte de muncă şi ocazia de a opera pe piaţa neagră sau de a fura, lucru care nu era considerat imoral, căci păgubite erau autorităţile germane. Concomitent, Beta era student la

1945 a publicat la München volumul de poezii Numele curentului, iar împreună cu alți autori ciclul Am fost la Auschwitz (1946), volum care cuprinde mărturii zguduitoare despre realitatea din lagăr. Dintre operele cele mai cunoscute fac parte povestirile din volumele Lumea de piatra (1948) și Despărțirea de Maria (1948). în volume separate au fost adunate foiletoanele, articolele și reportajele sale. (N.t.)

universitatea ilegală şi ducea viaţa exuberantă a tinerilor din conspiraţie, la ale căror întruniri se bea vodcă, se discuta cu pasiune pe teme literare şi politice şi se citeau reviste ilegale.

Privindu-şi colegii, Beta era înclinat să zâmbească sarcastic. El vedea lucrurile mai bine şi mai clar decât ei. Elanul lor patriotic de a lupta cu nemţii i se părea un reflex pur iraţional. Luptă – da, dar în numele cui? Nimeni dintre tineri nu credea în democraţie. Majoritatea ţărilor din Europa de Est avuseseră înainte de război guverne semidictatoriale. Sistemul parlamentar părea să aparţină trecutului îndepărtat. Modul de a obţine puterea nu comporta discuţie: cei care doreau să câştige puterea trebuiau să creeze o „mişcare" şi să exercite presiune asupra guvernului pentru a fi admişi la coguvemare sau să ia puterea cu forţa. Era epoca mişcărilor naţionaliste, modelul fiind oferit de Germania şi Italia. Tinerii varşovieni din conspiraţie se aflau în continuare sub puternica influenţă a acestor idei încă populare până nu demult, deşi n-aveau nicio simpatie nici faţă de Hitler, nici faţă de

Mussolini. Raţionamentul lor era confuz. Poporul polonez era oprimat, deci trebuia să lupţi. Când Beta observa că aceasta înseamnă doar opoziţia naţionalismului polonez faţă de cel german, colegii lui dădeau din umeri. Beta a încercat să-i forţeze întrebându-i ce valori doresc să apere şi pe ce principii trebuie să se sprijine viitoarea Europă. Nu a primit un răspuns mulţumitor. Iată inima întunericului: nu doar nicio speranţă de eliberare, dar nicio viziune asupra zilei de mâine. Lupta pentru luptă. Răsplata celor care nu vor cădea în luptă şi nu vor aştepta în zadar, probabil, victoria anglo-saxonilor ar fi fost revenirea la statu-quo-ul de dinainte de război; or, ceea ce s-a întâmplat în anii premergători războiului a fost rău. Absenţa oricărei viziuni l-a determinat pe Beta să presupună că trăieşte într-o lume în care nu există nimic în afară de forţa pură. Era o lume a declinului şi a decăderii. Liberalii din generaţia mai vârstnică, repetând mereu

clişeele despre respectul faţă de om – în timp ce în jur erau ucişi sute de mii de oameni –, făceau impresia unor figuri jalnice.

Beta nu avea nicio credinţă – nici religioasă, nici de altă natură – şi avea curajul să recunoască aceasta în versurile sale. Cu mare efort, folosind clişee primitive şi cerneală proastă, fiindcă nu avea de unde să procure una mai bună, şi-a scos primul volum de poeme. Când am primit acel volum şi după ce mi-am descleiat cu greu degetele de pe coperta tipărită cu cerneală lipicioasă, m-am uitat înăuntru şi m-am convins imediat că am de a face cu un poet adevărat. Lectura hexametrilor lui nu era totuşi o preocupare veselă. Străzile Varşoviei ocupate erau mohorâte. Întâlnirile conspirative în locuinţe pline de fum şi friguroase, când ciuleam urechile pentru a auzi dacă pe scări nu se aud paşi de Gestapo, aveau ceva din aerul sumbru al ceremonialelor de catacombă. Cum am spus, ne aflam în adâncul imperiului ca în adâncul unui crater uriaş, şi cerul de deasupra era singurul element a cărui proprietate o împărţeam cu ceilalţi oameni de pe glob. Toate acestea existau în versurile lui Beta: cenuşiul, ceaţa, sumbrul şi moartea. Poezia lui nu era însă o poezie a lamentării. Era o poezie a stoicismului. În versurile colegilor săi de generaţie lipsea, de asemenea, credinţa, motivul principal fiind chemarea la luptă şi viziunea morţii; spre deosebire de moartea care la tinerii poeţi din diferite epoci constituia o recuzită romantică, această moarte era mult prea reală: toţi aceşti poeţi mai tineri ai Varşoviei au dispărut înainte de terminarea războiului fie în mâinile Gestapoului, fie în luptă. Niciunul dintre ei însă nu punea la îndoială sensul sacrificiului în măsura în care o făcea Beta. „Fier vechi în urma noastră va rămâne / Şi râsul surd, zeflemitor al generaţiilor” – scria într-una din poeziile sale.

Poeziile lui nu conţineau în niciun fel afirmarea lumii, acea afirmare exprimată în artă prin simpatia cu care artistul prezintă, de exemplu, mărul sau copacul. Din artă

putem intui multe lucruri: lumea lui Bach sau lumea lui Brueghel era constituită şi ordonată ierarhic. Arta modernă conţine multe exemple de pasiune oarbă, care nu-şi găseşte saturarea în forme, culori şi sunete. Contemplarea frumosului senzorial este posibilă doar când artistul simte dragoste faţă de ceea ce-l înconjoară pe pământ. Dar dacă simte doar repulsie, el este incapabil să se oprească în loc şi să privească. Se jeneză de reflexul iubirii, este condamnat la mişcare permanentă, la surprinderea sumară a unor părticele ale materiei observate. Seamănă cu un lunatic care îşi păstrează echilibrul atâta timp cât merge. Imaginile pe care le folosea Beta erau ca o ceaţă învolburată, şi doar ritmul sec al hexametrului le salva de la completa dezagregare. Acest caracter al poeziei lui Beta poate fi parţial atribuit apartenenţei la o generaţie şi un popor nefericite. Dar el avea mii de confraţi în toate ţările Europei: confraţi pătimaşi şi dezamăgiţi.

Beta, spre deosebire de colegii săi care acţionau fiindcă erau credincioşi patriei lor şi încercau să caute justificări în creştinism sau într-o metafizică nedefinită, avea nevoie de baze raţionaliste pentru a acţiona. Când l-a arestat Gestapoul în anul 1943, se spunea în oraşul nostru că l-ar fi turnat una din grupările de stânga. Dacă viaţa la Varşovia semăna foarte puţin cu raiul, acum Beta ajunsese în cele mai de jos cercuri ale iadului, în urma lui închizându-se porţile „lumii concentraţionare” în succesiunea firească a lucrurilor de atunci a petrecut mai întâi câteva săptămâni în închisoare, iar apoi a fost dus în lagărul de concentrare de la Auschwitz. Şansele de a supravieţui în acest lagăr erau mici. Ca şi pe alţii, deportaţi în lagăre, îl consideram pe Beta pierdut. Şi totuşi a rezistat doi ani la Auschwitz; când Armata Roşie s-a apropiat de Auschwitz, Beta, împreună cu alte convoaie de deţinuţi, a fost trimis la Dachau şi acolo l-au eliberat americanii. Despre toate acestea am aflat abia după război; ceea ce a trăit Beta în „lumea concentraţionară” se

poate citi în volumul de povestiri în care a descris experienţa sa.

După ce a ieşit din lagăr, Beta a locuit la München. Acolo a apărut, în anul 1946, cartea *Am fost la Auschwitz*, scrisă de Beta şi de doi deţinuţi. Cartea a fost dedicată „Armatei a VII-a americane, care ne-a adus eliberarea din lagărul de concentrare Dachau-Allach”. De la München, Beta s-a întors la Varşovia şi a publicat aici volumul său de povestiri.

Am citit multe cărţi despre lagărele de concentrare, dar niciuna dintre ele nu este atât de înspăimântătoare ca povestirile lui Beta. Căci Beta nu se revoltă, el relatează. După cum se ştie, în „lumea concentraţionară” se formează rapid o ierarhie socială. În vâri se află suveranii lagărului; urmează deţinuţii investiţi cu încredere de comandamentul lagărului; următorul strat social îl formează deţinuţii abili, care ştiu să găsească modalitatea de a obţine hrană şi de a-şi menţine astfel forţele. Pe ultima treaptă se situează cei slabi şi neajutoraţi, care se prăbuşesc tot mai jos cu fiecare zi, pentru că organismul lor nehrănit nu poate face faţă muncii. Până la urmă îi pândeşte moartea – în lagărele germane acest lucru se înfăptuia prin injecţii cu fenol sau prin camerele de gazare. Desigur, în afara societăţii concentraţionare, se aflau masele de oameni ucişi la puţin timp după sosirea în lagăr, adică toţi evreii incapabili de muncă. În povestirile sale, Beta îşi defineşte clar apartenenţa „de clasă” – făcea parte dintre cei abili şi sănătoşi – şi se mândreşte cu îndemânarea şi spiritul său descurcăreţ. Viaţa în lagărul de concentrare cere o permanentă încordare a atenţiei, fiecare clipă îţi hotărăşte viaţa sau moartea. Trebuie să ştii să reacţionezi în mod corespunzător, şi poţi face asta numai atunci când înţelegi de unde vine primejdia şi cum s-o eviţi: uneori prin docilitate oarbă, alteori prin nepăsare, alteori prin şantaj sau mită. Una din povestirile lui Beta este alcătuită din descrierea seriei de pericole pe care Beta le-a ocolit în decursul unei zile:

1) Gardianul îi oferă lui Beta pâine; pentru a lua pâinea trebuie să sari un şanţ; şanţul reprezintă linia santinelelor; gardienii au ordin să tragă în oamenii care trec linia; pentru fiecare individ ucis dincolo de linie primesc trei zile de concediu şi cinci mărci. Beta înţelege intenţia gardianului şi renunţă la momeală.

2) Gardianul aude că Beta îi transmite altui deţinut vestea despre cucerirea Kievului. Beta preîntâmpină raportarea acestei infracţiuni oferindu-i gardianului, printr-un intermediar, un ceas vechi drept mită.

3) Beta scapă de mâna primejdiosului *Kapo* prin îndeplinirea rapidă a ordinului. Iată un fragment (referitor la deţinuţi! greci care erau prea slabi pentru a mărşălui bine; drept pedeapsă li se leagă beţe de picioare; îi supraveghează rusul Andrei):

„Mă dau la o parte izbit din spate de o bicicleta. Îmi smulg şapca. *Unterscharführer*, patronul din Harmense, sare de pe bicicletă, roşu de furie:

— Ce se întâmplă aici, în comandoul ăsta zăpăcit? De ce umblă oamenii cu beţele astea legate? E ora de lucru!

— Nu ştiu să meargă!

— Dacă nu ştiu să meargă, ucide-i! Ştii că iar a dispărut o gâscă?

— Ce stai ca un viţel prost? se răsti *Kapo* la mine. Andrei trebuie să facă ordine cu ei. *Los*!

Am zbughit-o pe potecă.

— Andrei, termină-i! *Kapo* a poruncit!

Andrei apucă băţul şi izbi zdravăn. Grecul se apără cu mâna, începu să geamă şi se prăbuşi. Andrei îi puse băţul în gât, se sprijini în băţ şi se legănă. Mi-am văzut repede de drum.

Aşadar, ziua descrisă de Beta este plină de evitarea primejdiilor, precum şi de complicatul joc dintre Beta şi deţinutul rus Ivan. Ivan i-a furat lui Beta o bucată de săpun; Beta se hotărăşte să se răzbune şi caută răbdător un prilej. Observă că Ivan a furat o gâscă; printr-un denunţ misterios (făcut în aşa fel încât să nu rămână pata

turnătoriei), provoacă percheziţia; găsesc gâscă, Ivan este bătut de ofiţerul SS, contul e reglat.

Beta e mândru că el reuşeşte, în timp ce alţii, mai puţin descurcăreţi, mor alături. În sublinierea permanentă că el este bine îmbrăcat, sănătos, sătul, există o mare doză de sadism. „Se mişcă pentru a evita bătaia, mănâncă iarbă şi argilă lipicioasă ca să nu simtă frigul, umblă abătuţi, cadavre încă vii” – spune despre tovarăşii săi. Iar despre sine: „E bine să munceşti după ce ai mâncat la micul dejun un sfert de costiţă cu pâine şi usturoi şi ai băut o cutie de lapte condensat”. Un amănunt referitor la îmbrăcămintea lui Beta (în jur sunt sărmani pe jumătate dezbrăcaţi): „Trec la umbră, îmi pun sub mine haina *sa nu-mi murdăresc flanela de mătase* (sublinierea mea – C.M.), mă aşez comod să dorm. Ne odihnim, fiecare cum poate”. Iată scena contrastului „de clasă” Deţinutul Beker urmează să fie ars la crematoriu, fiind slab şi ca atare nefolositor. „În acel moment, pe marginea patului ieşi de jos un craniu cărunt, imens, cu nişte ochi umili, clipind. Apoi apăru figura lui Beker, mototolită şi parcă mai îmbătrânită.

— Tadek, vreau să te rog ceva.

— Zi, am spus, aplecându-mă spre el.

— Tadek, merg la moarte.

M-am aplecat şi mai mult şi l-am privit de aproape în ochi: erau liniştiţi şi pustii.

— Tadek, am fost atâta timp aşa flămând. Dă-mi ceva să mănânc. Pentru ultima seară.

Kazik mă izbi cu palma peste genunchi:

— Îl cunoşti pe jidanul ăsta?

— E Beker, am răspuns încet.

— Pfui, ovreiule, urcă-te aici şi haleşte până te saturi, iar restul ia cu tine la crematoriu. Urcă-te. Eu nu dorm aici, s-ar putea să ai păduchi.

— Tadek, mă prinse de braţ, hai. Am la baracă o şarlotă grozavă, direct de la mama.

Cei descurcăreţi şi puternici erau folosiţi de comandamentul lagărului la munci speciale, care le

ofereau posibilitatea să se aprovizioneze cu îmbrăcăminte şi hrană. Una din cele mai căutate munci era descărcarea vagoanelor care aduceau la Auschwitz evrei din diferite oraşe ale Europei. Evreii aveau cu ei valize pline de haine, aur, briliante şi mâncare – li se spunea că merg „în colonie”. Când trenul (numit concis „transport”) intra pe poarta lagărului, mulţimea înspăimântată era alungată din vagoane, tinerii erau separaţi, iar pe cei bătrâni şi pe femeile cu copii le luau numaidecât camioanele şi le duceau spre camerele de gazare şi crematorii. Munca deţinuţilor consta în descărcarea bagajelor care îmbogăţeau Reichul şi conducerea lagărului. Beta descrie munca sa la „transport” în această brigadă îl plasează francezul Henri.

În bogata literatură despre atrocităţile secolului XX rareori se întâmplă să găseşti relatări ale faptelor privite cu ochii părtaşilor la crime (de obicei autorii se jenează de acest rol). Complicitatea, raportată la lagărul de concentrare, este de altfel un cuvânt gol: maşina este impersonală, răspunderea se mută de la cei care execută ordinele mai sus, tot mai sus. Povestirea lui Beta despre „transport” ar trebui inclusă, după părerea mea, în toate antologiile literare care înfăţişează destinul uman în regimurile totalitare, dacă asemenea antologii vor apărea vreodată.

PROLOG – ADICĂ AŞTEPTAREA „TRANSPORTULUI”.

„În jurul nostru stau grecii, mişcă lacom maxilarele ca nişte insecte mari inumane, ronţăie hulpav bucăţile de pâine mucegăită. Sunt preocupaţi, nu ştiu ce au de făcut. Îi neliniştesc traversele şi şinele. Nu le place să ridice greutăţi.

— *Was wir arheiten*? întreabă.

— *Niks*, *Transport kommen*, *alles Krematorium*, *compris*?

— *Alles verstehen*, răspund într-o esperanto de crematoriu. Se liniştesc: nu vor încărca şine în camioane şi nu vor căra traverse”.

ACTUL I – ADICĂ SOSIREA „TRANSPORTULUI”.

„O mulţime în dungi felurite stătea lungită lângă şine în fâşiile înguste ale umbrei, respira greoi şi inegal, trăncănea leneş și se uita apatic la oamenii maiestuoşi în costume verzi, la verdeaţa copacilor, apropiată şi inaccesibilă, la tumul bisericuţei îndepărtate de unde se auzea clopotul de liturghie întârziat.

— Soseşte transportul, spuse cineva şi toţi se ridicară în aşteptare. De după curbă apărură vagoanele de marfă: trenul intră cu spatele, un feroviar pe scara vagonului se aplecă, dădu din mână şi fluieră. Locomotiva scoase un şuier îngrozitor, gâfâi, trenul se deplasă încet de-a lungul staţiei. La ferestruicile zăbrelite se vedeau figuri umane palide, obosite, parcă nedormite, ciufulite – femei înspăimântate, bărbaţi care, lucru exotic, aveau păr. Treceau încet şi se uitau la staţie în tăcere. Atunci înăuntrul vagoanelor începu vânzoleala şi loviturile în pereţii de lemn.

— Apă! Aer! – se auzeau strigăte surde, deznădăjduite.

La ferestre se aplecau feţe umane, gura căuta cu disperare aer. Luând câteva înghiţituri de aer, oamenii de la ferestre dispăreau, în locul lor se înghesuiau alţii şi tot aşa. Ţipetele şi gemetele deveneau tot mai puternice”.

ACTUL ÎI – ADICĂ SEGREGAREA

Sunt suficiente câteva scene:

„Iată că vine repede o femeie, se grăbeşte uşor, dar e agitată. Un copil mic, de câţiva anişori, cu faţa rumenă şi rotundă ca de îngeraş, aleargă în urma ei, nu poate ţine pasul, întinde mânuţele şi plânge: Mama, mama!

— Femeie, ia copilul ăsta în braţe!

— Domnule, domnule, nu e copilul meu, nu-i al meu! strigă femeia isteric şi fuge, acoperindu-şi faţa cu mâinile. Vrea să se ascundă, să ajungă printre celelalte, care nu vor merge cu camionul, care vor merge pe jos, care vor trăi. Este tânără, sănătoasă, frumoasă, vrea să trăiască.

Dar copilul aleargă după ea, ţipând în gura mare:

— Mama, mama, nu fugi!

— Nu-i al meu, nu-i al meu, nu…!

Până ce se năpusti asupra ei Andrei, marinarul din Sevastopol. Ochii îi erau tulburi de la vodcă şi căldură. Se năpusti asupra ei, o izbi puternic şi, când era gata să se prăbuşească, o prinse de păr şi o trase înapoi în sus. Figura lui se strâmbase de furie.

— *Ah, ti, ibat tvoiu mat, bliad evreiskaia*! * Vrei să fugi de propriul copil! îţi arăt eu ţie, tu, curvo! O prinse de mijloc, îi puse laba în gâtul care dorea să strige şi o azvârli cu putere, ca pe un sac greu cu grâne, în maşină.

— Na! Ia şi asta, căţea! şi-i împinse copilul lângă picioare.

— *Gut gemacht*, aşa trebuie pedepsite mamele degenerate, spuse ofiţerul SS care stătea lângă automobil”.

„Un cuplu cade la pământ, lipit într-o strânsoare disperată. El îşi înfige spasmodic degetele în trupul ei, o prinde cu dinţii de haine. Ea ţipă isteric, înjură, blestemă, până ce sugrumată cu bocancul horcăie şi tace. Îi dezlipesc şi-i împing ca pe nişte animale în camion”.

„Alţii aduc o fetiţă fără un picior; o ţin de mâini şi de celălalt picior rămas. Îi curg lacrimi pe obraji, şoptește trist – domnilor, doare, doare… – o îndeasă în camion, printre cadavre. Va arde de vie laolaltă cu ele”.

ACTUL III – ADICĂ O CONVERSAŢIE ÎNTRE MARTORI

„Se lasă seara răcoroasă şi înstelată. Stăm lungiţi lângă şină. E multă linişte. Pe stâlpii înalţi ard felinare anemice.

„Tu-ţi mama ta de căţea jidovească!” (*rusă*). (*N.t.*)

— Ţi-ai schimbat ghetele? mă întreabă Henri.

— Nu.

— De ce?

— Omule, eu m-am săturat, gata!

— Cum, după primul transport? Gândeşte-te la mine: mi-au trecut prin mână în jur de un milion de oameni. Cele

mai proaste sunt transporturile dinspre Paris: totdeauna poţi întâlni cunoscuţi.

— Şi ce le spui?

— Că se duc la baie, iar apoi ne întâlnim în lagăr. Tu ce le-ai spune?”

EPILOG

În acea seară au sosit la Auschwitz multe trenuri. În total transportul a avut 15.000 de oameni.

„Când ne întoarcem în lagăr, stelele încep să pălească, cerul devine din ce în ce mai transparent, se ridică deasupra noastră, noaptea este foarte clară. Se anunţă o zi senină şi călduroasă.

Dinspre crematorii se întind puternice coloane de fum şi se unesc sus într-un uriaş râu negru, care se revarsă încet peste cerul de la Birkenau şi dispare dincolo de păduri, în direcţia Trzebini. Transportul arde.

Trecem pe lângă un detaşament SS care se îndreaptă cu mitraliere să schimbe garda. Merg cu pas egal, om lângă om, un singur tot, o singură voinţă.

— *Und Morgen die qanze Welt*... cântă în gura mare”.

Experienţa din lagărul de concentrare a făcut din Beta un scriitor. El a intuit că domeniul său potrivit este proza. În povestirile sale, Beta este nihilist. Prin nihilism nu înţeleg însă amoralitate. Dimpotrivă, el decurge din pasiune etică, este *iubirea înşelată* fată de lume şi de oameni. Descriind ceea ce a văzut, Beta vrea să meargă până la capăt, să prezinte exact lumea în care nu mai este loc pentru indignare. Specia umană în povestirile lui Beta este *despuiată*, lipsită de sentimentele bune, care durează atât cât durează deprinderile civilizaţiei. Aceste deprinderi sunt fragile. Este suficientă o bruscă schimbare a condiţiilor şi omenirea revine la starea de sălbăticie primară. Câte iluzii sunt în gândirea stimabililor cetăţeni care, păşind pe străzile englezeşti sau americane, se consideră fiinţe pline de virtute şi de bunătate! Dar dacă ar fi închişi la Auschwitz, nu s-ar schimba ca şi ceilalţi în animale? Este primejdios să-l supui pe om unor încercări

prea grele pentru el. Îşi pierde respectul faţă de sine. Este uşor să acuzi o femeie care doreşte să-şi lase copilul pradă morţii, numai să-şi salveze ea viaţa. E o faptă monstruoasă. Şi totuşi femeia care, citind despre această faptă pe o canapea comodă, o acuză pe sora ei nefericită ar trebui să se gândească dacă în ea însăjşi, în faţa exterminării, teama n-ar fi mai puternică decât iubirea. Poate da, poate nu – cine poate intui acest lucru dinainte?

Au existat, de asemenea, în „lumea concentraţionară" numeroase cazuri când fiinţa umană a consimţit la sacrificiul pur, plătind cu viaţa pentru a-i salva pe alţii. Aceste cazuri nu se regăsesc în povestirile lui Beta. Atenţia lui nu se opreşte asupra omului despre care ştim ce este: un animal care doreşte să trăiască – atenţia se opreşte asupra „societăţii concentraţionare" Printre deţinuţi este obligatorie o anumită etică: ai voie să-i prejudiciezi pe alţii atunci când ei îţi aduc daune primii. Este o înţelegere nescrisă. Mai mult, fiecare se salvează cum poate şi în zadar am căuta la Beta imagini de solidaritate umană (adevărul despre comportarea lui Beta la Auschwitz transmis de colegii săi deţinuţi este cu totul altul decât se poate presupune din povestirile lui: s-a comportat ca un *erou* şi era un model de colegialitate). Beta vrea să fie *tough*, priveşte lucid şi nu se cruţă; îi e teamă de neadevăr: ar fi un neadevăr să se înfăţişeze pe sine ca observator care judecă, în timp ce în realitate el a fost, ca şi ceilalţi, supus tuturor legilor umilirii. Exagerat de onest, Beta îşi atribuie însuşiri deosebite, care în lagărul de concentrare sunt considerate pozitive: abilitatea şi iniţiativa. Datorită opoziţiei „de clasă" între puternici şi slabi – aici Beta nu se îndepărta de adevăr – descrierile lui capătă o nemaiîntâlnită brutalitate.

Eliberat de la Dachau de americani, Beta a început să cunoască viaţa refugiaţilor din Germania Occidentală. Era un fel de prelungire a vieţii din lagăr. Demoralizarea, hoţia, beţia, mituirea, toate forţele răului eliberate în om de anii hitlerismului triumfau în continuare. Politica intransigentă

a autorităţilor de ocupaţie faţă de milioanele de nevolnici de până mai ieri stârnea mânia. Iată, sosise sfârşitul visat al războiului: revenea legea junglei; promovând din nou lozincile democraţiei şi ale libertăţii, omul îi călca în picioare pe cei mai slabi sau se comporta faţă de ei cu o cruzime indiferentă.

Beta avea spirit de observaţie, cu toate că acest spirit se îndrepta în primul rând spre depistarea absurdului, repulsiei şi ticăloşiei semenilor. Era o rană iritată, neîndurător şi intolerant. Probabil amărăciunea lui n-ar fi fost atât de profundă dacă ar fi fost în stare *să se oprească*, după acei ani de suferinţe, într-un singur punct timp de o clipă şi să vadă nu colectivitatea zgâlţâită de marele paroxism al sfârşitului războiului, ci omul *singular*. Pe dinăuntru era într-o perpetuă mişcare, faţa i se schimonosea în grimase de furie şi ironie. Masa umană în care se afla i se înfăţişa în continuare despuiată. Era guvernată de câteva impulsuri primitive. Lumea, aşa cum era, era de nesuportat pentru el. Beta trebuia să tindă spre ceva. Simţea că nu poate rămâne în starea de revoltă şi de furie fără niciun fel de subordonare.

Ca mulţi foşti deţinuţi s-a aflat în faţa unei dileme: să se întoarcă acasă sau să devină emigrant. Polonia se afla în sfera de influenţă a Rusiei. Simpatiile marxiste ale lui Beta din timpul războiului n-aveau un temei solid. Nutrea aceste simpatii deoarece marxismul tratează omul în mod lucid. Convingerile lui Beta se puteau reduce la principiul simplu că omul nu e guvernat de bunele sale intenţii, ci de legile sistemului social în care a fost amplasat. Cine vrea să schimbe omul n-are decât să schimbe condiţiile sociale. Ca toţi polonezii, Beta se raporta însă cu neîncredere la puternicul stat rus. Brutalitatea stilului său îl apropia mai curând de literatura de factura lui Zola sau – dintre contemporani – a lui Hemingway pe care, de altfel, îl citea cu pasiune. Aparţinea oamenilor care în Rusia sunt numiţi „putregaiul Occidentului”; nimic nu produce acolo o repulsie mai mare ca un scriitor care prezintă omul

dinspre latura instinctelor elementare ale foamei şi dragostei.

Beta a ezitat îndelung; când au început să-i parvină revistele literare care apăreau în Polonia, a luat hotărârea de a se întoarce. Se pare că l-au determinat îndeosebi două motive: nutrea mari ambiţii scriitoriceşti, era autor debutant, necunoscut – unde, în afara ţării sale, ar fi putut găsi cititori ai cărţilor scrise în limba maternă? în afară de asta, în Polonia se desfăşura revoluţia: acolo era loc pentru un om zgâlţâit de furie, acolo exista posibilitatea de a transforma lumea.

Şi-a luat rămas-bun de la prieteni şi s-a întors la Varşovia, a cărei populaţie locuia în pivniţele caselor dărâmate şi înlătura cu propriile mâini maldărele de ruine, încărcându-le în biete căruţe trase de cai: aşa a început reconstrucţia acestui oraş. Dar revistele şi cărţile erau cumpărate imediat în Polonia. Guvernul găsea bani pentru a-i sprijini pe scriitori; în faţa oricărui autor, dacă avea măcar o brumă de talent, se deschideau posibilităţi nelimitate. Cariera literară a lui Beta a fost fulgerătoare. Tipărindu-şi povestirile în reviste şi câştigând onorarii mari, primea de fapt ceea ce i se cuvenea. Stăpânea bine limba. Stilul lui era concis şi incisiv. Experienţa pe care o avea în spate o aveau mulţi compatrioţi, temele despre care scria erau în general apropiate şi înţelese. Cartea lui de povestiri despre „lumea concentraţionară” a fost recunoscută drept eveniment literar de prim rang.

În anul 1948 încă nu se vorbea în Polonia despre realismul socialist. Se considera ca prematură lansarea acestei orientări în democraţiile populare. Pentru Beta era bine, deoarece cartea sa constituia cea mai drastică opoziţie în raport cu modalităţile de a scrie cultivate de autorii sovietici. Din punctul de vedere al canoanelor impuse scriitorilor de la Centru era o crimă. Desigur, tema în sine era ireproşabilă politic: descrierea bestialităţilor hitlerismului era considerată cea mai indicată, mai ales că ura majorităţii polonezilor se îndrepta aproape în aceeaşi

măsură împotriva ruşilor şi a nemţilor; concentrând întreaga atenţie a cititorilor asupra crimelor germane, se urmărea un important scop: „pregătirea psihologică” a poporului. Crescuse, de asemenea, numărul de cărţi despre luptele de partizani, crimele în masă ale Gestapoului şi din lagăre, iar toleranţa mergea atât de departe, încât se putea scrie favorabil despre luptele armatei poloneze cu Germania în 1939, deşi această armată apăra Polonia „panilor”, care era sare în ochi pentru Uniunea Sovietică. Tema aleasă corect din punct de vedere politic nu l-ar fi apărat totuşi pe Beta de atacul criticilor, dacă ar fi dorit să aplice criteriile ortodoxe: Beta descria lagărul de concentrare cum l-a văzut el însuşi, şi nu aşa *cum ar fi trebuit* văzut. De aici decurgeau toate abaterile. Ce se cuvenea să fie văzut în lagărele de concentrare? Nu e greu de enumerat: 1) deţinuţii trebuiau să se asocieze în organizaţii secrete;

2) liderii din aceste organizaţii ar fi trebuit să fie comunişti;

3) toţi deţinuţii ruşi, prezenţi în paginile cărţii, ar fi trebuit să se remarce prin tărie morală şi eroism în comportare;

4) ar fi trebuit să se arate diferenţierea dintre deţinuţi în funcţie de concepţiile lor politice. Nimic asemănător nu exista în povestirile lui Beta. A observat acest lucru, evident, partidul. Pe scriitorii polonezi îi aprecia ca fiind imaturi pentru „răscruce”, adică pentru acceptarea realismului socialist, totuşi criticii i-au arătat lui Beta principalele sale păcate: îi reproşau că operele lui sunt asemănătoare literaturii depravate, adică americane, că sunt pesimiste şi că nu există în ele nicio idee a „luptei conştiente” (adică a luptei în numele comunismului). Aceste consideraţii ale criticilor erau menţinute în tonul persuasiv. Beta era tânăr, el trebuia format, în el exista material pentru un scriitor cu adevărat comunist. Examinându-l cu atenţie, partidul a descoperit că el deţinea o comoară rară şi preţioasă: ura adevărată.

Beta era inteligent. Pe măsură ce cunoştea operele teoreticienilor leninism-stalinismului se convingea că tocmai aceasta era ceea ce căuta. Ura care exista în el poate fi comparată cu râul învolburat ce distruge totul în cale. Ea gonea înainte fără de folos: ce e mai simplu decât să-i îndrepţi cursul în direcţia dorită, ba chiar să aşezi pe el mori mari, pe care să le învârtească? Câtă uşurare: ură folositoare, ura în slujba societăţii!

La baza urii lui Beta se afla acelaşi lucru pe care Sartre la numit „la nausée”: repulsia faţă de om ca fiinţă *fiziologică*, determinată de legile naturii şi ale societăţii şi supusă influenţelor distrugătoare ale timpului. Omul trebuie să iasă din legăturile sale, chiar dacă s-ar ridica trăgând de limba de la pantofi. Dacă Beta ar fi fost francez ar fi devenit, probabil, existenţialist. Dar s-ar fi putut să nu-i fi fost de ajuns: privea speculaţiile filosofice cu un zâmbet dispreţuitor, deoarece văzuse în lagăr filosofi care se băteau pe resturi la gunoi. Ideile umane nu aveau importanţă; tertipurile abile şi autoiluzionarea indivizilor erau uşor de dezlegat; cu adevărat conta doar mişcarea materiei. Beta absorbea materialismul dialectic ca buretele apa. Latura materialistă a acestui sistem îi satisfăcea nevoia de adevăr brutal. Latura dialectică permitea saltul brusc dincolo de specia umană, abordarea speciei umane ca materie a Istoriei.

Curând a publicat o nouă carte. Însuşi titlul ei poate fi considerat simbolic pentru starea de spirit a autorului: *Lumea de piatră* – de piatră, aşadar neîndurătoare şi goală. Cartea era alcătuită din povestiri foarte scurte, care aproape că nu aveau acţiune, ci pur şi simplu ilustraţii a ceea ce văzuse povestitorul. În sugerarea întregii condiţii umane prin descrierea exterioară Beta era maestru. „Lumea de piatră” este Europa Centrală după terminarea războiului şi înfrângerea lui Hitler. Întrucât Beta petrecuse o perioadă mai lungă în Germania în zona americană, avea o bogată rezervă de teme: în cartea lui apar oameni de naţionalităţi diferite şi poziţie socială diferită, foşti

hitlerişti, deţinuţi, burghezia germană care nu înţelegea ce s-a întâmplat, soldaţi şi ofiţeri americani. Sub cuvintele reţinute ale autorului se ascunde imensa repulsie faţă de civilizaţia al cărei rod a fost hitlerismul. Pune semne de egalitate: creştinism egal capitalism, egal hitlerism. Cartea lui are ca temă *sfârşitul* civilizaţiei. Tonalitatea cărţii ar putea fi redată printr-un strigăt: „Mi-aţi povestit despre cultură, religie, morală – priviţi la ce au dus toate acestea!”

Pentru Beta, ca pentru mulţi colegi de-ai lui, dominaţia lui Hitler însemna împlinirea definitivă a perioadei capitalismului în Europa şi era echivalentă cu victoria revoluţiei aduse de Rusia la scară mondială; în continuare puteau să mai aibă loc confruntări, dar momentul hotărâtor fusese depăşit. Conţinutul cărţilor, şi ale lui Beta, şi ale colegilor săi, în primii ani postbelici, era neputinţa omului în raport cu legile Istoriei: oameni cu intenţii dintre cele mai bune cădeau în maşina terorii naziste, care făcea din ei fiinţe primitive îngrozite, preocupate doar să-şi apere viaţa. Cititorii acestor cărţi erau puşi în faţa dilemei: sau vechea civilizaţie despre al cărei caracter în declin se convinseseră pe propria piele, sau o civilizaţie nouă, realizabilă numai datorită victorioasei puteri a Răsăritului. Iată ce putere are succesul asupra imaginaţiei umane: el pare să rezulte nu din intenţii umane şi din coincidente favorabile, ci din reflectarea unei legi supreme a epocii (or, Rusia şi regimul ei se aflau doar la un pas de înfrângere în al Doilea Război Mondial).

Lumea de piatră a fost ultima carte a lui Beta în care se străduia să folosească mijloace artistice considerate eficiente în literatura occidentală: reţinerea, ironia ascunsă, furia mascată. În curând el avea să se convingă că grija pentru latura artistică este inutilă. Dimpotrivă, cu cât accelera mai tare, cu atât era lăudat mai mult. Emfatic, abrupt, accesibil, tendenţios – iată ce i se cerea. Printre scriitorii de partid (şi Beta intrase în partid) avea loc o

supralicitare cu privire la accesibilitate şi simplificare; se estompa de acum graniţa dintre literatură şi propagandă. Beta începuse să introducă în povestirile sale din ce în ce mai multă publicistică nemijlocită. Ura şi-o revărsa în atacuri asupra nimicniciei capitalismului, adică asupra a tot ce se întâmpla dincolo de perimetrul Imperiului. Lua de exemplu o ştire din presă – despre luptele din Malaysia sau foametea din India – şi pe această bază construia ceva intermediar între o secvenţă fotografică şi un articol.

Ultima dată l-am văzut în anul 1950. Se schimbase foarte mult faţă de vremea când era la Varşovia, înainte de a fi fost arestat de Gestapo. Nu mai existau în el vechea timiditate şi smerenia artificială. Mai demult umbla un pic adus de spate, cu capul plecat. Acum era un bărbat ce se ţinea drept, sigur de sine: era sec, concentrat asupra acţiunii. Vechiul poet ruşinos devenise un adevărat *homo politicus*. În acea perioadă era propagandist principal; în fiecare săptămână îi apărea foiletonul caustic în săptămânalul oficios. Mergea des în Germania de Est, de unde trimitea reportaje. Niciun jurnalist nu este în stare să slujească atât de bine o cauză ca un scriitor care are în urma lui o perioadă de muncă literară dezinteresată. Beta folosea în articolele sale veninoase, îndreptate împotriva Americii, întreaga sa cunoaştere a meşteşugului literar. Privind faţa acestui stimabil nihilist, mă gândeam cât de mult literatura de orice fel este un plan înclinat şi câte eforturi trebuie să facă totdeauna scriitorul pentru a nu aluneca spre ceea ce este mai uşor. Imperativul interior care-l îndeamnă la aceste eforturi este în esenţă iraţional. Noua Credinţă, nerecunoscând arta dezinteresată, distruge acest imperativ. Beta, deşi punea la îndoială toate imperativele interioare ale omului, era în povestirile din lagărul de concentrare un scriitor autentic: nu falsifica nimic, nu dorea să fie pe placul nimănui. Mai târziu a introdus un sâmbure de politică, iar sâmburele a făcut ca totul de acum înainte – ca o soluţie ce se cristalizează – să devină univoc şi stereotip. Şi totuşi – mă gândeam –

lucrurile nu sunt aşa de simple. Mulţi autori remarcabili şi-au exprimat în operele lor pasiunile politice, de pildă Swift, Stendhal sau Tolstoi. S-ar putea spune chiar că datorită pasiunii politice, adică datorită unui mesaj important pe care scriitorul doreşte să-l comunice cititorilor săi, opera sa capătă forţă. Esenţială deosebire între marii scriitori care critică instituţiile politice din vremea lor şi oamenii de tipul lui Beta consta, după câte se pare, în nonconformismul celor dinainte: ei acţionau în pofida mediului din jur, în timp ce Beta, purtând condeiul pe hârtie, prindea cu urechea aplauzele colegilor de partid.

Foiletoanele lui Beta, cu toată incisivitatea şi precizia limbajului, erau atât de plate, încât însuşi fenomenul de umilire a unui prozator care pornise atât de bine mi-a stârnit curiozitatea. El era suficient de inteligent pentru a înţelege că-şi iroseşte talentul. De ce făcea acest lucru? într-o discuţie cu câteva oficialităţi ale literaturii, de a căror decizie depindea situarea scriitorilor mai sus sau mai jos în ierarhie, am pus întrebarea de ce procedează astfel cu Beta; căci interesul lor, interesul partidului, nu cerea să se facă din Beta o zdreanţă; din punctul lor de vedere el era mai folositor dacă scria povestiri şi romane; a-l obliga să scrie articole însemna a gospodări prost talentele. „Nimeni nu-i cere articole, se auzi răspunsul. E o întreagă belea, redactorul săptămânalului N. nu se poate descotorosi de el. Beta însuşi insistă să scrie foiletoane. Consideră că astăzi nu e timp pentru artă, că trebuie să se acţioneze asupra maselor prin mijloace mai directe, mai elementare. El vrea să fie cât mai util? Răspunsul nu era nicidecum lipsit de ipocrizie. Partidul subliniază mereu grija sa pentru literatură: doreşte cea mai bună literatură. În acelaşi timp creează o asemenea tensiune în atmosfera propagandistică, încât scriitorii încep să se ia la întrecere în primitivismul meşteşugului artistic. Totuşi adevărul este că Beta *însuşi* a dorit să se consacre jurnalisticii şi, deşi era un specialist cu calificare înaltă, acceptase o muncă uşor de realizat chiar de indivizi obişnuiţi. Acţiona în cazul

lui dorinţa deseori întâlnită la intelectualii din Est: aceea de autodistrugere a intelectului. Procesul psihic care acţionează când un asemenea intelectual ţine condeiul în mână este destul de confuz. Să ne imaginăm că el trebuie să ne prezinte un anumit eveniment din politica internaţională; înţelege perfect corelaţiile dintre fenomene; aceste fenomene se află mai curând într-o relaţie funcţională decât cauzală, înfăţişarea onestă a acestora ar necesita pătrunderea în raţiunile părţilor care luptă între ele, în circumstanţele în care acţionează părţile, într-un cuvânt, ar necesita o analiză cât mai complexă. Atunci vine în ajutor mânia; mânia aduce dintr-odată ordine în complicata învălmăşeală a conexiunilor; mânia ne eliberează de necesitatea analizei. Este mânia îndreptată împotriva *amăgirii* că totul depinde de voinţa umană, ea este îmbinată cu teama de a nu cădea victimă propriei naivităţi; pentru că lumea este brutală, totul trebuie să fie redus la cei mai simpli şi brutali factori. Autorul înţelege că nu e vorba de ceva riguros: prostia omenească şi bunele intenţii umane influenţează evenimentele nu mai puţin decât cerinţele luptei economice; totuşi, răzbunându-se pe intenţiile umane, arătând că ele sunt întru totul determinate de câteva legi elementare, autorul îşi simte superioritatea, se consideră perspicace şi destul de puternic pentru a se lipsi de „prejudecăţile idealiste” Când în povestirile sale din lagărul de concentrare Beta se înfăţişa pe sine sătul, bine îmbrăcat şi cinic, proceda la fel ca mai târziu, când îşi scria foiletoanele politice. Să simplifice, să spulbere iluziile, să înfăţişeze totul despuiat – această tendinţă a acţionat permanent în cazul lui. Totuşi, mergând tot mai mult spre goliciunea lumii, se ajunge la un punct în care intelectul nu mai are nimic de spus – cuvântul se transformă într-un strigăt de luptă şi este doar un substitut imperfect al faptei. Ceea ce semnifică el ar exprima mai bine pumnul strâns. Beta, într-adevăr, ajunsese singur la stadiul în care cuvântul nu mai era suficient şi de aceea nu se putea mulţumi cu povestiri sau

romane care, oricum, durează în timp, nu pot fi doar strigăt. Niciodată nu a reuşit să examineze şi să analizeze fără ură, dar mişcarea căreia i s-a supus era o mişcare accelerată: din ce în ce mai repede, doze din ce în ce mai mari – şi de mişcare, şi de ură. Formele lumii erau pentru el din ce în ce mai simple, până ce omul singular, copacul singular încetau să mai aibă vreun sens, iar Beta nu se mai afla între lucruri, ci între noţiuni politice. Entuziasmul său febril pentru ziaristică nu era greu de explicat. Scrierea de articole acţiona asupra lui ca un narcotic. Punând stiloul deoparte, avea senzaţia faptei realizate, cu toate că în esenţă în articol nu era nicio idee proprie, acelaşi lucru îl spuneau mii de jurnalişti de mâna a doua în spaţiul dintre Elba şi Oceanul Pacific. El acţiona în sensul în care acţionează ostaşul în coloană.

Und Morgen die gemze Welt, cântau soldaţii SS, mergând pe fundalul dârelor de fum negru ce se înălţau de la crematoriile Auschwitzului. Nazismul a fost o nebunie în masă, şi totuşi masele germane, care l-au urmat pe Hitler, n-au făcut-o fără profunde raţiuni psihologice. La baza naşterii nazismului s-au aflat marea criză economică şi criza structurii societăţii. Tânărul german vedea atunci descompunerea şi haosul Republicii de la Weimar, umilirea milioanelor de şomeri şi respingătoarele aberaţii culturale ale elitei, prostituarea surorilor sale şi lupta tuturor pentru bani. Când a dispărut speranţa socialismului, a acceptat noua filosofie care i se oferea, aceea a devenirii istorice, care se află la baza doctrinei lui Lenin şi Stalin. Germanul care l-a închis pe Beta în lagărul de concentrare era probabil un îndrăgostit al lumii la fel de dezamăgit cândva ca şi Beta, înainte ca propaganda partidului să facă din el o bestie. Dorea ordine şi puritate, disciplină şi credinţă. Cu cât dispreţ se raporta la conaţionalii care nu doreau să adere la veselul marş! Ei mormăiau ceva despre principiile morale cu care noua Mişcare se afla în contradicţie, biete reminiscenţe ale umanitarismului, lamentabili adepţi ai mizerabilului Iisus. De fapt stârneau uimirea: iată aici,

îndată, erau vizibile izbăvirea poporului german şi transformarea lumii, iar ei – într-un asemenea moment istoric, unic, nemaiîntâlnit, care se întâmplă o dată la o mie de ani – aveau curajul să pomenească de scrupulele lor morale meschine! Cât de greu e să lupţi pentru o nouă ordine mai bună, când întâlneşti încă în mediul tău oameni cu asemenea prejudecăţi ridicole!

În foiletoanele sale, Beta vedea noua ordine, mai bună, la îndemână. El credea şi dorea mântuirea pe pământ. Faţă de duşmanii care voiau să împiedice fericirea umanităţii nutrea doar ură. Prefera ca ei să fie distruşi. Oare nu sunt dăunători cei care, în momentul când planeta Pământ pătrunde pe noi orbite, îndrăznesc să susţină că totuşi nu e foarte bine să fie închişi oameni în lagăre şi să fie obligaţi să împărtăşească de teamă credinţa politică? Cine sunt închişi în lagăre? Duşmanii de clasă, trădătorii, canaliile. Iar credinţa la care sunt obligaţi să adere nu este oare adevărată? Iată Istoria, Istoria este cu noi! Iată, îi vedem flacăra vie răbufnind! într-adevăr, mici şi orbi sunt oamenii care, în loc să cuprindă în întregime sarcina gigantică, îşi irosesc timpul cu răscolirea unor detalii mai puţin semnificative!

Marele talent şi remarcabila inteligenţă ale lui Beta nu au fost suficiente pentru a putea să conştientizeze primejdiile care se ascund în marşul înflăcărat. Dimpotrivă, talentul său, inteligenţa şi entuziasmul l-au împins spre faptă, în timp ce oamenii mediocri, nici reci, nici înflăcăraţi, oscilau, încercând să-i dea dezagreabilului Cezar doar atât cât e nevoie. Beta şi-a asumat răspunderea. Nu s-a gândit în ce se transformă chiar şi cea mai nobilă filosofie a devenirii istorice când se acceptă ca mijloc cucerirea pământului cu forţa militară. „Iar mâine întreaga lume…”

La câteva luni după scrierea acestui portret al lui Beta am aflat de moartea sa. A fost găsit mort dimineaţa în locuinţa sa din Varşovia. Butonul de la aragaz era deschis, se simţea mirosul puternic al gazului împrăştiat. Cei care l-

au observat pe Beta în ultimele luni în activitatea sa febrilă socoteau că între declaraţiile sale publice şi posibilităţile intelectului său ascuţit exista un conflict din ce în ce mai mare; era prea nervos pentru a nu presupune că el însuşi sesizase acest contrast. De altfel, pomenea adesea despre moartea lui Maiakovski. În presă au apărut numeroase articole scrise de prietenii săi – scriitori din Polonia şi din Germania de Est. Sicriul acoperit cu stindardul roşu a fost depus în mormânt în sunetele *Internaţionalei*. Partidul îşi lua rămas-bun de la cel mai promiţător scriitor al său.

VI

GAMMA SAU ROBUL ISTORIEI

Vorbind despre Gamma[5], trebuie să evoc imaginea oraşului în care am mers la şcoală şi am început studiile universitare. Există în Europa puncte care creează mari necazuri profesorilor de geografie şi de istorie. Trieste, Saar, Schleswig-Holstein. Un asemenea loc cu necazuri este şi oraşul Vilnius. În decurs de o jumătate de veac el a aparţinut pe rând unor state diferite, pe străzile lui au fost văzute armate diferite şi, de fiecare dată, zugravii au avut multă treabă, revopsind inscripţiile şi denumirile instituţiilor în limba oficială obligatorie. Locuitorii primeau de fiecare dată alte buletine şi încercau să se adapteze la noile legi şi dispoziţii. Oraşul a fost stăpânit pe rând de ruşi, germani, lituanieni, polonezi, iarăşi lituanieni, din nou germani şi din nou ruşi. Astăzi, el este capitala Republicii Sovietice Socialiste Lituania, denumire sub care se ascunde simplul fapt că Rusia îndeplineşte eficient indicaţiile ţarilor, când e vorba de expansiune teritorială.

În anii mei de şcoală şi de universitate, oraşul făcea parte din Polonia. El se află într-un ţinut cu păduri, lacuri şi izvoare, ascunse într-o mare depresiune. Privirii călătorilor le apare pe neaşteptate de după o perdea de

5 Este vorba de prozatorul Jerzy Putrament, vreme îndelungată vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor Polonezi; pe lângă numeroase articole, foiletoane, reportaje, eseuri și povestiri a publicat volumul de poezii Revenirea de ieri (1935), romanele Realitatea (1948), Septembrie (1955) și volumul de amintiri O jumătate de secol (1964). (N.t.)

pădure. Turnurile zecilor de biserici catolice, construite de arhitecţi italieni în stil baroc, contrastează prin culoarea lor albă şi aurie cu negrul pinilor. Legenda spune că un domn lituanian era la vânătoare într-un codru şi, adormind lângă foc, a avut un vis profetic. Sub influenţa acestui vis a întemeiat, în locul unde a adormit, oraşul. De-a lungul secolelor, Vilnius nu şi-a pierdut caracterul de capitală silvică. În jur se întindea o provincie îndepărtată de Europa, iar locuitorii acestei provincii, care vorbeau polona, lituaniana şi bielorusa sau un amestec al acestor limbi, au păstrat multe obiceiuri şi deprinderi necunoscute astăzi în altă parte. Folosesc timpul trecut, deoarece astăzi oraşul copilăriei mele este la fel de îngropat de lavă ca Pompeiul. Majoritatea vechilor săi locuitori a fost fie ucisă de nazişti, fie deportată de ruşi în Siberia, fie mutată în vest, pe teritoriile de pe care au fost expulzaţi germanii. Alţi oameni, născuţi în locuri îndepărtate, la câteva mii de mile, umblă acum pe străzile lui, iar bisericile întemeiate de prinţii lituanieni şi de regii polonezi nu le sunt de folos.

Pe atunci însă nimeni nu se aştepta la alte crime şi deportări în masă, iar viaţa oraşului evolua într-un ritm lent, ce se schimba mai puţin decât formele de guvernământ şi graniţele regatelor. Universitatea, palatul episcopal şi catedrala erau cele mai preţioase clădiri din oraş. Duminica, mulţimile de credincioşi umpleau străduţa îngustă pe care, în capela construită la poartă, era aşezată icoana Maicii Domnului renumită pentru minunile sale. Arhitectura italiană şi Orientul Apropiat se amestecau la Vilnius. Pe străduţele înguste ale cartierelor evreieşti se vedeau prin ferestre, în serile de vineri, familii aşezate în lumina lumânărilor. În vechile sinagogi se auzeau cuvintele profeţilor ebraici. Era unul dintre cele mai serioase centre de literatură şi studii evreieşti din Europa. Iarmaroacele mari în timpul sărbătorilor catolice festive atrăgeau în oraş băieţi din satele învecinate care expuneau la vânzare în pieţe articole confecţionate din lemn, plante medicinale şi covrigei înşiraţi pe sfoară: aceşti covrigei, oriunde ar fi fost

copţi, purtau totdeauna aceeaşi denumire, provenită de la un mic oraş cunoscut în istorie doar prin brutăriile bune şi prin „academia de urşi” (instituţia în care erau dresaţi urşi). Iarna, străzile abrupte se umpleau de fete şi băieţi la schi; scurtele lor verzi şi roşii licăreau pe fundalul zăpezilor trandafirii în aura soarelui geros.

Clădirea universităţii avea ziduri groase şi săli scunde, cu boltă. În labirintul curţilor sale, cu deschizături sprijinite pe coloane, cel neiniţiat se putea rătăci. Aceste arcade şi culoare reaminteau de cele de la Padova sau Bologna. Cândva în această clădire fiii de nobili învăţau sub îndrumarea iezuiţilor», înconjuraţi de grija regelui polon, care purta războaie înverşunate şi victorioase cu Moscova. În perioada când m-am aflat printre studenţi, profesorii laici îi instruiau acolo pe tinerii ai căror părinţi erau cu precădere mici proprietari de pământ, arendaşi şi negustori evrei.

În acea clădire l-am cunoscut pe Gamma. Era un băiat cu mişcări stângace, cu faţa roşie, necizelat şi gălăgios. Dacă oraşul era provincial, cei care veneau la studii din sate îndepărtate erau provinciali de două ori. La ţară drumurile noroioase făceau transportul aproape imposibil primăvara şi toamna; la vederea unei maşini, caii ţăranilor se speriau şi o luau razna; în multe sate, după obiceiul vechi, încă se mai foloseau opaiţele pentru iluminat. Dintre ocupaţii, în afară de agricultură, populaţia cunoştea doar munca la pădure şi meşteșugurile casnice. Gamma provenea de la ţară. Tatăl lui, ofiţer în armata poloneză, avea o ferma; familia locuia în acele locuri de mult; numele ei poate fi găsit în listele vechi ale nobilimii de atunci. Mama lui Gamma era rusoaică, şi în casă se foloseau ambele limbi. Spre deosebire de majoritatea colegilor săi, Gamma nu era catolic, era ortodox, moştenind confesiunea de la mama sa.

Primele noastre discuţii nu prefigurau o comunicare apropiată. Ce-i drept, ne legau preocupări literare comune, dar mă irita comportamentul lui Gamma, vocea lui

ţipătoare – nu ştia să vorbească normal – şi opiniile rostite de el pe acest ton. Purta totdeauna un baston gros, care de altfel era instrumentul preferat al unei părţi dintre tinerii înclinaţi spre manifestări antisemite. Gamma era un antisemit înverşunat. Acesta era programul lui politic. În schimb eu aveam o repulsie faţă de naţionalişti; îi consideram nişte nătărăi dăunători care prin larma şi stârnirea urii reciproce printre diferitele grupuri minoritare se eliberau de obligaţia de a gândi. Se întâmplă ca unele conversaţii să rămână în memorie în mod deosebit. Nu totdeauna e vorba de cuvinte, uneori se memorează lucrul la care ne-am uitat în momentul respectiv. Ţin minte discuţia noastră despre rasism; îi văd picioarele lui Gamma, pietrele rotunde ale pavajului şi bastonul lui sprijinit de buza şanţului. Vorbea despre sânge şi pământ, despre puterea în stat care trebuie să aparţină nu tuturor cetăţenilor, indiferent de rasă şi limbă maternă, ci grupului naţional dominant care trebuie să aibă grijă ca sângele său să nu fie infestat. S-ar putea ca acest avânt naţionalist să fi decurs din faptul că Gamma încerca să recupereze astfel lacunele sale: în şcoala provincială, originea lui mixtă, semirusească, şi credinţa lui ortodoxă s-ar fi putut să-i aducă multe necazuri din partea unor colegi primitivi. Vocea lui se ridica deasupra mea, răzbătea în ea sentimentul iritat al superiorităţii. Argumentele mele împotriva teoriilor rasiale îi stârneau dezgust: mă considera un om a cărui gândire îl împiedică în acţiune. În ce-l privea, dorea să acţioneze. Era anul 1931. Amândoi eram foarte tineri, sărmani şi nu presimţeam evenimentele neobişnuite în care aveam să fim amestecaţi mai târziu.

L-am vizitat pe Gamma în anul 1949, într-una din capitalele occidentale unde era ambasadorul Poloniei roşii şi omul de încredere al partidului. Reşedinţa sa era protejată de o poartă turnată din plăci de metal. Când sunai, după un timp apărea în vizor un ochi, scrâşneau balamalele şi se arăta curtea în care stăteau câteva automobile strălucitoare. În stânga intrării se afla ghereta

portarului de serviciu, care în exerciţiul funcţiunii era înarmat cu un pistol pentru orice eventualitate. Din mijlocul curţii se vedeau frontonul şi aripile clădirii. Era unul dintre cele mai minunate palate din acea capitală frumoasă. îl construise pentru amanta sa un aristocrat în secolul al XVIII-lea. Interiorul îşi păstra vechiul caracter. Marile săli cu pereţi acoperiţi de lambriuri aurite aveau mobilierul, covoarele şi goblenurile din vremea aceea. Gamma m-a întâmpinat printre obiecte aurii şi de marmură; era cordial; anii îi îndepărtaseră din mişcări asprimea, conferindu-i în schimb comportării sale un fel de dulcegărie artificială. În palat, Gamma avea apartamentul său, saloane de recepţie şi un birou. îl vizitau mulţi dintre cei mai remarcabili reprezentanţi ai ştiinţei şi artei din Occident. Un biolog englez spunea despre el că e un om fermecător, liberal şi lipsit de fanatism. De aceeaşi părere erau numeroşi reprezentanţi ai elitei intelectuale: catolici, liberali şi chiar conservatori. Cât despre spiritele luminate ale literaturii comuniste, ele îl apreciau atât ca mesager îndrăgit al Estului, cât şi pentru acuitatea lui în aprecierea marxistă a problemelor literare. Nu-i cunoşteau, desigur, trecutul şi nu ştiau ce preţ plătise pentru ca dintr-un tânăr necizelat, care se formase într-unul din colţurile cele mai îndepărtate ale Europei, să devină amfitrionul unui palat din secolul al XVIII-lea.

Gamma se simţea bine în această capitală europeană. Îi plăcea să viziteze barurile şi cabaretele de noapte. Era cunoscut şi, când intra, *maître d'hôtel* îl conducea, salutându-l, spre cea mai bună masă. Privindu-l pe acest bărbat nonşalant, ce se uita cu ochii întredeschişi la publicul de după sticlele de şampanie aşezate în frapiere, îl puteai lua uşor drept un *squire* englez care a reuşit să mai salveze câte ceva din averea sa. Înalt, puţin adus de spate, avea o faţă ovală, rumenă, de om care-şi petrece timpul cu puşca şi câinii la vânătoare, înfăţişarea îl plasa în sfera socială din care descindea: mica nobilime care cândva în Polonia vâna cu pasiune, bea cu pasiune şi socotea drept

activitate politică peroraţiile îmbinate cu latina şi biruirea adversarilor prin larma protestului în cor şi, în caz de nevoie, prin lupta în săbii printre bănci şi mese răsturnate. Degajarea mişcărilor sale era degajarea omului conştient de privilegiile pe care le are. Faţă de subalternii care adesea îl însoţeau din oficiu în incursiunile sale nocturne se comporta cu un binevoitor dispreţ. Şi la birou îi apuca uneori de nas pe secretarii de la ambasadă, într-un elan de bună dispoziţie, sau le trăgea câte o palmă puternică peste fund. Alteori avea accese de furie nestăvilită: faţa roşie i se făcea purpurie, ochii albaştri i se umpleau de firişoare de sânge, iar în voce îi reapărea tonul vechi, ţipător şi sălbatic. Nu trebuie să ne mire că diplomaţii, savanţii şi artiştii occidentali îl considerau un *hon viveur* nu chiar atât de complicat pe dinăuntru. Chiar şi lipsa lui de tact părea să decurgă dintr-o fire largă, deschisă, care păcătuieşte uneori printr-un exces de sinceritate, dar în orice caz e scutită de făţărnicie. Lipsa de sfială cu care vorbea despre problemele considerate de alţi comunişti delicate stârnea încrederea interlocutorilor. Un comunist, ce-i drept, dar cât de larg în concepţii şi cât de civilizat! – îşi spuneau ei după vizita la ambasadă. Săvârşeau o greşeală, luând drept firesc ceea ce la Gamma era o artă. Conştient de înfăţişarea sa de *squire* de ţară, el îşi folosea cu îndemânare manierele binevoitoare. Cei care îl cunoşteau foarte bine puteau să observe sub exuberanţa aparentă calculul rece. Ascundea la sân stiletul invizibil. Cu acest stilet ştia să dea lovituri de nimeni bănuite. Răceala acestui stilet de care nu se despărţea zi şi noapte îi răcise inima. Conştiinţa jocului nu-l făcea fericit.

Pe diplomaţii faţă de care existau suspiciuni că nu doresc să revină după Cortina de Fier, Gamma îi convingea de bunăvoinţa sa prin cele mai fermecătoare zâmbete. Se supăra foc pe proştii de la Varşovia care nu înţeleg cum trebuie procedat în Occident, după care propunea o deplasare comună la Varşovia, cu avionul, pentru câteva zile, ca să le explice proştilor de acolo cum trebuie

rezolvată o anumită chestiune ce constituia motivul unui schimb des de telegrame. Delincventul stătea pe gânduri: bunăvoinţa lui Gamma era evidentă, iar orice deplasare la Varşovia constituia o dovadă de loialitate faţă de guvern şi prelungea şederea în străinătate; nu se întrezărea niciun risc. Bine dispus, schimbând glume cu Gamma, diplomatul se urca în avion. Încă de la aeroportul din Varşovia se convingea că a căzut în cursă, lăsându-şi soţia şi copiii în străinătate. Îndeplinindu-şi misiunea, Gamma se urca în primul avion care urma direcţia inversă. Supravegherea fidelităţii personalului constituia o parte importantă a obligaţiilor lui Gamma. Este o funcţie considerată onorantă; ea reprezintă o dovadă de încredere. Stiletul lui Gamma funcţiona cel mai bine acolo unde era necesar talentul de psiholog, adică în slujba poliţiei politice.

Revin însă la trecut. Pe atunci Gamma nu cunoştea gustul şampaniei. Cantina studenţească unde mâneam purta denumirea latinească, la fel ca multe instituţii ale acestei universităţi cu tradiţii vechi – *mensa*. Prânzul nu costa mult, dar pe cât era de ieftin pe atât era de prost şi constituia tema preferată a versurilor răutăcioase ce cântau cotletele tari şi supele apoase. În fumul de ţigări ieftine stăteam acolo şi purtam discuţii despre poezie, împărţind lauri reciproc, care, în afară de noi, nu interesau pe nimeni. Grupul nostru – de scriitori începători – avea să intereseze în viitor mai mulţi oameni şi să joace un rol important în istoria ţării noastre, în timp ce pe colegii noştri îi preocupau studiile şi asigurarea de posturi, în noi exista dorinţa de glorie şi de transformare a lumii. Concomitent, aşa cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, inteligenţa şi talentul erau plătite prin perturbarea echilibrului interior. În fiecare dintre noi s-ar fi putut descoperi resentimente adânci din copilărie sau din anii adolescenţei, altele la fiecare, dar comune în elementul lor de bază: era ceva ce făcea imposibilă convieţuirea armonioasă cu colegii de aceeaşi vârstă, ceva ce crea sentimentul de particularitate, ceva ce putea împinge în

direcţia căutării unei compensaţii. Motivele interioare ale ambiţiei excesive nu sunt uşor de urmărit. Gamma – pe atunci student la litere şi poet debutant – simţea, aşa cum cred, că-l apasă situaţia sa familială. Mai mult, ar fi putut să-l fi afectat într-o măsură însemnată o întâmplare care a survenit când era la şcoală: la vânătoare şi-a ucis din întâmplare prietenul. Sentimentul vinovăţiei, născut în urma acelei întâmplări, ar fi putut modela deciziile sale ulterioare.

Mai importantă era însă perturbarea echilibrului social. Toţi eram revoltaţi împotriva mediului. Niciunul dintre noi nu provenea din rândurile proletariatului. Ne trăgeam din intelectualitatea care, în această parte a Europei, era sinonimul nobilimii scăpătate sau al micii burghezii. Tatăl lui Gamma – aşa cum am spus – era ofiţer în rezervă. Poetul Jerzy era fiul unui avocat de provincie, poetul Teodor (împuşcat ulterior de ilegaliştii polonezi ca propagandist al partidului) purta un nume aproape aristocratic, dar mama lui nu era decât funcţionară la o bancă. Henryk, orator, scriitor şi politician (împuşcat ulterior de germani), era fiul unui mecanic feroviar, deşi acest mecanic se mândrea cu numele unuia dintre cele mai cunoscute neamuri din Polonia. Ştefan – poetul care avea să devină mai târziu un remarcabil economist – provenea dintr-o nereuşită familie de negustori; era pe jumătate neamţ: mama sa era fiica unor negustori din Regensburg, în Bavaria. Familia mea făcea parte din nobilimea lituaniană; tatăl meu emigrase de la sat la oraş și devenise inginer. Revolta împotriva propriului mediu semnifică de obicei o ruşine faţă de acesta. Statutul social al nostru, al tuturor, era indeterminat. Cu gândul trăiam în secolul XX, dar tradiţiile familiilor noastre ne trăgeau spre noţiuni şi obiceiuri care ni se înfăţişau ridicole şi înapoiate. În această suspendare în gol nu eram singulari: ţara nu cunoscuse niciodată adevărata revoluţie industrială, burghezia era slabă; muncitorul era pentru unii un ins brutal cu faţa murdară, ce lucrează din greu sau bea

vodcă, iar pentru alţii un mit în faţa căruia se cuvine să ne rugăm. Exista împărţirea în „intelighenţie” şi „mase”, prin „mase” înţelegându-se muncitorii şi ţăranii. Noi însă nu ne puteam găsi locul în rândurile „intelighenţiei” care se îndrepta mai curând spre trecut decât spre viitor. Situaţia noastră ar putea fi comparată în anumite privinţe cu situaţia familiilor scăpătate din sudul Statelor Unite. Căutam sprijin şi nu-l puteam găsi nicăieri. Unii numeau grupul nostru „club al intelectualilor” – ceea ce preconiza opoziţia între „intelectuali” şi sfera „intelighenţiei”.

Erau anii marii crize economice. Şomajul afecta mari pături ale populaţiei. Tineretul universitar, care trăia fără bani, lipsit de speranţa de a primi de lucru la terminarea studiilor, manifesta tendinţe radicale. Acest radicalism îmbrăca forme duble: unii – ca Gamma la începutul studiilor – traversau puternice forme de naţionalism. Ei vedeau soluţionarea dificultăţilor într-o „revoluţie naţională” nedefinită în mod limpede. În practică, aceasta însemna o atitudine ostilă faţă de colegii lor evrei, care ca viitori jurişti şi medici constituiau o concurenţă profesională. împotriva acestor naţionalişti intervenea „stânga”, al cărei program – în funcţie de grupare – oscila între socialism şi o formă de New *Deal*. În perioada alegerilor anuale pentru Ajutorul Frăţesc, care era ceva de genul unei administraţii studenţeşti autonome (se ocupa de administrarea căminelor studenţeşti, de cantine etc.), între cele două tabere se desfăşurau lupte prin intermediul cuvintelor, iar uneori al pumnilor.

„Stânga” (dacă e corect să numim astfel un conglomerat de grupări variate) reprezenta spaţiul de acţiune atât al guvernului lui Piłsudski, cât şi al comuniştilor. Semidictatura lui Piłsudski era blândă. Lipsită de un program clar de acţiune, încerca temător să intre în graţiile tinerilor pentru a-i atrage pe liderii acestora. Văzând radicalizarea universităţilor, încerca să se bazeze pe „stânga”, promiţând reforme. Pentru o vreme, grupul nostru a fost reazemul acestor acţiuni la

universitate. Colegii noştri Ştefan şi Henryk treceau în rândurile tinerilor drept cei mai promiţători politicieni „guvernamentali” din ţară. Aceste încercări s-au încheiat printr-un eşec. Cei mai promiţători politicieni tineri au rupt relaţiile cu guvernul şi au mers mai departe spre stânga. Mecanismul evenimentelor a împins în schimb guvernul tot mai mult spre dreapta. Naţionalismul – dacă nu chiar totalitarismul în ediţie locală – repurta victorii din ce în ce mai mari; guvernul abandonase încercarea de înjghebare a unei „stângi guvernamentale” şi începuse să cocheteze cu naţionaliştii.

Ceea ce am spus este de ajuns ca imagine generală a politicii în oraşul Pompei acoperit de lavă. Această descriere acoperă mai mulţi ani. În toată această perioadă, în fiecare primăvară, tocmai când trebuia să învăţăm pentru examene, copacii se acopereau de verdeaţă – niciodată după aceea verdeaţa nu mi-a părut atât de radioasă; pe râu se mişcau mici vapoare care-i duceau pe vilegiaturişti la plajele din apropiere; plute lungi se deplasau dinspre pădure spre joagăre. Pe sub arcadele universităţii se plimbau perechi tinere, ţinându-se de mână. Să te scoli în zori, să iei caiacul şi să vâsleşti în lumina răsăritului de soare pe râul a cărui albie şerpuia printre coastele abrupte şi crânguri de pini însemna o adevărată fericire. Făceam excursii şi spre lacurile din apropiere. Pe insulele care se detaşau din mijlocul lacurilor ca nişte buchete mari, iarba era deasă, neatinsă de piciorul omului; printre răchite se strecurau ciocârlii. Ne aruncam laolaltă în apă şi înotam departe pe suprafaţa netedă pe care se amestecau umbrele norilor; plutind pe spate, priveam cerul şi cântam cântecele admiraţiei nerostite. Trăiam decepţiile iubirii, regretele examenelor picate, intrigi şi zavistii reciproce. Apăreau de sub tipar poeziile şi articolele noastre. Lângă cotletele tari de la *mensa* se schimbau temele discuţiilor: disputele despre importanţa metaforei în poezie cedau locul dezbaterilor despre teoriile lui Julien Sorel, apoi ale lui Marx şi Lenin.

Gamma s-a despărţit destul de repede de naţionalişti, iar faţă de „stânga guvernamentală* şi dreapta catolică nutrea puţină simpatie. Scria versuri şi le publica în revistele scoase de gruparea noastră: aici nu s-a bucurat de succes. Spre deosebire de poeziile lui Teodor, ale lui Jerzy sau ale mele, creaţiile lui nu constituiau un obiect de laudă sau de atac din partea criticilor, fiind trecute sub tăcere. În esenţă, ele vădeau un fel de paralizare a talentului. Gamma dispunea de priceperile tehnice impuse de poezia modernă, dar ceea ce scria era ca o apă stătătoare: cei pe care îi invidia scriau – cred – prost, totuşi stilul lor era personal; incantaţiile ritmice exprimau sentimentele autorilor, furia şi sarcasmul, care apăreau adesea, îi incitau pe cititori, le atrăgeau atenţia. Versurile lui Gamma erau o ţesătură de metafore alese cu grijă, dar de fapt ele nu exprimau nimic.

Gruparea noastră devenea tot mai radicală. După falimentarea „stângii guvernamentale” a apărut întrebarea: ce fel de stânga? Social-democraţia din ţara noastră împărtăşea deficienţele tuturor social-democraţiilor de pe continent – era plină de compromisuri şi neputincioasă. Tot mai des în discuţiile noastre începuse să apară cuvântul „Rusia” Locuiam la mai puţin de o sută de mile de graniţa Uniunii Sovietice. Aceasta nu însemna că ştiam mult mai multe despre ea ca locuitorii Parisului. Graniţa era închisă ermetic. Ne aflam la periferia unei lumi care se deosebea de lumea din Est aşa cum se deosebesc două planete. Lumea aceea, cunoscută din cărţi, ni se înfăţişa ca o lume a progresului, când o comparam cu relaţiile pe care le puteam observa în jurul nostru. Analizând lucrurile raţional, era evident că acolo se întrezărea viitorul. Ţara noastră era paralizată. Masele largi nu aveau niciun fel de influenţă asupra autorităţilor. Filtrul social era bine organizat: tinerii ţărani şi muncitori nu puteau ajunge la şcoli medii sau la universităţi; taxele de studii – deşi mici – depăşeau posibilităţile muncitorilor şi ţăranilor. Extrem de complicatele probleme ale

minorităţilor (iar ţara noastră era o ţară cu un procent ridicat de minorităţi) erau rezolvate într-un spirit şovinist. Mişcarea naţionalistă, bazată pe mica burghezie şi pe intelectualitatea scăpătată, împingea guvernul la discriminări din ce în ce mai acute. Ţara tindea spre un fel de variantă a ceea ce se petrecea în Germania vecină, în timp ce Germania ameninţa Polonia cu războiul şi anihilarea. Mai trebuie să ne mirăm că ne uitam la Rusia ca la ţara unde se găsise rezolvarea tuturor problemelor care ne frământau, la singura ţară ce ne putea salva de nenorocirile pe care nu era greu să ni le imaginăm ascultând la radio cuvântările lui Hitler?

Nu era însă uşor să ne hotărâm în favoarea comunismului. Aceasta însemna să efectuăm revalorizarea integrală a conceptului de naţionalitate. De-a lungul multor secole polonezii s-au aflat în stare de război permanent cu Moscova. A fost o perioadă când ambele ţări erau egale ca forţă şi regii poloni ajungeau în incursiunile lor până la „Roma răsăriteană” Ulterior balanţa s-a înclinat în favoarea Moscovei până ce, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, o mare parte din Polonia a devenit provincie a statului ţarilor. Pentru a accepta comunismul, aceste conflicte ar fi trebuit să fie considerate drept conflicte între clasele posedante ale ambelor popoare şi să fie uitate vechile antagonisme. Dar nu numai aceasta. Ar fi trebuit să se accepte ideea că Polonia – după o scurtă perioadă de neatârnare obţinută în urma păcii de la Versailles – s-ar fi transformat, în cazul învingerii comunismului, din nou în provincie rusească. Programul Moscovei nu stârnea îndoieli în această privinţă. Teritoriile poloneze din est – şi oraşul în care locuiam – urmau să fie incluse nemijlocit în Uniune: aceste teritorii erau considerate de Moscova ca parte a republicilor bielorusă şi ucraineană. Restul urma să devină, evident, încă o republică unională. Acesta era programul pe care comuniştii polonezi nici măcar nu-l ascundeau.

Preţul de a păşi pe calea progresului era de a

renunţa la loialitatea faţă de propriul stat şi de a distruge sentimentele patriotice inoculate în şcoală şi la universitate. Nu toţi erau pregătiţi să plătească un asemenea preţ. Grupul nostru s-a destrămat. Promiţătorii tineri „politicieni guvernamentali”, Ştefan şi Henryk, au devenit stalinişti. Jerzy şi cu mine ne-am retras. Cei care au acceptat să plătească preţul ridicat ne considerau poeţi slabi, ezitanţi, decadenţi literari incapabili de acţiune. S-ar putea ca asemenea opinii să nu fi fost departe de adevăr. Nu ştiu însă dacă o consecventă de fier este cea mai mare virtute umană.

Gamma a devenit stalinist. Cred că scriindu-şi versurile lipsite de pasiune nu se simţea bine. Nu era făcut pentru literatură. Aşezându-se deasupra hârtiei de scris, simţea în el un gol. Nu era în stare să trăiască euforia scriitorului, nici încântarea procesului creator sau a ambiţiei satisfăcute. Perioada dintre naţionalism şi stalinism a fost pentru el o perioadă de purgatoriu, de încercări fără sens, de dezamăgiri.

Partidul comunist din ţara noastră era deosebit de slab; era un partid ilegal. Apartenenţa la el era pedepsită potrivit paragrafului care considera infracţiune orice încercare de smulgere a vreunei părţi din teritoriul statului. Liderii partidului au înţeles absurditatea muncii ilegale şi încercau să influenţeze opinia celorlalţi prin simpatizanţi neimplicaţi direct. În Polonia apăreau multe reviste care urmau linia partidului, atenuând-o corespunzător pentru cititorii nepregătiţi. Grupul în care se afla Gamma a început să scoată una dintre aceste reviste. Legăturile cu mesagerii partidului aveau loc în taină, adesea în excursii în pădurile din împrejurimi. Era perioada în care majoritatea membrilor grupului îşi terminaseră studiile: perioada războiului din Spania, a frontului comunist pentru „apărarea culturii”, în care se încerca recrutarea unui număr cât mai mare de liberali.

Gamma scria articole, participa la mitinguri, era prezent la manifestaţiile dei Mai. Acţiona. Când

autorităţile au închis revista, i-au arestat pe membrii grupului şi le-au intentat proces, Gamma – împreună cu ceilalţi – s-a aflat pe banca acuzaţilor. Procesul a făcut mare vâlvă în oraş și a compromis guvernul: tinerii pe care guvernanţii se bizuiau atât de mult au înregistrat o rapidă evoluţie spre comunism. Mulţi au privit cu indignare intransigenţa autorităţilor faţă de absolvenţii talentaţi ai universităţii, tineri doctori în drept sau filosofie. Aceştia au fost apăraţi de cei mai buni avocaţi din oraş. Acuzaţii, în apărarea proprie, s-au folosit din plin de minciună; prin exersarea minţii îl depăşeau pe procuror; nu erau mai prejos nici în ceea ce priveşte cunoaşterea normelor juridice. Au primit sentinţe blânde. Gamma a fost achitat din lipsă de probe.

A petrecut anii de dinaintea izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial lucrând în profesia sa. Se specializase în cercetări literare; a publicat un studiu despre structura nuvelei, care nu trăda cu nimic convingerile sale. A mai publicat două volume de poezii, din care cu greu se puteau desprinde tendinţele deosebit de revoluţionare ale autorului. S-a căsătorit. I s-a născut o fiică. Se confrunta cu mari dificultăţi financiare. Nu putea conta pe o slujbă guvernamentală, întrucât era cunoscut drept comunist. Se întreţinea din lucrări literare ocazionale. Din când în când publica articole cumpătate despre literatură în reviste de stânga. Aştepta să sosească clipa potrivită.

Această clipă a sosit curând. Hitler a atacat Polonia şi marşul armatei sale a fost fulgerător. Dinspre răsărit a pornit în întâmpinarea lui Armata Roşie şi a ocupat, bazându-se pe tratatul Molotov-Ribbentrop, teritoriile pe care programul partidului le proclamase totdeauna deschis ca demne de a fi incluse în Uniune. Imaginea a ceea ce era ţara în acele zile poate fi comparată doar cu imaginea unui furnicar în incendiu. Drumurile erau pline de mii de oameni flămânzi şi speriaţi: ostaşi din armata risipită întorcându-se spre casă, poliţia care încerca să-şi lepede

uniformele, femei în căutarea soţilor, hoarde de bărbaţi care nu aveau arme. Era vremea migraţiei generale. Mase de oameni fugeau de la răsărit spre apus, către ocupantul german. Alte mase porneau dinspre apus, spre răsărit, fugind din faţa nemţilor. Sfârşitul statului era marcat de un asemenea haos cum numai în secolul XX se poate întâmpla.

Gamma a fost mobilizat» dar n-a petrecut în război decât câteva zile. Înfrângerea a urmat imediat. Oraşul Vilnius a fost oferit cu mărinimie de către Uniunea Sovietică Lituaniei, care s-a bucurat încă un an de prietenia puternicului vecin, înainte de a fi înghiţită de acesta. Dornic de acţiune, Gamma a emigrat din Vilnius, mutându-se la Lvov, cel mai mare oraş sub ocupaţie sovietică. Aici a întâlnit alţi scriitori cu înclinaţii prostaliniste. Ei au început să se organizeze rapid. Cu sprijinul noilor autorităţi – aşa cum se cuvine scriitorilor înconjuraţi de grija regimului – au obţinut case de locuit, au înfiinţat o cantină şi au început să scrie într-un stil nou, care de altfel consta în traduceri din rusă şi în propagandă docilă. În noile condiţii, Gamma a câştigat repede încrederea specialiştilor în literatură, care în numele partidului şi al NKVD-ului au venit din Rusia pentru „munca culturală” pe teritoriile proaspăt dobândite. El era hotărât. Mulţi colegi de-ai lui, deşi teoretic comunişti, au trăit momente de sfâşiere lăuntrică. Nenorocirile abătute într-un număr uriaş asupra patriei lor îi aduceau într-o stare de depresie nervoasă. Sălbăticia cuceritorilor şi atitudinea ostilă faţă de toţi polonezii îi umpleau de spaimă: pentru prima oară se izbeau de o nouă lume ameninţătoare, pe care până atunci o cunoscuseră doar din descrieri înfrumuseţate. Gamma nu avea asemenea îndoieli. O anumită explicaţie o constituie pentru mine vocea lui şi felul în care râdea; un râs neplăcut, sec. Şi vocea, şi râsul ar fi putut conduce la supoziţia că viaţa afectivă a lui Gamma a fost totdeauna destul de primitivă. Cunoştea furia, ura, frica, entuziasmul, dar îi era străină

reflecţia emoţională; probabil de acest lucru era legată slăbiciunea talentului său. Condamnat la pure operaţii cerebrale (căci ceea ce scria nu era susţinut de surse interioare), a aderat la doctrină. Ceea ce avea de spus cu vocea lui ţipătoare şi condeiul înclinat spre simplificări putea fi spus la mitinguri şi scris în gazeta propagandistică. Consecvenţa lui decurgea din scara posibilităţilor afective reduse; el putea fi acordat doar pe un singur ton. Succesele lui (nu erau succese de creaţie, ci succese de politică literară) s-au bazat şi pe cunoaşterea fluentă a limbii ruse. În definitiv, era pe jumătate rus; găsea mai uşor decât alţii o cale de înţelegere cu noii stăpâni. Trecea drept unul dintre cei mai siguri.

Populaţia din teritoriile anexate Uniunii nu se simţea atât de bine ca acei oameni „siguri", puţini la număr. Tremura de frică. Primele arestări îi arătau că se poate aştepta la cele mai rele lucruri. Frica ei era justificată, pentru că nu peste mult timp au început deportările în masă. În zori, în case şi colibe băteau la uşă agenţi NKVD; celor arestaţi nu li se lăsa prea mult timp pentru a-şi lua obiectele strict necesare; erau sfătuiţi să se îmbrace gros. Din cea mai apropiată staţie, vagoane pentru animale îi duceau pe deţinuţi – femei, bărbaţi şi copii – într-o direcţie necunoscută. Mii de oameni porneau spre est. În curând s-a ajuns la zeci şi sute de mii. După mai multe săptămâni sau luni de drum, transporturile umane ajungeau la destinaţie: în lagărele de muncă silnică din zonele polare sau în colhozurile din Asia. Printre cei deportaţi s-au aflat şi tatăl, mama şi surorile lui Gamma. Tatăl – se povestea – şi-a blestemat fiul degenerat, care scria întru slava suveranilor, a celor care pricinuiau atâtea suferinţe compatrioţilor săi; nu peste mult timp a murit undeva în spaţiul în care o mie de mile reprezintă o distanţă modestă. Mama cu fiicele au dus viaţa grea din robie. Gamma rostea pe atunci cuvântări înflăcărate despre marea fericire de a trăi şi a munci în noul regim, cel mai bun, care realizează visurile omenirii. Cine ar putea spune

ce simţea el atunci! Dacă ar fi încercat să intervină în apărarea familiei sale, n-ar fi avut niciun efect şi, în afară de asta, deşi bine cotat de NKVD, lui Gamma îi era teamă.

Ruşii nu manifestă încredere fată de comuniştii de altă naţionalitate. În comuniştii polonezi au încredere mai mică decât în oricare alţii. Anii 1917 – 1939 au oferit deosebit de multe exemple în acest sens. Numeroşi activişti polonezi, evadând în Uniune de teama persecuţiilor, au fost acuzaţi acolo de infracţiuni imaginare şi lichidaţi. Acelaşi lucru li s-a întâmplat celor trei poeţi comunişti cunoscuţi: Wandurski, Stande şi Jasieński. Numele lor nu sunt pomenite astăzi, operele lor nu vor mai vedea lumina tiparului. Cândva romanul lui Jasieński *Dau foc Parisului* a apărut, în fragmente, în revista *L'Humanité*, şi a avut răsunetul internaţional cu care sunt înconjuraţi astăzi poeţii stalinişti Nazim Hikmet sau Pablo Neruda. Autorul a dispărut într-unul din lagărele de muncă silnică din apropierea Cercului Polar.

Valul de arestări pe teritoriile proaspăt dobândite nu a omis nici micul grup al celor „siguri" Comuniştii polonezi erau suspectaţi de tendinţe naţionaliste. Senzaţia că ei suferă văzând tragedia propriului popor constituia un motiv suficient pentru represalii. Epurarea în micul grup din care făcea parte Gamma a fost declanşată de NKVD brusc, într-o bună zi. Unul dintre cei arestaţi a fost renumitul poet B. Dacă autorităţile comuniste din Franţa l-ar fi arestat pe Aragón, iar autorităţile comuniste din America pe Howard Fast, efectul ar fi fost aproximativ similar celui pe care l-a produs în opinia publică arestarea lui B. El era un poet revoluţionar. Adorat de întreaga stângă, mult prea respectat de toţi, chiar şi de adversarii politici, pentru a fi împiedicat să-şi publice versurile; în ţara noastră el avea o poziţie excepţională. Fugind din Varşovia ocupată de nemţi, a căutat adăpost în zona sovietică.

După arestarea colegilor, Gamma a fost cuprins brusc de un val de frică. Probabil că niciodată până atunci nu

mai fusese atât de speriat. Presupunea că acesta-i doar începutul şi că în următoarea rundă toţi scriitorii rămaşi încă în libertate vor fi închişi. Febril, cu ochii rătăciţi, a început să alerge pe la colegii săi comunişti şi să le propună mijloace preventive imediate. Considera că cea mai eficientă metodă ar fi fost publicarea unui apel de condamnare a celor arestaţi – printre ei şi a poetului B. – ca fiind fascişti. Un asemenea apel semnat de o serie de nume ar fi constituit dovada ortodoxiei. A întâmpinat însă rezistenţă. Colegii lui au tratat cu repulsie ideea de a-i numi public fascişti pe prietenii lor arestaţi. După părerea lor, ar fi mers prea departe. Cei cu mai multă experienţă îi explicau lui Gamma că un asemenea pas ar fi fost îndoielnic din punct de vedere politic. Ar fi putut dăuna semnatarilor, căci motivul laşităţii ar fi fost prea vizibil. Mai mult, era greu de prevăzut cum aveau să evolueze lucrurile în viitor. Era recomandată prudenţa. Apelul n-a fost publicat.

Gamma se afla la începutul carierei şi nu deţinea încă arcanele complicatei strategii politice. Reflexele lui erau primitive, nu ştia să acţioneze prin viclenie. Urma să înveţe acest lucru.

Hitler a atacat Rusia şi în câteva ore armata lui a ajuns la Lvov. Gamma nu putea rămâne în oraş, era prea bine cunoscut ca scriitor şi orator comunist. În panica generală a instituţiilor care erau evacuate, a autorităţilor NKVD şi a armatei în retragere, el a reuşit să se agaţe de un tren care se îndrepta spre răsărit. Şi-a lăsat în oraş soţia şi fiica. Ce-i drept, convieţuirea dintre soţi lăsa mult de dorit. Soţia manifesta faţă de noua ordine o atitudine de repulsie, ca de altfel aproape toţi cei care avuseseră prilejul să cunoască această nouă ordine. Ea nu aproba noua carieră a soţului. S-au despărţit, iar această despărţire avea să fie definitivă.

Gamma a ajuns în Rusia. Pentru el aceştia au fost anii de învăţătură. În Rusia se aflau pe atunci mulţi polonezi care îşi părăsiseră ţara în vagoane cu grilaj pentru

animale.

Numărul lor atingea un milion şi jumătate (incluzând aici militarii şi ofiţerii internaţi ai armatei poloneze). Ei erau consideraţi de guvernul sovietic drept un element ostil şi trataţi ca atare. Nu printre ei trebuiau căutate „cadrele" Poloniei noi, care urma să apară în viitor, potrivit planurilor de perspectivă ale Kremlinului (neabandonate nici în timpul înfrângerilor militare). Era indicat să se înceapă cu un mic grup de intelectuali comunişti „siguri". În calculele Kremlinului, Polonia era cea mai importantă ţară: ea constituia puntea de legătură cu Europa. În Rusia, Gamma şi-a întâlnit colegii de universitate cu care se aflase cândva pe banca acuzaţilor. Ei, împreună cu alţi câţiva, au înfiinţat la dorinţa Kremlinului asociaţia care primise frumosul nume Uniunea Patrioţilor Polonezi. Această asociaţie a devenit germenele guvernului care acţionează şi astăzi la Varşovia.

Membrii Uniunii Patrioţilor au acceptat încă înainte de război să plătească un preţ serios: în numele logicii istoriei erau gata să renunţe la independenţa propriei ţări. Trăind în Rusia, ei plăteau acest preţ în practică: nu aveau voie să manifeste solidaritate cu nefericita mulţime a celor deportaţi (erau trimişi acolo nu numai foştii proprietari de pământ, fabricanţi şi funcţionari; majoritatea o constituiau oamenii sărmani: ţărani, pădurari, poliţişti, mărunţi negustori evrei). Erau trataţi ca o pleavă umană care nu conta; modul lor de gândire era marcat de însemnele trecutului; ce altceva se putea face cu moştenitorii Poloniei nobiliare şi burgheze, care îşi reaminteau ca de un rai pierdut vremurile de dinainte de război, decât să fie ţinuţi în lagăre şi în colhozuri îndepărtate? Membrii Uniunii Patrioţilor îi puteau compătimi ca oameni, dar această compasiune nu trebuia să influenţeze asupra deciziilor politice. De altfel tifosul, foamea şi scorbutul au distrus aceste fiinţe umane atât de eficient, încât în decurs de câţiva ani problema lor a încetat să mai existe.

Gamma, a cărui familie se afla printre deportaţi,

înţelegea de ce îşi aminteau ca de un rai pierdut perioada dinainte de război. Soarta lor, deşi nu era mai rea decât soarta a milioane de locuitori ai Uniunii, era sumbră, căci nu erau obişnuiţi cu foamea şi clima proastă. Când guvernul polonez aflat în emigraţie la Londra a încheiat o înţelegere cu Moscova în legătură cu înfiinţarea în Uniune a armatei poloneze şi când guvernul sovietic a anunţat amnistierea polonezilor, din lagărele de muncă forţată din nord s-au revărsat mase de oameni care s-au îndreptat spre sud. Era o mulţime de sărmani zdrenţăroşi, în stare de epuizare totală; cadavrele lor au acoperit străzile Rusiei de sud-est. Din aceşti oameni pe jumătate morţi s-a înfiinţat armata. Aceasta era armata dependentă de guvernul emigrat la Londra. Gamma, la fel ca guvernanţii ruşi, privea această armată ca pe o armată a duşmanului de clasă; ca şi englezii şi americanii, era un aliat de moment.

Comandamentul polonez căuta ofiţeri: peste zece mii de ofiţeri polonezi fuseseră internaţi de Uniunea Sovietică în acord cu pactul Molotov-Ribbentrop. Acum nu mai puteau fi găsiţi. Gamma ştia că toate căutările polonezilor londonezi vor fi zadarnice. Era o chestiune delicată, despre care nu se cuvenea să vorbeşti. Uciderea membrilor forţelor armate ale unui stat cu care nu eşti în război nu se practică în general de popoarele civilizate; totuşi logica Istoriei necesită uneori asemenea demersuri. Ofiţerii polonezi erau „cadre” ale acelei Polonii care trebuia să fie schimbată complet cu ajutorul Uniunii Sovietice: cadre care apărau vechiul regim. Majoritatea lor o constituiau ofiţerii în rezervă; în viaţa civilă ei erau profesori, jurişti, medici, funcţionari, aşadar intelectuali al căror ataşament faţă de trecut stătea în calea desfăşurării revoluţiei impuse din afară. Ţinând seama că germanii s-au ocupat eficient de distrugerea intelectualităţii în Polonia, cele peste zece mii de cadre reprezentau un efectiv serios şi nu era întru totul nejustificată folosirea de metode drastice pentru a scăpa de ele. Gamma şi ceilalţi membri ai Uniunii

Patrioţilor, aflând de eforturile zadarnice ale mesagerilor guvernului londonez de a da de urma celor internaţi, schimbau priviri ironice.

Unul dintre ofiţerii internaţi era un tânăr profesor la universitatea în a cărei incintă Gamma şi cu mine petrecuserăm cei mai buni ani ai tinereţii. Acest profesor, cu tendinţe liberale, a suferit atunci când Gamma şi tovarăşii săi au fost arestaţi. El era însă autorul câtorva lucrări ştiinţifice care prezentau Uniunea Sovietică într-o lumină nu tocmai favorabilă. Numele lui figura în cartoteci. După mai multe investigaţii riguroase, autorităţile au dat în sfârşit de o urmă. Dar aceasta s-a întâmplat destul de târziu: telegrama prin care se cerea aducerea imediată a profesorului la închisoarea de la Moscova a sosit în staţia feroviară în care tocmai erau descărcate transporturile de prizonieri pentru a fi ucişi prin împuşcare în ceafă cu pistolul în pădurile din apropiere. Profesorul nu le-a împărtăşit soarta numai fiindcă – aşa cum cere birocraţia – cazurile complicate trebuiau să fie cercetate cu atenţie. După amnistie, el a părăsit Rusia.

În opinia multor polonezi care au putut să vadă de aproape viaţa din Uniunea Sovietică au survenit schimbări. Vechii comunişti, după şederea în închisori şi în lagăre de muncă silnică, au intrat în armata guvernului de la Londra. Unul dintre ei a fost poetul B., eliberat din închisoare în urma amnistiei. Când armata poloneză a fost evacuată din Rusia în Orientul Apropiat (avea să participe ulterior la luptele din Italia), poetul B. era fericit că părăseşte ţara speranţei nerealizate timp de treizeci de ani. Mai târziu, după terminarea războiului, nu a putut însă rezista în emigraţie. S-a întors în Polonia care era guvernată de Gamma şi cei de teapa lui. I-a iertat. Astăzi orice copil de şcoală învaţă pe de rost poezia lui *Odă lui Stalin*.

În pofida ezitărilor interioare şi a momentelor de deznădejde (despre care nimeni n-o să ştie), Gamma şi tovarăşii lui din Uniunea Patrioţilor au rezistat. Miza era mare. Speranţele lor s-au împlinit. Cumpăna victoriei s-a

înclinat în favoarea Rusiei. În Uniunea Sovietică a început să se formeze noua armată poloneză; această armată trebuia să intre în Polonia împreună cu Armata Roşie şi să servească drept sprijin guvernului dependent de Kremlin. Gamma era printre primii câţiva organizatori ai acestei armate. Nu existau ofiţeri; ei au fost înlocuiţi de ruşi. În privinţa soldaţilor, nu se puteau plânge de lipsa lor; doar o infimă parte dintre cei deportaţi a ajuns în Iran, cu armata Londrei. Pentru ceilalţi, singura şansă de salvare, adică de părăsire a frontierelor Uniunii, rămăsese intrarea în noua armată aflată sub controlul politic al NKVD-ului şi al Uniunii Patrioţilor.

A sosit vara anului 1944. Armata Roşie şi, laolaltă cu ea, armata poloneză au ajuns în ţinuturile poloneze. Anii de suferinţe, de umilinţe şi de joc iscusit îşi arătau răsplata! Iată ce înseamnă să pariezi pe un cal bun! Gamma saluta cu bucurie orăşelele şi câmpurile răvăşite de obuzele de artilerie, o adevărată alinare pentru privire după întinderile monotone ale colhozurilor ruseşti. Pe drumuri mărginite de tancuri germane incendiate, jeepul lui îl purta spre putere, spre transpunerea în faptă a ceea ce până atunci nu era decât o dezbatere plină de citate din Lenin şi Stalin. Iată răsplata pentru cei care au ştiut să gândească corect, în acord cu logica Istoriei, pentru cei care nu au cedat sentimentelor fără rost! Ei aduceau poporului polonez eliberarea de sub nemţi, şi nu nătărăii plângăreţi de la Londra. Poporul trebuia să fie, ce-i drept, operat. Gamma simţea surescitarea unui bun chirurg înainte de a intra în sala de operaţie.

Era ofiţer politic cu grad de maior. Îşi adusese din Rusia o nouă soţie, o sotie-militar. În uniformă, încălţată cu bocanci grei, ruseşti, avea o vârstă nedefinită. În realitate era foarte tânără. În Rusia trecuse însă printr-o experienţă grea. Avea vreo zece ani când la uşa mamei sale, în Polonia, au bătut în zori agenţii NKVD; ea, sora ei, fratele şi mama au străbătut drumul obligatoriu din mijlocul Europei în adâncul Asiei; acolo au trebuit să cunoască

viaţa din stepele asiatice. Vara este caniculară ca în ţările tropicale; iarna este atât de aspră, încât lacrimile care se preling din ochi din cauza gerului se transformă imediat înţ urţuri; a obţine o bucată de pâine înseamnă un adevărat noroc; munca grea macină forţele nesusţinute de o alimentaţie suficientă; paza poliţienească şi spaţiul nemărginit al continentului asiatic îţi răpesc orice speranţă de evadare. Tânăra fată, născută într-o familie burgheză, nu era deprinsă cu munca fizică grea: a trebuit să se deprindă. A reuşit după un timp să ajungă la un curs de tractorişti. După terminarea lui, conducea marile tractoare ruseşti prin stepele Kazahstanului. Simpatia ei faţă de sistemul stalinist după toate aceste trăiri nu era prea mare; s-ar putea spune că nutrea mai curând un sentiment de ură. De altfel, împărtăşea acest sentiment cu aproape toţi soldaţii din armata poloneză constituită din vechii deportaţi. Da, dar ajunsese în sfârşit în Polonia, iar marele joc pe care îl făcea Gamma era şi jocul ei.

Armata Roşie ajunsese la Vistula. Noul guvern, care mai purta încă numele de Comitetul Polonez pentru Eliberare Naţională, a început să funcţioneze la Lublin. În faţa grupării Uniunii Patrioţilor se aflau sarcini şi dificultăţi imense. Nu se aşteptau la prea multe impedimente din partea aliaţilor occidentali în ceea ce priveşte stăpânirea ţării. Obstacolele erau de natură internă, decurgând din atitudinea ostilă a poporului. Din nou se contura cu pregnanţă vechiul conflict dintre două tipuri de loialitate. Pe teritoriile prin care trecea acum Armata Roşie victorioasă acţionaseră sub ocupaţia germană mari detaşamente de partizani; era aşa-numita Armată Naţională (Armia Krajowa) subordonată guvernului emigrat la Londra. Acum aceste detaşamente erau dezarmate de Armata Roşie, soldaţii fiind încorporaţi în noua armată poloneză sau arestaţi şi trimişi în adâncul Rusiei. Gamma povestea cu umor despre ce se întâmplase la Vilnius, oraşul tinereţii noastre. Izbucnise aici insurecţia împotriva nemţilor, iar detaşamentele Armatei Naţionale

intraseră în oraş concomitent cu Armata Roşie. Atunci comandamentul sovietic a dat un minunat banchet la care i-a invitat pe comandanţii Armatei Naţionale. Era o petrecere – cum povesteşte Gamma – protoslavă, care, aşa cum transmit vechile legende, se caracteriza prin faptul că, printre îmbrăţişări prieteneşti, toasturi şi cântece, erau otrăviţi unchii invitaţi. În timpul banchetului comandanţii Armatei Naţionale au fost arestaţi. De la Lublin Gamma a observat cum acelaşi lucru, dar la scară incomparabil mai mare, s-a întâmplat la Varşovia. Armata Roşie se postase atunci pe linia de demarcare a Vistulei. Oraşul era dincolo de râu. Radioul Comitetului Polonez pentru Eliberare Naţională chema populaţia capitalei la insurecţie împotriva nemţilor. Când însă insurecţia a izbucnit, radioul, primind noi instrucţiuni, a început să-i califice pe făptaşi cu tot felul de epitete injurioase. Era o insurecţie între rivalii în lupta pentru putere. Petrecerea protoslavă în acest caz nu ar fi fost un mijloc suficient. Oraşul, care era un centru de rezistenţă atât împotriva nemţilor, cât şi a Rusiei, trebuia să fie distrus. Ofiţerii Armatei Roşii se uitau cu binoclul la luptele de stradă de dincolo de râu. Fumul incendiilor acoperea câmpul de observaţie. Lupta a durat zile întregi, săptămâni, până când incendiile s-au reunit într-o ţesătură de flăcări. Insurgenţii din detaşamentele destrămate, cei care reuşiseră să treacă râul, povesteau fără noimă întâmplări din iad. Gamma şi tovarăşii săi ascultau aceste istorisiri. Într-adevăr, preţul care trebuia plătit dacă doreai să rămâi fidel logicii Istoriei era groaznic. Trebuia să priveşti tragedia a sute de mii de oameni, să iei asupra propriei conştiinţe moartea în chinuri a femeilor şi copiilor transformat! în torte vii. Cine era de vină? Guvernul din emigraţie de la Londra, pentru că dorea să folosească insurecţia drept atu în lupta pentru putere? Kremlinul, pentru că nu acorda ajutor, privind faptele prin prisma viitorului din care independenţa popoarelor se prezintă ca o reminiscenţă a epocii burgheze? Sau nimeni?

Aplecaţi asupra mesei, în uniforme de postav gros,

intelectualii comunişti ascultau povestea unei tinere fete care reuşise să traverseze râul pe malul ocupat de Armata Roşie. Ochii ei erau rătăciţi. Avea febră. Spunea: „Detaşamentul nostru a fost destrămat şi împins spre râu. Unii au reuşit să se unească cu celelalte detaşamente. Cei care au rămas pe mal erau răniţi. În zori urma să aibă loc atacul trupelor SS. Asta însemna că toţi aveau să fie împuşcaţi. Cum trebuia să fi procedat? Să rămân cu colegii mei răniţi? Dar nu puteam să-i ajut cu nimic. Am hotărât să trec râul. Şansele erau mici, fiindcă râul este luminat de reflectoare. Cuiburile mitralierelor germane sunt peste tot. În mijlocul râului am văzut multe cadavre ale celor care încercaseră să traverseze; curentul le împinge spre bancurile de nisip. Eram tare slăbită. Era greu să facem rost de mâncare şi eram bolnavă. Curentul este foarte puternic. Au tras în mine, m-am străduit să înot cât mai mult sub apă.

Varşovia a trebuit să-şi aducă ofranda. După două luni de lupte, nemţii erau stăpânii ruinelor oraşului. Armata Roşie stătea pe linia Vistulei. Intelectualii comunişti aveau prea mult de lucru pentru a se gândi la nenorocirea oraşului. În primul rând, să pornească tiparniţele. Cuvântul este baza acestui sistem. Stăpânirea intelectului oferă baza guvernării ţarii. Gamma era unul dintre principalii organizatori ai presei în oraşul Lublin.

În decursul acestor ani el a devenit un scriitor mai bun decât fusese înainte de război. Talentul lui mărunt nu putea exista independent, avea nevoie de sprijinul doctrinei. Realismul socialist susţine talentele mici şi le distruge pe cele mari. Primitivismul de care Gamma încetase să se mai ruşineze oferea acum operei sale trăsătura sincerităţii. În versurile lui se auzea propria voce pe care cândvaîncercase artificial să o înăbuşe: ţipătoare şi răsunătoare. A scris o serie de povestiri corecte după modelul care tocmai înflorea pe atunci în Rusia în mii de pagini de proză. Erau povestiri despre lupta cu nemţii şi despre atrocităţile naziste.

În ianuarie 1945, Armata Roşie a început ofensiva, a trecut Vistula, dincolo de care se aflau ruinele Varşoviei moarte, lipsită de locuitori, şi s-a apropiat repede de Berlin. Şi Gamma a pornit spre vest. Partidul l-a trimis la Cracovia, oraşul care, după dărâmarea Varşoviei, a aciuat cel mai mare număr de scriitori, oameni de ştiinţă şi artişti. Acolo a cunoscut plăcerea de a fi dictator. Din ungherele caselor vechi – s-ar putea spune: de sub podele – au început să iasă la suprafaţă fiinţe bizar îmbrăcate, în resturi de blană, în scurte ţărăneşti strânse cu curea, în ghete butucănoase cu sfoară în loc de şireturi. Printre ei se aflau intelectualii care reuşiseră să supravieţuiască anilor de ocupaţie germană. Pentru mulţi, Gamma era înainte de război doar un poet debutant, ale cărui opere nu meritau prea multă atenţie. Acum însă ştiau că Gamma este atotputernic. De cuvântul lui depindeau posibilitatea de a publica, posturile la redacţie, locuinţele şi câştigurile. Se apropiau de el cu teamă. Nici înainte de război, nici în activitatea ilegală, ei nu fuseseră comunişti. Şi totuşi noul guvern era o realitate. Se ştia că nimic nu va împiedica evoluţia evenimentelor dorită de Moscova, de Gamma şi de tovarăşii săi. Mare este magia puterii. Gamma, cu un zâmbet larg de prietenie, strângea mâinile întinse spre el şi se amuza. Îi observa pe recalcitranţi şi pe cei care se străduiau să-i arate cât de mult ţin să-i intre în graţie. Nu erau puţini nici cei care trădau înclinaţia unei slugărnicii avansate. În scurtă vreme, Gamma a fost înconjurat de o curte de inşi care îl aprobau, care se strâmbau când se strâmba el, izbucneau într-un râs gălăgios când avea el chef să spună bancuri.

Probabil n-ar fi devenit atât de repede un personaj popular dacă ar fi procedat ca altă dată – impulsiv şi brutal. Avea însă în spate o bună şcoală. Anii petrecuţi în Rusia nu au fost – cum am spus – nici chiar pentru cei „siguri” lipsiţi de suferinţe şi de umilinţe. Observând viaţa în Rusia şi petrecând multe ore la dezbaterile despre tactica şi strategia stalinistă, Gamma, ca şi alţi colegi ai

săi, a dobândit pregătirea corespunzătoare pentru munca viitoare. Primul şi cel mai important principiu: să nu sperie; să manifeste o atitudine liberală; să ofere posibilitatea de câştig; să recruteze oameni la redacţii şi să pună doar condiţii minime. Oamenii sunt nepregătiţi, mentalitatea lor este similară mentalităţii proştilor din Occident. O eroare reprobabilă ar fi crearea de puncte de rezistenţă psihică. Procesul trebuie să fie gradat, pentru ca pacienţii să nu observe când şi cum s-au implicat. Al doilea principiu: dacă observă indignarea faţă de metodele drastice ale guvernului, cenzurii sau poliţiei politice, să se situeze imediat de partea celor care se indignează şi să simuleze el însuşi cea mai profundă indignare; lăsându-şi mâinile în jos, neputincios, să spună că e greu să faci ceva cu idioţi care au ocupat funcţii de răspundere şi săvârşesc erori reprobabile. Al treilea principiu: a-i racola pe toţi care pot fi de folos, indiferent de trecutul lor politic, cu excepţia fasciştilor categorici sau a celor care au manifestat tendinţa de a colabora cu nemţii.

Respectând fidel aceste principii, Gamma recruta adepţi ai noului guvern; ei deveneau adepţi nu fiindcă doreau şi nu neapărat prin declaraţii publice. Asta se înfăptuia prin forţa lucrurilor: guvernul pusese mâna pe toate tipografiile şi intrase în posesia tuturor combinatelor poligrafice mai mari; fiecare scriitor şi om de ştiinţă avea multe manuscrise din timpul războiului, când casele editoriale nu funcţionau; fiecare dorea să publice. Din momentul când numele său apărea în paginile revistelor controlate de guvern sau cartea sa era publicată de o editură controlată de guvern, nu mai putea afirma că are o atitudine ostilă faţă de noile autorităţi. După un timp fuseseră acordate concesii câtorva reviste catolice şi unui mic număr de edituri private; se urmărea însă ca ele să-şi păstreze un caracter limitat şi să nu devină o ispită pentru autorii mai buni.

Să nu se ceară prea mult: nimănui nu i se cerea prea mult, în oraşe fluturau drapelele naţionale, arestările

membrilor Armatei Naţionale se făceau pe furiş. Se încerca să se dea frâu liber sentimentelor naţionale. Era lansată lozinca libertăţii şi a democraţiei. În acord cu tactica încercată de Lemn, s-a declarat împărţirea pământului între ţărani; îşi luau pământ, măsurând de zor noile loturi care se adăugau la micile lor gospodării; nu se vorbea atunci, desigur, despre colhozuri; acestea, cum bine ştiau Gamma şi tovarăşii săi, erau prevăzute mai târziu, în „etapa următoare”. Pe atunci oricine îndrăznea să vorbească despre colhozuri era pedepsit ca duşman al poporului care defăima guvernul şi încerca în felul acesta să semene nelinişte.

Desigur, proprietarii de pământ cărora li se confiscase pământul nu erau mulţumiţi; majoritatea averilor însă, ca şi a fabricilor şi minelor, se afla încă din timpul ocupaţiei germane sub administraţie germană obligatorie, iar proprietarii erau practic expropriaţi. Ura de clasă a ţăranilor faţă de conac nu era puternică în ţara noastră şi proprietarilor alungaţi nu li s-au adus alte prejudicii. Populaţia de la oraşe nu simţea o simpatie deosebită faţă de „casta” feudală şi nimeni nu s-a preocupat de pierderea importanţei ei. Nu s-au preocupat nici intelectualii. Li se părea în general just ca fabricile şi minele să treacă în proprietatea statului, mai ales că acest lucru se întâmpla după cinci ani şi jumătate de regim nazist, care distrusese respectul faţă de proprietatea privată; de asemenea, li se părea justă reforma agrară radicală. Îi interesau în schimb graniţele libertăţii cuvântului. Acestea erau destul de largi. Un lucru era cert: nu era voie să se scrie nimic din ceea ce ar fi pus la îndoială perfecţiunea instituţiilor din Uniunea Sovietică. Cenzura supraveghea de zor acest principiu. Laudele nu erau însă, ca mai târziu, obligatorii. Se putea păstra tăcerea pe această temă.

Totuşi, populaţia întregii ţări era cuprinsă de un singur sentiment: al urii puternice. Erau plini de ură ţăranii care primiseră pământ; muncitorii şi funcţionarii

care intraseră în partid; membrii partidului socialist „legal”, care participa nominal la guvernare; scriitorii care urmăreau să li se publice manuscrisele. Acest guvern nu era al lor: îşi datora existenţa baionetelor unei armate străine. Patul matrimonial pentru căsătoria dintre guvern şi popor era împodobit cu însemne şi drapele naţionale, dar de sub pat ieşeau ghetele NKVD-istului.

La rândul lor, cei care se gudurau pe lângă Gamma îl urau de fapt. El ştia acest lucru şi găsea în asta sursa unor plăceri deosebite. Lovea în punctele sensibile şi observa reacţiile. Consternarea şi furia care apăreau pe feţele interlocutorilor săi cedau numaidecât locul zâmbetului drăgălaş: da, aşa trebuie să fie. Îi avea la mână. De el depindeau posturile lor, condeiul lui putea anula de pe pagina revistei versurile şi articolele lor; părerea lui putea face să li se respingă cărţile la edituri. Trebuiau să fie cuminţi. În ceea ce îl privea, amuzându-se, le arăta cea mai vie prietenie; îi ajuta, le permitea să câştige, se îngrijea de cariera lor.

L-am întâlnit pe Gamma la Cracovia. Trecuseră mulţi ani de la discuţiile noastre la *mensa*; în timpul uneia dintre ele, i-am aruncat în supă, cu o intenţie absolut răutăcioasă, o cutie de chibrituri; întrucât era înclinat spre accese de furie, s-a ajuns atunci la un duel pugilistic. În decursul anilor mi-am completat studiile la Paris, mai târziu am locuit la Varşovia. Am emigrat din oraşul nostru universitar, deoarece la dorinţa administraţiei locale am fost dat afară din slujbă; eram suspectat de simpatii comuniste (se pare că pentru orice poliţie din lume diferenţierea între stânga stalinistă şi cea antistalinistă prezintă dificultăţi de netrecut) şi de atitudine favorabilă faţă de lituanieni şi bieloruşi (pe drept cuvânt). Acum eram un refugiat din Varşovia incendiată. Averea mea era alcătuită din hainele de lucru pe care le aveam pe mine şi un sac din cânepă în spate, în care căram manuscrisele, sculele de bărbierit şi o ediţie ieftină a cărţii *The Beggar’s Opera* a lui Gay. Din punctul de vedere al intereselor

Uniunii Sovietice, nu m-am remarcat cu nimic în timpul războiului; dimpotrivă, aveam anumite păcate pe conştiinţă. Acum eram însă necesar şi util; condeiul meu avea valoare pentru noul regim.

Întâlnirea cu Gamma a fost aproape tandră. Doi câini, destul de rigizi, dar amabili. Aveam grijă să nu ne arătăm colţii. Gamma nu uitase de vechea noastră rivalitate literară, care îi crease necazuri, nu uitase nici de scrisoarea mea deschisă împotriva staliniştilor, care mă aşeza mai mult sau mai puţin în poziţia disidenţilor occidentali de astăzi. Totuşi, faţă de vechii colegi de universitate se purta cu afecţiune. Nici eu nu eram lipsit de afecţiune. Aceasta ne-a ajutat să spargem gheaţa. Aşa a început între noi un joc care avea să dureze mai mult timp.

Nu era numai un joc între mine şi Gamma. Acest joc îl practicam noi toţi, adică intelectualii care traversaseră războiul sub ocupaţie nazistă şi grupul care sosise din Răsărit. Divizarea era categorică. Erau angajate aici chestiuni mult mai importante decât rivalitatea personală. În urma experienţei din război nimeni dintre noi – nici chiar vechii naţionalişti – nu se îndoia de necesitatea reformelor; poporul nostru trebuia să se schimbe într-un popor de muncitori şi ţărani – şi asta era bine; omul de ştiinţă, scriitorul, artistul încetaseră să mai fie indivizi suspendaţi în gol, câştigând legătura cu masele; în faţa lor se deschideau posibilităţi nelimitate. Şi totuşi ţăranul care primise pământ nu era mulţumit. Îi era teamă. Muncitorul, cu toate că se străduia de zor să repună fabricile în funcţiune, nu avea nicidecum sentimentul că fabricile îi aparţin, aşa cum îl asigura propaganda. Intelectualul începuse mersul pe sârmă, ţinându-şi cu greu echilibrul printre capcanele cenzurii. Întreprinzătorii şi negustorii mărunţi tremurau ştiindu-se condamnaţi la pieire la momentul potrivit. Era o revoluţie ciudată, care nu conţinea nici măcar o umbră a dinamicii revoluţionare, fiind făcută cu ajutorul unor decrete de sus. Intelectualii care petrecuseră anii de război în ţară erau deosebit de

sensibili la starea de spirit generală. Pentru Gamma şi tovarăşii săi, această stare era cuprinsă în formula „resturile conştiinţei burgheze”, dar această formulă nu conţinea adevărul. Masele populare simţeau că nimic nu depinde şi nu va depinde de ele. Orice discuţie avea să slujească de acum înainte doar unui singur scop: justificării deciziilor Centrului îndepărtat. A te opune? Dar în sistemul în care totul trece treptat în proprietatea statului, sabotajul loveşte în interesele întregii populaţii. Numai împotrivirea prin gândire era posibilă. Intelectualii (cel puţin majoritatea lor) simţeau că au o obligaţie serioasă. Publicând articole şi cărţi ofereau pescarului – adică grupării răsăritene – satisfacţie. Peştele era prins în mreje. Cum se ştie, când peştele e prins în mreje, trebuie să laşi firul liber. Firul a fost lăsat liber şi, până când pescarul a hotărât să tragă peştele, în ţară au survenit anumite procese culturale favorabile care nu au fost posibile, de exemplu, în ţările baltice incluse direct în Uniune. Rămânea de văzut cât timp avea să dureze această stare de lucruri. Puteau fi la fel de bine cinci, zece sau cincisprezece ani. Era singurul joc posibil. Occidentul nu conta. Cu atât mai puţin, emigraţia politică.

Jocul dintre mine şi Gamma, dincolo de aceste trăsături generale, avea o conotaţie personală. Gamma nu se eliberase de sentimentul vinovăţiei din anii copilăriei. Grija deosebită pe care o arăta membrilor grupului nostru de demult decurgea atât din amintirile comune ale tinereţii, cât şi din dorinţa ca aceia care nu deveniseră stalinişti să fie acum convertiţi; în felul acesta acţiunile lui ar fi căpătat o deplină justificare. Dificultatea consta în faptul că Gamma era un pesimist, în timp ce convertirii nu. Aparenţele în aprecierile critice ale unui scriitor sunt adesea înşelătoare. Ca scriitor fidel Centrului, Gamma manifesta un optimism oficial. În realitate, după anii petrecuţi în Rusia, era convins că Istoria este domeniul exclusiv al diavolului şi cine slujeşte Istoria semnează pactul cu diavolul. Ştia prea multe pentru a se amăgi.

Jocul nostru nu se desfăşura doar în Polonia. Nu fără influenţa lui Gamma, Jerzy, care devenise poet catolic, fusese trimis ca ataşat cultural în Franţa, iar eu, ca ataşat cultural în Statele Unite. Şederea în străinătate oferea avantaje considerabile: am publicat poeme şi articole impertinente, în care se strecurau ofense aduse Metodei. Când observam că întinsesem prea mult coarda, trimiteam ceva ce ar fi putut dovedi că mă aflu pe calea convertirii. Gamma îmi scria scrisori cordiale şi mincinoase. Amândoi făceam greşeli, Gamma ştia că riscul ca eu să fug era mic: eram legat mai mult ca oricine de ţara mea; eram poet, puteam scrie doar în limba natală şi doar în Polonia se afla publicul alcătuit cu precădere din tineri cu care puteam să comunic. Ştia, de asemenea, că mă temeam să devin emigrant şi să mă condamn la sterilitate şi pustiu – trăsături ale oricărui exil. A supraestimat ataşamentul meu faţă de cariera literară. Ştiam că scrisorile lui erau false. E greu totuşi să scapi de ideea că în manifestările unui anumit sentiment nu se ascunde un dram de prietenie adevărată. Consideram, de asemenea, că era suficient de inteligent pentru a nu aştepta din partea mea convertirea. A sosit momentul când a hotărât să-şi folosească stiletul. S-a întâmplat la Varşovia. Lovitura a fost puternică, dar a dat greş, ca dovadă că pot scrie acest portret.

Plecarea lui Gamma în străinătate a avut loc după ce noii guvernanţi reuşiseră să ţină în frâu starea de dezordine iniţială şi când putea fi preconizată o perioadă mai lungă de stabilitate relativă; eliminarea partidului ţărănist, absorbirea socialiştilor erau acţiuni care nu aveau urmări prea serioase pentru viitorul apropiat şi rezultatul lor era hotărât dinainte; în general, aceasta avea să fie perioada NEP-ului; în viaţa culturală era indicat liberalismul. Gamma considera că după încordarea nervoasă din ultimii ani avea dreptul la puţină linişte, aşa că a acceptat una din misiunile diplomatice.

Noua soţie a fost trimisă pentru a se instrui într-o instituţie pedagogică din Elveţia, ca să înveţe acolo limbi

străine şi maniere alese. Nu peste mult timp, din soldatul în bocanci ruseşti greoi avea să se transforme într-o păpuşă cu părul oxigenat şi gene lungi rimelate. Era *tres chic*. Purta cele mai frumoase rochii pariziene. Bucurându-se de linişte, Gamma a consacrat mult timp scrisului. A scris un roman lung; tema lui era procesul grupării tinerilor stalinişti din oraşul nostru universitar, proces în care el era unul dintre acuzaţi. Din punct de vedere politic, romanul său era fără cusur; a fost publicat rapid, iar recenzenţii nu au pridid it cu laudele; ce-i drept, ele nu erau atât de călduroase cum ne-am fi aşteptat: în ţara noastră, stilul prozei nu suferise încă procesul de sterilizare indispensabilă; în schimb, romanul lui Gamma avea toate însemnele acestui exerciţiu ideologic care în Rusia poartă numele de roman. Oraşul Vilnius, unde se desfăşura acţiunea, era în vremea tinereţii noastre un loc deosebit de pitoresc, nu numai datorită pădurilor şi dealurilor din jur sau arhitecturii sale, ci şi datorită multitudinii de culturi şi limbi coexistente acolo. Nimic din acest pitoresc nu s-a strecurat în proza lui Gamma. Fără niciun pic de culoare, lipsită de darul evocării lucrurilor senzoriale, ea servea exclusiv ca instrument de relatare despre întâmplări şi oameni. Dar nici întâmplările, nici oamenii nu arătau mult mai bine. Recunoscând fără dificultate persoanele reale în eroii romanului, am putut constata că Gamma nu era exact în prezentarea personajelor. Imaginaţia romancierului modelează adesea oamenii pe care a avut posibilitatea să-i observe: comprimă culorile, desprinde dintre numeroasele trăsături psihice pe acelea care sunt pentru eroi cele mai caracteristice; când scriitorul doreşte să înfăţişeze fidel ceea ce este real, se convinge de multe ori că infidelitatea e cea mai mare fidelitate; lumea este inepuizabilă în bogăţia ei şi, cu cât efortul de a nu pierde nimic din adevăr este mai mare, cu atât descoperi mai multe ciudăţenii care scapă de sub condei. Inexactitatea lui Gamma era de altă natură. El crea, aşa cum impunea Metoda, tipuri abstracte

de activişti politici. În aceste formule de-a gata înghesuia oameni vii; dacă nu încăpeau, le reteza fără jenă capul sau picioarele. Principalele personaje – Ştefan şi Henryk – erau reduse la rolul lor în acţiunea politică. Or, cunoscându-i bine, ştiu că aceşti oameni se remarcau printr-o personalitate foarte complexă. Henryk, care şi-a aflat moartea în faţa plutonului de execuţie german, era un om nefericit, sfâşiat lăuntric; el era exemplul cel mai evident al tragediei comunistului polonez, zbătându-se între cele două loialităţi. Ştefan, care după întoarcerea de la Moscova devenise unul dintre dictatorii economiei de stat, a constituit totdeauna pentru mine o adevărată enigmă. Bărbatul greoi, mohorât, cu înfăţişare de funcţionar sovietic se schimbase complet din perioada de demult, când ezita dacă să aleagă stalinismul. L-am cunoscut când scria versuri şi eseuri literare. Era pe atunci ca un Faust tânăr, încântat de frumuseţea lumii, ironic, spontan şi incisiv. Romanul lui Gamma se intitula *Realitatea*, dar nu conţinea prea multe lucruri din realitate. Era mai curând un pamflet la adresa Poloniei antebelice, deşi încercarea de a demoniza poliţia destul de lentă de atunci şi pe judecătorii apatici cu greu ar putea fi considerată drept o reuşită.

După ce a scris această carte despre anii tinereţii noastre, Gamma a cam început să se plictisească în străinătate. A început să călătorească. A vizitat o serie de ţări europene, a plecat în Africa. Mai demult, în timpul discuţiilor noastre la *mensa*, visam la aceste călătorii. Îndoielile noastre în legătură cu realizarea acestor visuri s-au dovedit inutile: ne-a fost dat să gustăm din plin acest gen de divertisment. Plăcerile pe care călătoriile i le ofereau lui Gamma nu erau dintre cele rafinate. Pentru arhitectură şi artă nu manifesta prea mare interes, surprinderea detaliilor referitoare la viaţa umană în diferite civilizaţii nu-l pasiona excesiv: dacă ar fi fost altfel, ar fi fost un scriitor mai bun. Călătoriile erau pentru el un mod interesant de a-şi omorî timpul şi de a satisface

totodată ambiţiile vechiului provincial.

În afară de călătorii, principala lui plăcere provenea din jocul pe care-l practica faţă de străini. Convingerea lor că Gamma este în realitate „liberal” nu era prea departe de adevăr; violenţa cu care se indigna în faţa unor metode prea brutale ale stalinismului nu putea fi calificată drept falsitate în întregime; Gamma se considera slugă a diavolului, dar nu-l iubea pe diavolul care guverna Istoria. Indignându-se, slăbea hăţurile, ştia că este util ca procedeu, întrucât îşi creează în jur o opinie favorabilă. Concomitent urmărea reacţia interlocutorilor, amuzându-se în sinea sa de naivitatea acestora.

Obligaţii diplomatice, recepţii, dresarea politică a personalului. În serile libere, Gamma organiza partide de bridge. Era un bridgist bun şi înverşunat. Spunea că este destul de obosit de muncă pentru a mai putea face altceva în afară de jocul de cărţi. Se plângea că diplomaţia îl împiedică să scrie. Adevărul era altul. Gamma atinsese la o vârstă tânără culmile carierei; dacă ar fi dorit, ar fi putut ajunge ministru – în ţara în care funcţia de ministru este considerată secundară, deoarece peste miniştri se află Comitetul Central al partidului. Gamma era membru al Comitetului Central. Ce urma? Momentul de bilanţ în frumoasa capitală occidentală nu-i oferea nimic în afară de senzaţia de gol. „Qu as-tu fait, toi que voilà, de la jeunesse?” – spune un vers franţuzesc care este ca strigătul unui ecou. Ce a făcut din tinereţea sa? Unde era acel ceva care putea fi considerat al său, propriu, şi nu un produs al determinismului Istoriei? Se apropia de patruzeci de ani şi era capabil să privească lucid. Revenea vechea senzaţie a eşecului literar. Se simţea pustiu ca o sită prin care trece vântul. Vântul necesităţii istorice a răpit sensul literaturii: încă o iscusită aliniere ideologică, încă un număr de pagini de proză corectă. La ce bun, dacă se ştie dinainte ce se va spune acolo, dacă acest lucru îl stabileşte linia partidului? în lumina lumânărilor licăreau liniile aurii de pe pereţi şi marile oglinzi din secolul al

XVIII-lea. Gamma juca bridge nu fiindcă era obosit, ci fiindcă în felul ăsta nu se mai afla faţă în faţă cu foaia de hârtie nescrisă. Folosea şi diplomaţia, şi jocul de cărţi ca pe un subterfugiu faţă de sine însuşi.

Se obişnuise cu acest mod de viaţă. Partidului nu-i place însă deprinderea cu comoditatea. În Polonia aveau loc schimbări. Orientarea devenise aspră. Scriitorului i se cerea o ortodoxie strictă. Gamma era necesar în ţară. A părăsit cu regret palatul din secolul al XVIII-lea şi frumoasa capitală. Cunoştea bine lumea din Răsărit unde se întorcea: îl aşteptau lupte aprige, intrigi, teama acelora care sunt la vârf de încruntarea furioasă a Moscovei. Disperarea nu ajuta la nimic. A trebuit să plece.

Funcţia pe care a primit-o era de rang superior celei de ambasador într-o capitală occidentală. Gamma a devenit – de data aceasta oficial – instructorul politic al tuturor scriitorilor, director al conştiinţelor. Trebuia să vegheze ca literatura să se dezvolte în acord cu linia partidului. Guvernul tocmai oferise Uniunii Scriitorilor din Polonia o nouă clădire, proaspăt finisată, la Varşovia. Se aflau aici o mare sală de şedinţe, amenajată modern, cu rânduri de scaune dispuse ca într-un amfiteatru; birouri; locuinţe pentru scriitori; un restaurant. Aici îşi exercita funcţia Gamma, organizând numeroase conferinţe cu scriitorii, editorii, cu poliţia securităţii şi reprezentanţii uniunilor înrudite.

A primit locuinţă într-o clădire guvernamentală locuită de înalţi demnitari. Accesul în această clădire este posibil după o prealabilă înţelegere telefonică, dar numerele nu figurează în cartea de telefon şi sunt transmise numai persoanelor de încredere. Poliţia securităţii de la intrare telefonează sus şi verifică dacă într-adevăr întâlnirea a fost stabilită, după care reţine actele personale ale oaspetelui şi îi permite să pătrundă în interior.

Gamma nu a greşit prevăzând o nouă perioadă de intrigi şi de lupte, nu cu scriitorii, desigur, pentru că faţă

de ei dispunea de o funcţie superioară – cu toate că şi printre scriitori erau indivizi periculoşi care se ridicau deasupra lui Gamma în privinţa asimilării materialismului dialectic şi a sofisticării intelectuale. Adevăratele lupte se purtau mai sus, la vârful partidului, din care făcea parte Gamma. Avea mulţi duşmani. Orice am spune, în pofida antrenamentului îndelungat, ieşea mereu la suprafaţă nobilul impulsiv, care se înfuria atunci când cineva i se împotrivea şi care nu ştia să ascundă că-i tratează pe oameni ca pe nişte slugi pe propria moşie. Aceste momente de impulsivitate evidentă (fiind ambasador, putea să-şi permită aşa ceva fără a fi sancţionat) îi aduceau acum multe necazuri. În plus, linia în Polonia era rigidă, un singur cuvânt sincer (chiar dacă era o sinceritate folosită pentru captarea adepţilor) putea atrage după sine consecinţe fatale. La puţin timp după întoarcerea lui Gamma a comis una dintre cele mai mari gafe ale carierei lui politice. Aceasta s-a produs la un miting desfăşurat imediat după izbucnirea războiului din Coreea. Respingând „propaganda şoptită”, Gamma a strigat impulsiv: „Da, am atacat primii, pentru că suntem mai puternici!” – şi a fost nevoie de multă trudă pentru a retuşa acea intervenţie nefericită.

Gamma a trebuit, de asemenea, să se apuce serios de scris. Membru al Uniunii Scriitorilor poate fi doar un scriitor „activ”, adică unul ale cărui opere apar în presă sau la edituri (peştele prins în mreje fusese scos la mal; scriitorii trebuiau acum să scrie şi să publice sub ameninţarea excluderii din Uniune şi a pierderii oricăror privilegii). Principiul muncii active îi obliga cu atât mai mult pe funcţionarii superiori.

„El duce această luptă cu imperialismul şi propaganda în favoarea păcii – a spus cineva la Varşovia despre Gamma –, dar visează un singur lucru: războiul. Pentru că, dacă ar izbucni războiul, ar ţine cuvântări, ar călători cu avionul, ar trimite corespondenţă de pe front şi nu ar trebui să se aşeze zilnic la birou şi să se chinuiască

la roman. Dar în ciuda lui va fi pace şi va avea în luxosul său apartament cinci birouri şi pe fiecare un roman început şi zilnic va urla de disperare, pentru că ştie că ceea ce scrie este în limbă de lemn”.

E greu să invidiezi alegerea pe care acest om a făcut-o şi cunoştinţele lui smulse din pomul binelui şi al răului. Privindu-şi ţara, el ştie că pe locuitorii ei îi aşteaptă o doză tot mai mare de suferinţă. Privindu-se pe sine, ştie că niciun cuvânt pe care îl va rosti nu va fi al său propriu. Sunt un mincinos – crede despre sine şi consideră că pentru minciunile sale este răspunzător determinismul Istoriei. Uneori îl năpădeşte însă gândul că diavolul căruia şi-a încredinţat sufletul a fost înzestrat cu puteri tocmai de astfel de oameni ca el şi că determinismul Istoriei este un produs al minţii umane.

VII

DELTA SAU TRUBADURUL

În Europa Centrală şi de Est, cuvântul „poet” are oarecum altă semnificaţie decât în Occident. Poetul nu este acolo doar inventatorul unor propoziţii frumos aranjate. Tradiţia cere ca el să fie „bard” naţional, cântăreţ ale cărui cântece pot fi repetate de numeroase guri, şi să se ocupe în versurile sale de tot ceea ce constituie obiect de interes public. Ce-i drept, în fiecare perioadă a Istoriei aceste obligaţii ale poetului erau concepute altfel. Pare-se că Delta[6] s-ar fi simţit cel mai bine când regii şi prinţii asigurau poeţilor un loc la masa lor în schimbul unor cântece emoţionante şi al unor anecdote vesele. Chiar şi veşmintele din vechile epoci s-ar fi potrivit mai bine cu înfăţişarea lui decât hainele din secolul nostru, iar lăuta în mâini şi pletele ar fi putut crea o imagine pe măsura caracterului său.

---

6 Este vorba de remarcabilul poet Konstanty Ildefons Gałczyński (1905-1953), a cărui creație se remarcă printr-o mare diversitate de forme: lirice, ludice, ironice, grotești etc., care atestă un talent ieșit din comun și o imaginație inepuizabilă. Printre volumele sale de poezii merită să amintim: Trăsura fermecata (1948), Niobe (1951), Poezii alese (1967), Al șaptelea cer (1968) etc. (N.t.)

Delta avea un ten închis, ţigănos, era pistruiat, nu prea înalt, când râdea gura lui se strâmba într-o grimasă sardonică, de pe fruntea înaltă îşi dădea părul pe spate. Capul său era disproporţionat de mare în raport cu trunchiul, avea în el ceva de pitic şi de bufon, aşa cum îi pictau vechii pictori în scenele cinelor princiare. Trăda înclinaţia spre veşminte excentrice, îi plăcea să facă nod mare, lejer la cravate. Adeseori se întâmplă ca aceia care prin particularităţi exterioare doresc să sublinieze apartenenţa la clanul artistic să fie în realitate artişti de mâna a doua. La Delta însă nonşalanţa artistică era o parte din actoria pe care o practica: prin fiecare gest al său, prin intonaţia vocii se juca, dacă se poate spune aşa, cu lumea, accentua diferenţa ritmului său faţă de ritmul celor din jur. Ritmul lui era sugestiv. Delta îşi recita excelent versurile în săli mari, pline de public, era un bun actor, domina sala, fiindcă deţinea arta de a-i conduce pe auditori până în momentul celei mai mari tensiuni şi de a măsura cuvintele şi tonul lor astfel încât tensiunea să nu se micşoreze. Impunea poemului său o mişcare încetinită, făcea pauze între cuvinte şi, cu toate că vorbea, de fapt cânta. Era în acel moment întruchiparea incantaţiei ritmice, se transforma, devenea uriaş.

Nimeni nu-i cunoaşte originea lui Delta. Îşi modifica biografia în funcţie de nevoile de moment. Tatăl lui era când ecleziast, când restaurator, familia sa ba provenea din Cehia, ba avea conexiuni moscovite. La Delta nu existau graniţe între fantezie şi adevăr.

Nu se ştia de unde învăţase limbi străine. Era greu să ţi-l imaginezi stând la masă cu dicţionare şi gramatici. Şi totuşi cita abundent din poeţi latini, englezi, francezi şi germani. Pentru scurtă vreme a studiat la universitate, unde a devenit celebru prin faptul că a scris o lucrare despre un poet englez inexistent din secolul al XVII-lea. Lucrarea lui Delta analiza pe larg împrejurările în care apăruseră operele acestuia. Şarlatan, mistificator – iată ce anume dorea să fie atunci şi mereu Delta, distrându-se

perfect când pedantul profesor s-a aflat în încurcătură, apăsat de dovada evidentă a erudiţiei.

Delta era un alcoolic vicios. Alcoolismul (erau de obicei cicluri care ţineau câteva zile) îl proiecta într-o stare de halucinaţie care se exprima în acţiuni necaracteristice altor beţivi. Intra în agenţia de voiaj şi cerea un pahar de bere. Mergea cu trăsura (înainte de al Doilea Război Mondial acest mijloc de locomoţie era frecvent întâlnit la Varşovia), oprea trăsura, îşi dezbrăca paltonul, îl arunca pe carosabil şi, în faţa mulţimii uluite, urina flegmatic pe palton; era un act absolut iraţional, ar fi fost greu să-i depistezi cauzele în afara unei înclinaţii spre exhibiţionism. Mergea la cunoştinţe şi se plângea că îi venise greu să le găsească adresa, pentru că, aşa cum spunea, „oamenii lui", pe care îi lăsase în stradă şi care trebuiau să-i arate drumul, se deghizaseră în aşa fel încât nu mai putea să-i recunoască. Asemenea gesturi extravagante dovedeau că Delta, prin alcool, se cufunda în lumea povestirilor lui E.T.A. Hoffmann sau ale lui Edgar Poe. Din această cauză era învăluit în legendă. La cafenelele literare se povesteau cele mai noi nebunii ale lui Delta.

Motiv de legendă era şi poezia lui. Nu semăna cu nimic din Europa primei jumătăţi a secolului XX. Delta nu se lăsa influenţat de şcolile literare. Se inspira din poezia trecutului, trăia în aura civilizaţiei latino-italiene, care a lăsat urme destul de puternice la noi în ţară. Aranja recuzitele luate de acolo într-o manieră ce reamintea fantasmagoriile sale bahice, în poeziile sale apăreau îngeri baroci bucălaţi, vrăjitori ce zburau pe fereastră, răpiţi de o forţă necunoscută (în ultima clipă îi salva de la această soartă soţia, prinzându-i cu dinţii de ureche), astronomi ce prevesteau sfârşitul lumii, vânători cu şoimi. În toate acestea se împleteau discuri de patefon cu muzică de Mozart şi Bach, şomeri care vindeau fluturaşi (în definitiv, de ce n-ar vinde fluturaşi?), planete ca nişte domnişoare în chiloţi albaştri, distracţii populare la margine de oraş. Poezia lui era tragică şi comică, absurdă şi plină de sens

totodată. Prin lipsa ei de logică şi amestecul diferitelor elemente, reamintea poezia modernă, care este considerată un simptom al decadenţei, dar se deosebea de ea prin faptul că, în pofida asociaţiilor bizare de imagini, nu era ininteligibilă. Cititorul se lăsa purtat de farmecul ei muzical, ingurgita porţiile de abstracţionism care la alţi poeţi îl iritau, râdea de voltele neaşteptate ale poetului, într-un cuvânt, pătrundea pe nesimţite într-o dimensiune unde domneau alte legi decât în viaţa de fiecare zi.

Delta publica multe versuri umoristice, semnate cu tot felul de pseudonime. Inventivitatea lui în găsirea temelor părea inepuizabilă. Printre altele, a scris, de exemplu, un ciclu intitulat *Cântecele şefului de la secţia de gropari*. Pe copertă îi plăcea să treacă lista operelor sale fictive; îmi amintesc de un asemenea titlu: *Introducere în canibalism – prelegeri*, *epuizat*. Pentru că era pe placul cititorilor, avea multe oferte din partea redacţiilor şi a radioului. Condeiul era singurul lui mijloc de existenţă, avea nevoie de bani de care nu dispunea niciodată, pentru că onorariile le bea în scurt timp.

Când era treaz, nimeni n-ar fi putut bănui, privindu-l, că este autorul versurilor care amuzau publicul. Taciturn, sumbru, se uita pe sub sprâncene. Se înviora doar la vederea banilor. La târguiala era neînduplecat. Fixa o sumă şi niciun argument nu-l putea determina să cedeze. Mai mult, cerea plata pe loc, făcându-i pe redactori să se frământe serios: ei doreau să aibă o poezie a lui Delta, dar oferindu-i banii însemna să admită riscul ca Delta să-şi înceapă ciclul beţiei şi să uite de angajament. Unii găseau soluţia: îi dădeau banii şi nu-l lăsau pe Delta până nu le oferea manuscrisul. Asemenea tranzacţii aveau loc uneori la cafenea. Bancnota era aşezată pe măsuţă între parteneri. Delta, după încercări zadarnice de înmuiere a adversarului, scotea condeiul, scria poezia (care, în funcţie de starea lui de spirit, putea fi excelentă sau slabă) şi, înşfăcând bancnota, se ducea să bea.

Se întâmpla ca Delta să aterizeze în sanatoriul pentru

alcoolici. Rezultatele curei nu erau bune. Se povestea despre victoriile lui Delta în lupta cu medicii: într-unul din sanatorii – cum se dusese zvonul – victoria lui fusese totală, încât medici şi pacienţi, la fel de beţi, organizau concursuri de biciclete pe culoare.

Şarlatan şi alcoolic. Şi totuşi a fost un poet excelent şi – în pofida aparenţelor – tragic. Şi-a început activitatea literară în anii marii crize economice. Şomajul, deznădejdea generală, evoluţia nazismului în Germania vecină, toate acestea şi-au lăsat amprenta asupra creaţiei sale. Delta era numit pe bună dreptate „regele absurdului”. Cei care ştiau să vadă, nelăsându-se pradă bufoneriei exterioare, desluşeau în poeziile lui viziunea ameninţătoare a sfârşitului civilizaţiei, a „secolului de fier” care se apropia, a catastrofei. Nimic nu avea atunci baze raţionale, totul părea pierdut cu mulţi ani înainte de a se pierde în realitate şi Europa se cufunda în beznă şi cruzime. Noţiunile şi imaginile pe care le folosea Delta aveau consistenţa viselor din timpul nopţii, în ele reveneau spaima şi frumuseţea veacurilor trecute, dar nu puteau constitui niciun reazem, goneau unele după altele cu viteza unui tren accelerat. Madona care apărea frecvent în poeziile lui Delta nu era madona celor evlavioşi, ci doar un ornament stilistic. Fasciştii şi comuniştii din versurile lui Delta se ucideau reciproc cu entuziasm, iar Delta ţipa cu ironie: „Realitate! Mamă sfântă! Pentru tine a ucide păianjeni şi oameni e acelaşi lucru!” Şi avea dreptate când spunea: „Sprijinit pe Waterman / Pornesc în abisurile / îndoielii veşnice”.

Sfârşitul lumii este titlul unui poem în care savanţi şi politicieni, membri ai partidelor revoluţionare, îndrăgostiţi şi beţivi, papagali şi pisici sunt mistuiţi de catastrofa cosmică – întru satisfacţia poetului şi împlinirea „deşertăciunii deşertăciunilor” Ecleziastului –, totul fiind descris cu pana care se distrează. În alt poem – *Petrecere populara* –, există căluşei, perechi pe iarbă, gazon acoperit de sticle goale, leagăne, şi deodată cerul se întunecă,

începe ploaia şi acest cer mohorât – într-un mod ce ţine de taina artei lui Delta – se asociază cu trista eglogă a lui Vergiliu şi cu lătratul mitralierelor.

Cel mai neobişnuit poem al lui Delta a fost *Bal la Solomon*. De ce a dat regele Solomon un bal? De ce trăieşte regele Solomon în secolul XX? Sau poate că nu-i regele Solomon, ci pur şi simplu Solomon? De ce în sală intră şomerii vânzători de fluturi? Cine cântă cântece persane despre Gulistan, grădina trandafirilor? De unde apar deodată hoarde de poliţişti şi încep să dănţuiască dansuri sălbatice? Nu merită să ne batem capul cu asemenea întrebări. Există logica specifică visului, şi numai un poet ca Delta ştie să o folosească liber. „In the room the women come and go talking about Michelangelo” – scria T.S. Eliot, dorind să exprime absurdul. Conversaţiile lui Delta la balul lui Solomon sunt înălţate cu o treaptă mai sus, în ţinutul halucinaţiilor şi al „veşnicei îndoieli”.

Tematica poeziei lui Delta era apăsătoare. Şi totuşi poezia lui – încă una dintre contradicţiile interioare ale acestui fenomen – era lipsită de tristeţe şi de disperare. Dimpotrivă, transpare în ea o puternică afirmare a vieţii. Cu fiecare cuvânt al său, Delta lăuda lumea aşa cum o vedea: un amalgam de distracţii, aspiraţii, cuvinte şi lupte absurde. Îşi îndrăgea fantasmagoriile. Iubea caruselul, ţigăncile dansând, vapoarele pe Vistula, pline de oameni în dimineţile de duminică, îşi iubea soţia căreia îi scria ode, pisicile somnolente de pe parapete, merii în floare. Era adeptul entuziasmului şi al bucuriei în sine, orice atingea se preschimba într-un spectacol plin de mişcare, culoare şi muzică. Se poate spune că temele erau pentru Delta doar un pretext. Îşi depăna firul ca un vierme de mătase şi înfăşură în el orice întâlnea în cale. Era în stare să creeze cântece şi imnuri pe orice temă.

Delta nu a manifestat niciodată înclinaţii politice. Îşi împărţea ironiile în mod egal între grupările în dispută. De aceea a fost receptată cu o anumită uimire convertirea lui Delta – pare-se în anul 1937 – la naţionalismul de extremă

dreapta. Redactorul unui mare săptămânal de dreapta a insistat îndelung pentru a-l câştiga pe Delta. Până la urmă a reuşit şi versurile lui Delta au început să apară în paginile revistei, care îl cumpărase cumva ca proprietate exclusivă. Această revistă avea o orientare antisemită. Tirajul mare era rezultatul extinderii accentelor naţionaliste în ţara noastră, ale „mişcării" care-şi afla adepţi îndeosebi în rândurile tinerilor. „Mişcări" similare apăreau atunci în toate ţările din Europa, exemplul Italiei şi al Germaniei fiind contagios. Publicul liberal urmărea uluit noua fază a elucubraţiilor lui Delta: el proslăvea coloanele mărşăluinde ale „falangei" prevestea în versuri şi articole „noaptea cuţitelor lungi" – o nouă noapte a Sfântului Bartolomeu pentru evrei, liberali şi stânga. Şi totuşi era un fapt evident, asemenea creaţii apăreau şi erau semnate cu numele lui Delta, purtând toate însemnele talentului său.

De ce scria Delta astfel? Problemele rasiale îi erau absolut indiferente. Avea mulţi prieteni evrei şi în aceeaşi zi când apăreau enunţurile sale rasiste venea la aceşti prieteni (desigur, beat fiind), cădea în genunchi în faţa lor, le mărturisea iubirea şi-i ruga să-l ierte. Cauzele legăturii cu dreapta nu trebuie să fie căutate în pasiunile lui politice. Delta, bufon şi trubadur, nu era lipsit de principii profesionale. Îşi trata profesia cu respect; acest respect nu s-a extins însă asupra a ceea ce scria şi ce susţinea. Important era cum şi pentru cine. Trata cu dispreţ şcolile literare esoterice, de care se interesa doar un mic cerc de cunoscători. Îi persifla pe poeţii ale căror versuri erau înţelese doar de puţini intelectuali. Meditaţia solitară cu condeiul în mână, între cei patru pereţi ai camerei, fără speranţa de a găsi cititori, nu era pentru el. Lăuta în mână şi mulţimea de adoratori, iată ce-şi dorea, cum îşi doreau cântăreţii şi poeţii de odinioară. E greu de găsit un exemplu mai bun de scriitor revoltat împotriva izolării intelectualului în secolul XX decât Delta. Un tenor aflat pe o insulă pustie ar suferi la fel ca Delta dacă ar trebui să

publice în mici reviste-magazin citite doar de snobi. Ostilitatea lui faţă de evrei (căci nu era lipsit de ea) nu avea o bază rasială: o reducea la evreii-scriitori care erau îndeosebi înclinaţi să celebreze „valorile” şi „gusturile” literare. Era conflictul lui Delta cu cafeneaua literară. Căuta evadarea din această cafenea. Dincolo de acest lucru, cum am spus, Delta era adeptul entuziasmului. Mulţimea mărşăluia. Mulţimea îşi răsucea bastoanele: sănătate, forţă, starea primară, marea distracţie populară. Unde se îndreaptă cititorii mei, acolo mă îndrept şi eu, ce doresc cititorii mei, aceea le ofer – afirma Delta cu fiecare poezie a sa. Pentru că „mişcarea” naţionalistă începuse să capete proporţii de masă, Delta dorea să păşească laolaltă cu masele. Povestea cu mândrie despre miile de tineri care îi ştiau pe de rost versurile. Mândria lui nu era neîndreptăţită: „avangarda”, de care nu se interesau prea mulţi, nu dispunea de o scară atât de amplă de mijloace artistice ca Delta. În sfârşit, să nu uităm că, pentru a exista, Delta avea nevoie de un mecena care trebuia să-l determine să scrie, să lupte cu beţia lui, într-un cuvânt să exercite asupra lui controlul şi protecţia.

A izbucnit războiul. Delta a fost mobilizat. Unitatea în care era soldat a staţionat în partea de răsărit a Poloniei, la graniţa cu Uniunea Sovietică.

Când Armata Roşie a pornit în întâmpinarea prietenească a armatei germane, Delta a ajuns prizonier la ruşi. Armata Roşie a dat nemţilor un anumit număr de soldaţi dezarmaţi, în felul acesta, Delta a devenit prizonier german de război şi a fost trimis în fundul Reichului, într-unul din lagăre. A petrecut aici cinci ani şi jumătate. Era folosit, ca şi alţi prizonieri, la tot felul de munci, cu precădere agricole – prizonierii de război erau împrumutaţi ţăranilor germani. Calificarea lui Delta pentru munca fizică era îndoielnică. Este chiar greu de imaginat un om mai puţin pregătit pentru un regim de viaţă în care cea mai importantă problemă, aproape nerezolvabilă, să fie umplerea stomacului. Şi totuşi bizarul bufon de curte în

zdrenţe, cu lopata în mână, recitându-l pe Horaţiu, a rezistat. Cred că de ajutor i-a fost faptul că vorbea fluent germana.

Între timp, la Varşovia stăpânea teroarea: triste erau roadele febrei naţionaliste în Europa! Cei care până mai ieri erau înclinaţi să vadă în Germania un model deveniseră acum o pradă căutată, dispărând în faţa plutoanelor de execuţie şi în lagărele de concentrare. Redactorul revistei de dreapta, care apăruse în rol de mecena pentru Delta, devenise unul dintre cei mai activi membri din ilegalitate. Era un fanatic al patriotismului. Mi-a rămas în minte aşa cum l-am văzut ultima oară în cafeneaua care era totodată sediul grupului său clandestin şi al revistei secrete pe care o scotea. Faţa lui slăbănoagă, semită, era marcată de înverşunare (ca mulţi antisemiţi din ţara noastră era pe jumătate evreu), ochii îi licăreau febril, din gura încleştată se desprindeau cuvinte de chemare la acţiune imediată. Nu peste mult timp Gestapoul a dat de urmele organizaţiei sale. Tot personalul cafenelei, alcătuit din colaboratorii lui apropiaţi, a fost arestat, redactorul însuşi stând o perioadă mai lungă la închisoarea din Varşovia, până când un camion plin cu jandarmi înarmaţi până în dinţi l-au luat la ultima plimbare. A fost împuşcat într-o pădure de lângă Varşovia: nisip, pini şi cuvintele comenzii. De altfel, aceasta era o formă de moarte blândă. Ar fi fost mai rău dacă redactorul ar fi împărtăşit soarta celor trei milioane de evrei din Polonia, din care ar fi putut face parte, fiind pe jumătate evreu. S-ar fi aflat în ghetoul înfiinţat la Varşovia, în anul 1940, din ordinul autorităţilor germane. De aici ar fi fost trimis cu siguranţă, ca şi ceilalţi, în camerele de gazare.

„Mişcarea" naţionalistă, coloanele mărşăluind, mulţimea incitată! Campania pierdută din 1939 transformase totul în ruine, în amintiri amare ale nebuniei umane. Naziştii transpuneau în viaţă programul antisemit, dar nu ca boicotare a magazinelor evreieşti sau ca perturbare a negustorilor evrei, nici ca dispute literare de

genul celor ale lui Delta. Îmi vine greu să scriu despre tragedia ghetoului din Varşovia, al cărei martor ocular am fost. Am scris despre ea atunci când a avut loc. Imaginea ghetoului în flăcări a marcat prea mult trăirile mele la vârsta adultă pentru a putea scrie despre ea liniştit. Doar despre un lucru aş vrea să povestesc aici. Mi se întâmplă adesea ca stând pe terasa vreunei cafenele pariziene sau umblând pe străzile marelui oraş să cedez unei obsesii deosebite. Mă uit la femeile care trec: la părul lor bogat, bărbia mândru ridicată, gâtul suplu, ale cărui linii stârnesc admiraţia şi dorinţa; şi atunci îmi apare în faţa ochilor totdeauna aceeaşi fată evreică. Avea probabil douăzeci de ani. Trupul ei era dezvoltat, splendid, plin de vitalitate. Alerga pe stradă cu mâinile ridicate, cu pieptul împins în faţă; striga cu un ţipăt sfâşietor: „Nu! Nu! Nu!” Nevoia de a muri era de neînţeles pentru ea: acea nevoie de a muri venită din afară, neavând niciun fel de complicitate, nicio pregătire în trupul ei creat pentru dragoste. Gloanţele pistoalelor automate au surprins-o în acest strigăt de protest. Clipa când gloanţele se afundă în trup este o clipă de stupoare a organismului. Timp de o secundă viaţa şi moartea coexistă, înainte ca pe caldarâm să se fi prăbuşit zdreanţă sângerândă în agonie, pe care SS-istul o izbeşte cu piciorul. Fata nu era prima, şi nici ultima dintre milioanele de fiinţe umane a căror viaţă a fost curmată brusc, în plină înflorire a forţelor vitale. Totuşi, încăpăţânarea cu care această imagine revine – totdeauna atunci când simt eu însumi bucuria de a mă afla printre oameni – mă determină la anumite reflecţii. Probabil este o problemă ce ţine de aceeaşi sferă din care fac parte orgiile sexuale ale triburilor primitive: problema substituirii obiectului dorinţei sau a sentimentului de comunitate, de identitate a tuturor femeilor şi bărbaţilor, problemă pe care monogamia nu o poate satisface. Cu alte cuvinte, aceasta este baza iubirii faţă de specia umană: o iubire, probabil, imposibil de înţeles dacă, privind mulţimea fetelor surâzânde, nu ne vom aminti de fata aceea ca fiind

una dintre ele, identică şi mereu prezentă. Una dintre cele mai frumoase poezii ale lui Delta, scrisă despre şederea sa în Germania, are drept subiect moartea unei tinere veneţiene arestate şi deportate în Reich. Este o poezie erotică: veneţiana apare aici nu ca individ, ci ca frumuseţe adolescentină, ca farmec al sânilor, braţelor şi şoldurilor distruse de moarte.

În 1945, laolaltă cu mulţimea de prizonieri, Delta a salutat detaşamentele britanice. Pe teritoriul unde se găsea acţionau, de asemenea, unităţi ale armatei poloneze de la Londra: s-au întâlnit, au băut şi au cântat împreună. După ce a consumat toate sursele de bani şi de alcool de acolo, Delta a plecat în Franţa. Era perioada marii migraţii, la fel ca în 1939 în Polonia. Întreaga Europă se afla în mişcare, milioane de muncitori, deţinuţi şi prizonieri se întorceau în ţările lor, alte milioane fugeau sau erau aruncate de pe pământul lor natal. Pretutindeni Delta a întâlnit un număr mare de polonezi. Scria poezii patriotice şi antiruseşti, care loveau în struna pasiunilor generale. Făcea rost de bani de la cele mai diverse comitete din emigraţie. Admiratorii lui dinainte de război se bucurau că a supravieţuit şi se străduiau să facă pentru el ce puteau.

Treptat însă, şederea la Paris şi la Bruxelles a încetat să-i mai placă. Posibilităţile de publicare erau mici, publicul cititor era împrăştiat în diferite ţări, banii erau din ce în ce mai puţini. Delta simţea că se transformă într-un biet refugiat obişnuit, la ale cărui bufonerii – şi în comportare, şi în versuri – nu se mai uita nimeni. Îşi făceau loc gustul amar şi sumbru al emigraţiei, golul interior şi senzaţia de înfrângere. Unde erau masele de oameni care îi ofereau entuziasmul marşului? Acele mase erau în ţară. Tot acolo era şi soţia lui Delta, care rezistase cinci ani şi jumătate sub ocupaţia germană, lucrând ca ospătăriţă în diferite localuri din Varşovia. Citind revistele care soseau din Polonia, Delta se convingea că exista o orientare liberală şi că abia acolo i se deschidea câmp de acţiune. Mesageri ai guvernului de la Varşovia îl asigurau că va fi

bine primit şi că i se vor trece cu vederea erorile de dreapta săvârşite înainte de război.

Revenirea în ţară a fost însoţită de toate scandalurile de rigoare: ajuns în port (sosise cu vaporul), Delta era într-o stare de euforie bahică şi patriotică; din fiecare staţie de tren îi trimitea soţiei câte o telegramă. Când, în sfârşit, a ajuns la Cracovia (unde soţia se mutase după distrugerea Varşoviei), în compania unei prietene pe care o adusese de la Bruxelles, soţia a trecut imediat la represalii aspre, dând-o pe uşă afară pe această prietenă. Soţia lui Delta era măruntă, suplă, brunetă, reprezentând tipul de frumuseţe oriental: avea nasul proeminent, uşor adus, ochii negri; îi plăcea să poarte pe mâinile frumoase brăţări strălucitoare. Provenea dintr-o familie de emigranţi gruzini; arăta ca o Madonă caucaziană. Era pasivă şi languroasă, dar nu lipsită de simţul afacerilor şi de darul de a-şi ţine soţul în frâu.

Revenirea lui Delta era avantajoasă pentru cei care guvernau literatura şi propaganda. În acea perioadă trebuiau să fie valorificate sentimentele patriotice şi chiar să fie incitat şovinismul; era o miză serioasă, care trebuia să fie câştigată: eliberarea, „suveranitatea”, drapelele naţionale, ura faţă de nemţi. Delta era un poet popular, cunoscut ca adept ai dreptei, ceea ce îi sporea valoarea. Pentru revistele guvernamentale, un asemenea poet era o achiziţie mult mai bună decât mulţi stângişti zeloşi.

Delta a avut întotdeauna nevoie de un mecena. Acum găsise, în sfârşit, un mecena cu adevărat generos: statul. Orice scria îi aducea venituri serioase. Condeiul lui era cu adevărat de aur: fiecare mişcare de condei pe hârtie – Delta scria cu litere mari, caligrafice, pe suluri lungi de hârtie – îi aducea foloase mai mari decât oricând înainte. Entuziasmul cuvintelor fără de care Delta nu putea trăi îşi găsea acum o bună utilizare. Nu mai existau acum „falanga” şi nici mulţimea incitată împotriva minorităţilor naţionale. Dar exista reconstrucţia ţării pe care toţi o lăudau şi mai era satisfacerea mândriei naţionale în urma

dobândirii teritoriilor din vest, care aparţinuseră anterior Germaniei. Aceste elemente trebuiau să fie folosite în propagandă, atenuându-se prin intermediul lor ura generală faţă de guvernul impus din exterior. Versurile lui Delta erau totdeauna senine în mod firesc, independent de ceea ce descriau. Acesta era un lucru bun. Le umplea acum cu un conţinut optimist: cu imagini despre reconstrucţie şi despre viitorul fericit, ceea ce era şi mai bine. Întrucât nu avea nicio dificultate în a găsi reviste care să-l plătească bine, Delta înnebunise: poeme, versuri satirice, proză umoristică, dialogată, toate se depanau din atelierul lui într-un necontenit şuvoi. Una dintre reviste îi crease o rubrică permanentă, în care publica săptămânal „piese de teatru”: secvenţe scurte „ale celui mai mic teatru din lume”, pe care îl numise „Gâscă verde” în nicio limbă din lume nu mi-a fost dat să citesc un absurd mai pur; eroii „Gâştei verzi” erau oameni, animale şi obiecte; asistând la reprezentaţiile săptămânale ale cabaretului lui Delta, cititorii se ruşinau oarecum de plăcerea pe care o găseau în aceste bizarerii, dar cumpărau revista fără rezerve.

Activitatea lui făcea obiectul unor dispute. Cei care doreau să se considere „siguri” şi cei care abordau serios marxismul se revoltau: cum se poate – spuneau ei – să i se permită acestui bufon aventuri care şi-ar găsi locul mai degrabă în cafeneaua existenţialiştilor de la Paris? Este un mic-burghez zurbagiu. Să i se tipărească pe primele pagini ale revistelor poemele, să i se permită realizarea carierei? Oricine ţine minte trecutul lui, când era antisemit şi când îi înfricoşa pe colegii săi de stânga cu „noaptea cuţitelor lungi”! Acum nimănui nu-i merge atât de bine cum îi merge lui. Oare nu e ceva respingător?

Membrii de partid cu experienţă îi liniştea pe puritanii incitaţi, cu un zâmbet îngăduitor faţă de naivitatea lor. Delta este necesar şi util – *în această etapă*. El are mulţi adepţi. Publicându-l peste tot, se creează o atmosferă patriotică – priviţi, chiar şi dreapta şi catolicii sunt cu noi. Mai mult, satisfacem dorinţele cititorilor; ei nu

sunt încă pregătiţi pentru o literatură serioasă, raţională. Totul este un joc până la un punct. La momentul potrivit lui Delta i se va suci gâtul.

Când în Polonia s-a trecut de la admiraţia reţinută la idolatria deşănţată faţă de Rusia, Delta nu putea fi depăşit de nimeni. Scria despre eroismul ostaşilor sovietici, despre recunoştinţa pe care orice polonez trebuie să o simtă faţă de ruşi, despre Lenin, despre tinerii comsomolişti. Era absolut „pe linie” Ca scriitor preţuit, a primit viză sovietică şi a petrecut un timp la Moscova. Trimitea de acolo versuri şi proză, într-una din ele, afirma că la Moscova totul era minunat, doar un lucru avea de reproşat: era prea asemănătoare cu Taormina, căci se mâncau la fel de multe portocale ca în Sicilia, iar lui, lui Delta, nu-i plăceau portocalele.

Corespondenţa de la Moscova îi făcea să fiarbă pe puritani. Ei ştiau că Moscova este un oraş mai degrabă respingător şi sumbru. Admiraţia lui Delta purta toate trăsăturile persiflării rafinate. Ele păreau să spună: „Mi se cere să laud, bine, o să laud în aşa fel încât o să vă iasă pe nas”. Totuşi nu era uşor de aflat care-i erau cu adevărat intenţiile. Nu făcea parte dintre oamenii în legătură cu care se poate afirma că mint sau că spun adevărul. Criteriile normale rămâneau neputincioase faţă de el. Se mişca în alte dimensiuni. Putea fi comparat cu un prestidigitator care scoate în orice clipă orice număr de iepuri din pălărie, şi iepuri de orice culoare. Nu-i păsa de concordanţa dintre fanteziile sale şi realitate. Orice scria se transforma într-o operă bufă; exagerarea neîncetată, folosită ca mijloc artistic, le răpea temelor sobrietatea. Nici nu-şi bătea joc, nici nu spunea adevărul: făcea trucuri, cultiva arta pentru artă.

Delta n-a fost niciodată „serios”. După cum se ştie, acesta este deziderатul principal al realismului socialist. După congresele scriitorilor, la care factorii competenţi proclamau realismul socialist ca singura metodă de creaţie admisibilă, adepţii seriozităţii au declanşat acţiunea

împotriva lui Delta, fiind siguri că acum vor putea să se răzbune. Analizându-i poezia, au demonstrat că întreaga lui atitudine faţă de lume constă în amuzament. Cândva, înainte de război, Delta a scris *Elegie la moartea fluturelui călcat de un camion*. În pofida titlului lung, elegia se compunea din patru rânduri şi se termina cu concluzia că fluturele îşi merita soarta din cauza uşurinţei sale. Acum se afla el însuşi sub rotile camionului, începuse perioada cruzimii şi a rigorii. Delta ştia să scrie pe orice temă, despre Madona, marşul naţionaliştilor, Lenin şi Moscova. Era de ajuns ca prinţul ce-l hrănea să-l oprească şi să apeleze la serviciile sale. Acest stimul exterior nu făcea însă ca poeziilor lui Delta să le lipsească spontaneitatea. Ele se caracterizau printr-o deosebită *exuberance* – deşi, trebuie să recunoaştem, şi Madona, şi mitingurile naţionaliste, şi Lenin, şi Moscova deveneau ceva deosebit şi ireal, un fel de teatru în nori. Acum, în schimb, fusese lansat dezideratul „luptei împotriva spontaneităţii procesului creator”, ceea ce însemna că nu era suficient să scrii pe temele indicate; trebuia să scrii în maniera indicată.

Delta a dorit să-l servească pe prinţ. Pentru a exista ca poet, avea nevoie de un prinţ binevoitor, care se amuză şi înţelege că nici pentru guvernarea sa, nici pentru altceva din cer sau de pe pământ nu merită să ne facem prea multe griji şi că – pe jumătate serios, pe jumătate ironic – cel mai important este cântecul. Asemenea prinţi nu mai există de mult. Prinţul în ale cărui graţii s-a aflat Delta l-a tolerat un timp, nu fiindcă i-ar fi plăcut cântecele lui; cântecul este doar un mijloc de a-ţi atinge scopul. Când cântecele au încetat să mai renteze, prinţul şi-a încruntat sprâncenele furios. Redacţiile au primit instrucţiuni de a tipări numai acele versuri ale lui Delta în care demonstra o ameliorare evidentă. Puritanii îşi frecau mâinile: în sfârşit, îi suciseră gâtul lui Delta. Mai putea încerca, dar – ştiau – el n-avea cum să se schimbe. Poeziile lui, lipsite de vechea *exuherance*, nu se mai deosebeau cu nimic de

mediocrităţile zecilor de poeţi de mâna a doua.

A păşit deci în ţinutul umbrelor vii, folosite atât cât au fost necesare. În economia socialistă nimic nu trebuie să dispară. Cei care şi-au îndeplinit rolul vor găsi destulă muncă pe măsura priceperilor lor. Lui Delta i s-a asigurat existenţa: editura de stat i-a comandat traducerea pieselor lui Shakespeare.

La câţiva ani după această cădere, Delta s-a bucurat din nou de apreciere. La Varşovia s-a organizat o dezbatere despre creaţia sa, căci, aşa cum se exprima unul dintre oficiali, un asemenea „gheizer al poeziei” nu trebuie să rămână nefolosit. Sentinţa acestei judecăţi care trecea peste abateri, aşa cum putem intui uşor, era stabilită dinainte. Delta urma să demonstreze acum, în mod activ, dacă a ajuns la o ameliorare decisivă. Iar Delta a publicat numaidecât câteva poeme pline de zel, „serioase”. A ieşit din nou la suprafaţă şi, cu siguranţă, ca şi înainte, doar până la un anumit moment.

VIII

DUŞMANUL POPORULUI – OMUL

Oricine citeşte enunţurile publice ale lui Alfa, Beta, Gamma sau Delta va spune: iată-i pe cei fideli. Adevărul este însă mai complex. Ei sunt victime, mai mult sau mai puţin conştiente, ale situaţiei istorice. Conştiinţa nu-i ajută să se elibereze din strânsoare. Dimpotrivă, tocmai ea creează chingile. Cel mult, ea le poate asigura desfătarea Ketmanului. Niciodată până acum nu s-a întâmplat o asemenea înrobire prin conştiinţă ca în secolul XX. Chiar şi generaţia mea a fost învăţată la şcoală că raţiunea este pusă în slujba dobândirii libertăţii.

În democraţiile populare, lupta se duce pentru puterea spiritului. Omul trebuie determinat să înţeleagă. Cine va înţelege va accepta. Cine sunt duşmanii noului regim? Sunt cei care nu înţeleg. Nu înţeleg, fie pentru că intelectul lor nu lucrează suficient, fie pentru că lucrează prost.

În orice capitală din Europa Centrală şi de Est, până

noaptea târziu ferestrele din clădirea Comitetului Central sunt luminate. Acolo, în spatele birourilor, stau oameni pricepuţi în scrierile lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin. O parte importantă a muncii lor este să determine poziţiile adversarului. Pe măsură ce situaţia se schimbă, comandamentul armatei înfige noi steguleţe pe harta câmpului de luptă. Informaţiile din diferite ţări servesc comandamentului superior de la Moscova la stabilirea strategiei generale.

Obiectul cercetării îl constituie diferite grupuri de populaţie. Cel mai puţin importantă este clasa celor avuţi care au fost privaţi de bunuri prin naţionalizarea fabricilor, minelor şi prin reforma agrară. Numărul lor este nesemnificativ, iar modul de gândire anacronic. Ei nu prezintă o problemă. Sunt condamnaţi la dispariţie. În caz de nevoie, această dispariţie poate fi grăbită.

Mica burghezie – negustorii mărunţi şi meseriaşii – nu merită bagatelizată. Este o forţă puternică, adânc înrădăcinată în mase. Cum se lichidează într-un oraş sau cartier magazine particulare şi ateliere meşteşugărești particulare, îndată apar comerţul clandestin, restaurantele ascunse în locuinţe private, în spatele vreunui perete glisant, cizmarii şi croitorii care de teama represaliilor lucrează numai pentru cunoscuţi, într-un cuvânt, apare tot ceea ce se numeşte specula. Nu e de mirare că se întâmplă aşa. În magazinele de stat şi municipale lipsesc cele mai elementare mărfuri. Vara pot fi cumpărate haine de iarnă, iarna, de vară, dar cel mai adesea nu măsura de care avem nevoie şi nu calitatea dorită. Cumpărarea unui ghem de aţă sau a unui ac este o adevărată problemă, pentru că singurul magazin de stat din orăşel nu mai are aşa ceva la depozit de mai bine de un an. Dacă dai la reparat ceva, trebuie să te împaci cu gândul că abia după o jumătate de an cooperativa meşteşugărească îţi va satisface cererea. Pofta de a bea un păhărel cu prietenii îţi piere, când ştii că la zahana trebuie să te aşezi la o masă cu necunoscuţi şi să aştepţi îndelung, uneori o oră, până ce apare chelnerul.

Există o cerere pentru servicii private. Soţia muncitorului se duce în oraşul vecin, face rost acolo de aţă şi ace, le aduce şi le vinde: germenele capitalismului. Muncitorul însuşi, în după-amiezile libere, se duce la cunoştinţe care aşteaptă în zadar de multă vreme ca întreprinderea de stat să trimită pe cineva să le repare o ţeavă spartă la baie. Primeşte ceva bani, va putea să-şi cumpere o cămaşă: regenerarea capitalismului. Muncitorul lucrează toată ziua şi n-are timp să stea la coadă la magazinul de stat atunci când vine noul transport cu marfă. Îşi cumpără cămaşa de la o cunoştinţă de-a sa care, folosindu-şi priceperea şi prietenia cu vânzătoarea, a cumpărat trei cămăşi. Acum le vinde cu un mic profit. Este speculantă. Lucrează ca femeie de serviciu într-o instituţie din oraş. Ceea ce câştigă acolo nu-i ajunge pentru a-şi întreţine cei trei copii mici, iar soţul ei a dispărut în urmă cu un an, luat de poliţia politică din motive necunoscute. Dacă n-ar fi înăbuşite aceste simptome ale iniţiativei umane, nu-i greu de bănuit la ce ar conduce ele. Muncitorul şi-ar înfiinţa un atelier de reparaţii hidraulice. Vecinul lui, care vinde clandestin alcool, şi-ar deschide un restaurant. Femeia de serviciu s-ar ocupa cu comerţul ambulant. Cu toţii şi-ar extinde încet întreprinderile şi, iată, iarăşi ar apărea clasa micii burghezii. Ar putea fi introdusă libertatea presei şi a întrunirilor? Revistele bazate pe această clientelă ar creşte ca ciupercile după ploaie. Şi iată mica burghezie în calitate de forţă politică.

Mai rău e că această problemă se leagă de chestiunea ţărănească. Ţăranii reprezintă majoritatea populaţiei ţării. Şi ei sunt mic-burghezi, ataşaţi de loturile lor de câteva hectare mai taredecât proprietarii de magazinele lor. Încă din secolul al XIX-lea au trăit apăsaţi de servituţi. Nu doresc colectivizarea, considerând că este revenirea la o stare inacceptabilă pentru strămoşii lor; să te scoli în zori la semnalul administratorului de moşie sau al funcţionarului de colhoz sau sovhoz este la fel de apăsător. Ura surdă a ţăranilor generează iritarea

aparatului de partid. Activiştii mai nervoşi sunt înclinaţi pe ascuns spre anumite concesii: ei consideră că problema colectivizării trebuie să fie precedată de folosirea în comun a maşinilor pe terenurile particulare şi că ea poate surveni numai după o perioadă educativă preliminară, eşalonată, probabil, pe mai mulţi ani. De aici vin necazurile; de aceea sunt atât de populare deziderateleă „comuniştilor naţionali” susţinute în şoaptă. Dar Centrul cere accelerarea ritmului. Procesul de aliniere între structurile ţărilor dependente de structura Rusiei trebuie să se desfăşoare cât mai repede cu putinţă. Dificultăţile se răsfrâng şi asupra oraşelor. Ţăranii sunt împărţiţi în „săraci”, „mijlocii” şi „culaci”, deoarece numai prin folosirea antagonismelor reciproce şi prin ruperea solidarităţii satului se poate atinge scopul. Criteriul de încadrare în categoria de ţărani bogaţi nu este numai cantitatea de pământ deţinut, ci se apreciază „din ochi”, în funcţie de numărul de cai, vaci, porci, de felul cum locuieşte, cum mănâncă, cum se îmbracă. Ameninţat de încadrarea într-o categorie incomodă, abandonează gospodăria şi se duce la oraş sau încearcă să crească mai puţini cai, vaci şi porci pentru a trece drept sărac; ca urmare, suferă şi aprovizionarea oraşelor.

Ţăranii, nu sunt totuşi primejdioşi. Ei îl pot bate pe un funcţionar al partidului sau ucide la disperare, nimic mai mult. Când statul este singurul achizitor al roadelor lor, iar asupra dijmelor fixate n-au nicio influenţă, devin neputincioşi. Cu cei care se împotrivesc se descurcă poliţia securităţii, care nu se poate plânge de lipsa denunţurilor, mai ales de când denunţarea vecinului constituie singurul mod de a te proteja tu însuţi. Ţăranii sunt o masă inertă. Istoria cunoaşte puţine exemple prin care ei să-i fi ameninţat serios pe guvernanţi. Revoltele ţărăneşti au servit aproape totdeauna ca un instrument. Capii lor, cel mai adesea de origine neţărănească, i-au folosit în scopuri proprii. Forţa ţăranilor rezidă doar în numărul lor: este o forţă doar atunci când vine unul ca Lenin care aruncă acest număr în cumpăna evenimentelor. Desigur, ţăranii

sunt în stare să creeze necazuri în momente de zgâlţâiri puternice, cum ar fi de exemplu războiul. Cât timp există gospodăria ţărănească particulară, ea constituie o bază naturală pentru partizani. În casa ţărănească, ei se aprovizionează cu hrană, dorm, pun la cale planuri de acţiune. Controlul pe care îl asigură colhozul, unde fiecare pas al membrilor săi este uşor de urmărit, este indispensabil dacă dorim să prevenim activitatea subterană a adversarului.

Mult mai importanţi decât ţăranii sunt muncitorii. Majoritatea lor au o atitudine ostilă. Este de înţeles: nu le plac normele pe care trebuie să le execute; aceste norme sunt mereu ridicate. Lozinca „solidarităţii muncitoreşti” nu înseamnă că poate fi tolerată solidaritatea colectivului din fabrică: solidaritatea este frântă datorită instituţiei „fruntaşilor în muncă”, care se angajează să realizeze norme cărora nu le fac faţă colegii lor. Acest lucru se produce sub influenţa a doi factori: apelul la ambiţie şi presiunea aparatului, în mintea muncitorilor se poate observa un fel de dedublare, de ambivalenţă. Pe de o parte, ei apreciază avantajele pe care le asigură sistemul. Şomajul aparţine trecutului. Dimpotrivă, lipsesc mereu braţele de muncă. Nu numai capul familiei este angajat, cumulul veniturilor face ca familia să se hrănească mai bine ca altă dată (dacă magazinele sunt bine aprovizionate). Copiii de muncitori au posibilitatea de a avansa mai uşor în ierarhia socială, dintre ei recrutându-se cadrele noii intelectualităţi şi ale aparatului. Muncitorul (în unele ramuri industriale) simte mândria profesională, se simte un gospodar al fabricii. Are posibilitatea de a se instrui la numeroase cursuri serale. Vara poate obţine, dacă este bine văzut de partid, un bilet gratuit într-o casă de odihnă. Pe de altă parte însă, nu se poate apăra de exploatarea patronului care este statul. Reprezentanţii sindicatului (instrumentele partidului, ca tot ce este în stat) şi comitetul de fabrică formează o singură echipă care are în vedere în primul rând sporirea producţiei. Li se

explică muncitorilor că greva este o infracţiune: împotriva cui să facă grevă? Mijloacele de producţie le aparţin, statul le aparţine. O asemenea explicaţie nu are totuşi mare forţă de convingere. Scopurile statului nu sunt identice cu scopurile muncitorilor, care nu au voie să spună tare ce doresc în realitate. Statele din Europa Centrală şi de Est produc pentru a ridica potenţialul Imperiului şi a recupera înapoierea industrială a Rusiei. Muncitorii nu au nicio influenţă asupra planurilor de producţie; ele nu sunt elaborate în funcţie de nevoile cetăţenilor. Majoritatea mărfurilor produse iau calea Răsăritului. Mai mult, fiecare produs al muncitorului este obiectul a numeroase operaţii de contabilitate. În fabrică stau puhoaie de funcţionari care calculează, înregistrează, ţin statistici; acelaşi lucru se întâmplă la toate nivelurile ierarhiei de stat, precum şi în centrele de stat angro şi în magazinele cu amănuntul. Dacă, în sfârşit, marfa ajunge la consumator, ea este foarte scumpă: în preţul ei sunt încorporate cheltuielile legate de salariile funcţionarilor prin ale căror mâini a trecut. În fabrică maşinile sunt depăşite, lipsesc piesele de schimb necesare, li se impune muncitorilor să le repare cu propriile lor mijloace: interesează în primul rând producţia, chiar cu preţul uzării definitive a maşinilor. Disciplina muncii este aspră. Pentru o întârziere de câteva minute, pentru neglijenţa în muncă sunt prevăzute sancţiuni mari. Nu-i de mirare deci că în mintea muncitorului laturile proaste ale sistemului predomină asupra celor bune. Dar el nu poate spune decât „da”. Dacă va manifesta semne de nemulţumire, se va ocupa de el poliţia politică, ai cărei agenţi secreţi sunt colegii, iar uneori prietenii lui.

Grevele sălbatice care izbucnesc din când în când nu sunt primejdioase în sine, deoarece după arestările masive ale participanţilor liniştea se restabileşte rapid. Ele sunt primejdioase ca semnal că nemulţumirea a atins o tensiune care se poate descărca în acte disperate. Greva necesită un minimum de organizare, de aceea nimic nu stârneşte

dialecticienilor de partid nelinişte mai mare. Numai muncitorii sunt o clasă capabilă de acţiune organizată – acest principiu al lui Marx nu a fost uitat. Dar nicio acţiune nu este posibilă fără lideri. Dacă liderii raţionează corect, adică înţeleg necesitatea procesului istoric, masa muncitorească nu va ajunge la niciun fel de proteste.

Totul se reduce, aşadar, la stăpânirea intelectului. Birocraţia nouă şi stufoasă se recrutează dintre tinerii de origine muncitorească. Indivizilor energici şi activi din mediul muncitoresc trebuie să li se acorde toate posibilităţile de instruire şi de avansare. Drumul din faţa lor este deschis. Drumul este deschis, dar păzit: gândirea lor trebuie să se bazeze pe principiile statornice ale materialismului dialectic. Acestui scop îi slujesc: şcoala, presa, literatura, pictura, filmul şi teatrul. Trebuie să amintim de importanţa unei noi instituţii: ceea ce în Evul Mediu era capela, acum este clubul; în fiecare fabrică, şcoală, în fiecare oficiu există un club; pe perete atârnă portretele conducătorilor drapate în roşu; aici au loc la câteva zile şedinţe cu referate după toate normele. Influenţa acestor adunări este similară cu influenţa ceremonialului bisericesc: înţeleaptă Biserică catolică ştia că credinţa este mai curând o chestiune de sugestie colectivă decât de convingere individuală. Practicile religioase colective induc starea de credinţă pe neobservate; gestul mâinii întru rugăciune, îngenuncherea, cântatul cântecelor precedă credinţa, ea fiind un fenomen psihofizic, şi nu numai psihic. Edward Gibbon, descriind efectele decretelor lui Teodosie prin care se interziceau tradiţiile păgâne (*The Decline and Fall of the Roman Empire*, XXVIII), spune: „Sentimentele religioase ale unui poet sau filosof pot fi menţinute datorită rugăciunii, meditaţiei şi studiilor, dar desfăşurarea slujbelor publice pare a fi singura bază trainică a sentimentelor religioase ale maselor care îşi extrag forţa din imitare şi obişnuinţă. Întreruperea acestor tradiţii publice poate produce în decursul unui număr mic de ani o importantă operă de

revoluţie naţională. Memorarea opiniilor teologice nu poate fi păstrată mult timp fără ajutorul artificial al preoţilor, templelor şi cărţilor. Masele neinstruite, ale căror minţi sunt în continuare urnite de speranţe oarbe şi temeri superstiţioase, vor fi repede convinse de superiorii lor că trebuie să-şi îndrepte ataşamentul spre zeităţile stăpânitoare ale secolului; ele vor absorbi pe nesimţite râvna sinceră, sprijinind şi propagând noua doctrină spre care iniţial le-a împins foamea spirituală".

Această lecţie din trecutul îndepărtat este demnă de a fi imitată. Oamenii care umplu clubul se supun unui anumit ritm colectiv: a gândi altfel decât gândeşte colectivitatea pare absurd. Colectivitatea este alcătuită din indivizi care se îndoiesc, dar enunţă fraze indicate şi cântă cântece indicate; procedând astfel, se creează o atmosferă colectivă care îi învăluie şi pe ei. Influenţa clubului face parte dintre fenomenele magiei colective, în pofida aparenţelor raţionale. îmbinarea dintre raţionalismul doctrinei şi magie se produce prin eliminarea discuţiei libere, care, de altfel, îşi pierde sensul: dacă ceea ce susţine doctrina este la fel de adevărat ca faptul că doi ori doi fac patru, tolerarea opiniei că doi ori doi fac cinci ar fi de-a dreptul o necuviinţă.

Tânărul cetăţean primeşte o instruire bazată pe acest adevăr încă din prima zi de şcoală. Şcoala din democraţiile populare se deosebeşte substanţial de şcoala din Occident sau de şcoala la care am mers eu în Polonia antebelică. Şi eu, şi colegii mei eram supuşi unui dublu sistem de valori. Lecţiile de matematică, fizică şi biologie ne învăţau legile ştiinţifice şi ne formau respectul faţă de concepţia materialistă moştenită după secolul al XIX-lea. Nu erau supuse acestor legi ştiinţifice istoria şi istoria literaturii, fără a mai vorbi de istoria Bisericii catolice şi apologetică, discipline care puneau la îndoială, adesea în mod naiv, ceea ce susţineau fizica şi biologia. În democraţiile populare, concepţia materialistă din secolul al XIX-lea s-a extins consecvent asupra tuturor obiectelor de învăţământ;

istoria propriu-zisă şi cea a tuturor domeniilor de creaţie umană sunt prezentate ca rezultat al acţiunii unor legi ferme şi deja descoperite.

În secolul al XIX-lea, ca urmare a apariţiei numărului mare de cititori, au apărut broşuri de popularizare a teoriilor ştiinţifice. Indiferent de valoarea acestor teorii trebuie să constatăm că din momentul în care căpătau o formă populară deveneau *altceva* decât erau în cadrul raţionamentelor ştiinţifice. De exemplu, simplificată şi vulgarizată, teoria lui Darwin cu privire la originea speciilor şi la lupta pentru existenţă nu este ceea ce era pentru Darwin şi pentru învăţării care se confruntau cu el. Ea se transformă într-un important element de sociologie şi capătă o conotaţie emoţională. Liderii din secolul XX, de exemplu Hitler, şi-au adunat cunoştinţele exclusiv din broşuri de popularizare, ceea ce explică neverosimila învălmăşeală din mintea lor. Ştiinţa vulgarizată se caracterizează prin faptul că oferă senzaţia că *totul* este înţeles şi explicat. Ea reaminteşte de sistemul punţilor construite deasupra prăpăstiilor. Poţi merge cu curaj înainte pe aceste punţi, căpătând iluzia că nu există nicio prăpastie. Nu ai voie să te uiţi în prăpastie, ceea ce, din păcate, nu schimbă faptul că ea există.

Materialismul dialectic în variantă rusească nu este nimic altceva decât vulgarizarea ştiinţei ridicată la pătrat. Cândva, pentru ştiinţele naturii, pădurea se înfăţişa ca o mulţime de copaci supuşi câtorva legi elementare. Se pare că, tăind pădurea şi semănând în acest loc seminţe de copaci, după un număr de ani apare o nouă pădure, similară cu cea dinainte, în funcţie de intenţiile omului. Astăzi se ştie că lucrurile nu stau aşa: pădurea este un organism care apare ca rezultat al unor legături complexe de interacţiune între muşchi, sol, licheni, arbori şi ierburi. În momentul când în pădurea tăiată muşchii şi lichenii sunt distruşi, se perturbă principiul simbiozei speciilor, iar noua pădure va fi cu totul alt organism decât ar putea presupune cineva care neglijează sociologia plantelor.

Staliniştilor le este străină ştiinţa condiţiilor de care are nevoie planta umană pentru a exista. Nu vor să audă de aşa ceva şi – condamnând cercetările oamenilor de ştiinţă şi ale scriitorilor în această direcţie, căci asemenea investigaţii intră în contradicţie cu ortodoxia – închid posibilitatea oamenilor de a căpăta cunoştinţe despre ei înşişi. Elementul emoţional şi didactic al doctrinei este atât de puternic, încât schimbă orice proporţii. Metoda – în principiu ştiinţifică – aplicată disciplinelor umaniste constă cu precădere în transformarea lor arbitrară în poveşti care construiesc ceva în funcţie de nevoile de moment. Nu există însă evadare în momentul când omul păşeşte pe punţi care reprezintă excelente facilităţi pentru a se mişca. Nu mai există loc pentru observaţiile modeste ale adevăraţilor oameni de ştiinţă care afirmă că legile ştiinţifice sunt ipotetice, dependente de metoda aleasă şi de simbolurile folosite. Secolele de istorie umană, pline de mii de probleme încâlcite, sunt reduse la câţiva termeni generali. Neîndoielnic, analiza istoriei mai vechi şi mai noi ca expresie a luptei dintre clase este mai apropiată de adevăr decât înfăţişarea istoriei în spiritul unor aventuri particulare între prinţi şi regi. Dar, tocmai fiindcă este mai apropiată de adevăr, este mai primejdioasă; oferă iluzia *cunoaşterii totale*, dă răspuns la orice întrebare, iar aceste răspunsuri sunt în esenţă repetarea în cerc a câtorva formule care nu explică nimic, asigurând o satisfacţie iluzorie. La aceasta trebuie să adăugăm legătura dintre ştiinţele naturii şi cele umaniste cu ajutorul materialismului (de exemplu, teoria „materiei veşnice”), şi vom observa că cercul se închide perfect şi logic până la Stalin ca punct culminant al istoriei de la începutul vieţii pe planeta noastră.

Fiul de muncitor supus unui asemenea învăţământ nu poate gândi altfel decât îi cere şcoala. Doi ori doi fac patru, în ajutorul şcolii vin presa şi literatura; ele sunt o *ilustrare* a ceea ce învaţă tinerii în scoală, la fel cum vieţile sfinţilor şi ale mucenicilor serveau drept ilustrare pentru teologie.

De asemenea, pictura, filmul şi teatrul sunt o ilustrare a tezelor leninism-stalinismului. Nu ar fi exactă aserţiunea că nu există în continuare un sistem dublu de valori: împotrivirea este totuşi emoţională, rareori putând rezista concurenţei acolo unde este vorba de raţionalizarea reflexelor.

Datorită excelentei forme de vulgarizare, minţile nepregătite, adică acelea care raţionează prea slab, învaţă să raţioneze; oamenii astfel dresaţi capătă convingerea că ceea ce se întâmplă în democraţiile populare este necesar, chiar dacă temporar va însemna ceva rău. Cu cât sunt mai mulţi cei care „participă la cultură”, adică trec prin şcoli, citesc cărţi şi reviste, merg la teatru şi la expoziţii, cu atât creşte sfera de acţiune a doctrinei şi se micşorează primejdia care ameninţă dominaţia filosofilor.

Există însă oameni care, deşi au beneficiat de o instrucţie suficientă, raţionează prost. Ei sunt complet refractari la influenţele filosofiei provenite de la Hegel. Găinile nu pot fi învăţate să înoate, la fel cum oamenii taraţi nu pot fi convinşi că aparţin unor grupuri condamnate de sistem la exterminare. Conştientizarea clară a situaţiei ar răpi acestor oameni orice speranţă; aşadar, este evidentă căutarea unor subterfugii intelectuale. Aceşti oameni sunt duşmani. Ei trebuie marginalizaţi nu fiindcă dezvoltă o activitate anume, ci pentru *ceea ce* sunt; vina lor are un caracter *obiectiv*.

Mentalitatea duşmanilor constituie obiect de cercetare pentru dialecticieni. Reacţionarul este studiat ca tip social şi iată cum este el definit. Să prezentăm întregul raţionament. Există anumite trăsături după care poate fi recunoscut. Chiar dacă ar fi instruit, reacţionarul nu este capabil să-şi însuşească interdependenţa dintre fenomene – achiziţie a secolului XX. Întrucât operează cu concepte izolate, imaginaţia lui politică este limitată. Un om educat sociologic poate desprinde din fiecare fenomen o serie de raţionamente referitoare la cauzele şi consecinţele sale. El procedează ca un paleontolog care descifrează din fosile

informaţia care le-a produs. Arătaţi-i o poezie a unui poet dintr-o anumită ţară, un tablou, chiar un detaliu vestimentar, imediat le va situa în context istoric. Raţionamentele sale în serie pot fi false; cu toate acestea, el înţelege că în cadrul unei civilizaţii nu există întâmplare, tratând totul ca pe nişte simptome. Reacţionarul nu este în stare de aşa ceva. Lumea i se prezintă ca o serie de întâmplări paralele, nelegate între ele. De exemplu, nazismul – după el – a fost doar rezultatul activităţii lui Hitler şi a tovarăşilor săi, mişcările revoluţionare apar ca urmare a maşinaţiilor de la Moscova etc. De aceea schimbările care intervin în democraţiile populare se reduc – după părerea lui – la forţă: dacă vreo întâmplare minunată ar elimina forţa, totul ar reveni la „normal”. El seamănă cu un om căruia revărsarea unui râu învolburat i-a acoperit grădina şi se aşteaptă ca după retragerea apei să regăsească vechile răzoare; apa râului revărsat nu numai că *există*: ea smulge şi duce bucăţi întregi de pământ, dărâmă arbori, rostogoleşte pietre, depune straturi de mâl, iar vechea grădină mai înseamnă doar câţiva metri pătraţi de nerecunoscut. Reacţionarul nu înţelege mişcarea. Însuşi limbajul pe care-l foloseşte îl face inapt în acest sens; noţiunile prin care există sunt imuabile, nu pot fi reîmprospătate prin observaţie. Laurel şi Hardy au jucat odată într-un film bazat pe o idee amuzantă: ca soldat american în Primul Război Mondial, Laurel a rămas la ordinul comandantului în tranşee lângă mitralieră, când compania a pornit la atac. Era tocmai înainte de armistiţiu. În învălmăşeala armistiţiului au uitat de el şi l-au găsit după douăzeci de ani; lângă tranşee se înălţa un munte de conserve cu care se hrănise; stătea lângă mitralieră şi trăgea când zbura deasupra vreun avion al transporturilor aeriene. Reacţionarul se comportă ca Laurel: ştie că trebuie să tragă în avion şi nu poate pricepe că avionul a devenit altceva decât atunci când s-a dat ordinul.

Chiar citind multe cărţi despre Metoda dialectică,

reacţionarul nu înţelege în ce constă esenţa ei: în mintea lui lipseşte un arc. De aici decurg consecinţe serioase, de exemplu, în aprecierea psihologiei oamenilor. Dialecticianul ştie că viaţa intelectuală şi emoţională a omului se află într-o continuă mişcare, că tratarea indivizilor ca nişte caractere care-şi păstrează statornicia în orice împrejurare nu are sens. Schimbându-se condiţiile de viaţă, se schimbă credinţele şi reflexele umane. Reacţionarul priveşte cu uimire schimbările care se petrec în oameni. Observând cum cunoscuţi de-ai să-i devin treptat adepţi ai sistemului, încearcă să explice acest lucru în felul său greoi prin „oportunism”, „laşitate”, „trădare”; trebuie să aibă asemenea etichetări, fără ele se simte pierdut. Întrucât raţionamentul său se bazează pe principiul „sau-sau”, el încearcă să-i împartă pe cei din jur în „comunişti” şi „necomunişti”, deşi în democraţiile populare o asemenea diferenţiere îşi pierde orice fundament: acolo unde dialectica modelează viaţa, cel care doreşte să aplice vechea logică simte că-şi pierde echilibrul.

Reacţionarului i se întâmplă mereu aceeaşi poveste: el dispune de concepte şi deodată din aceste concepte dispare orice conţinut, rămânând doar cuvinte şi fraze goale. Cunoştinţe de-ale lui care cu un an în urmă repetau cu plăcere aceste cuvinte şi fraze se îndepărtează de ele, considerându-le prea generale, prea puţin definite, neputând fi aplicate în realitate. Reacţionarul repetă cu disperare: „onoare”, „patrie”, „libertate”, neputându-se în niciun fel deprinde cu faptul că pentru oamenii aflaţi într-o situaţie schimbătoare (în fiecare zi) aceste abstracţiuni capătă un sens concret, cu totul altul decât înainte.

Din cauza acestor însuşiri reacţionarul este considerat de dialecticieni ca un tip inferior din punct de vedere intelectual şi, ca atare, puţin primejdios. El nu este un partener pe măsură. Reacţionari în acest sens erau clasa posedantă şi majoritatea vechii inteligheţii. Tocmai de aceea, după lichidarea clasei posedante, îngenuncherea

inteligheţiei nu prezintă dificultăţi prea mari: reprezentanţii ei vitali vor trece în poziţii ideologice noi, iar restul vor decădea intelectual şi social din ce în ce mai mult, neputând „ţine pasul” cu schimbările din jur. Noua inteligheţie nu mai are un limbaj comun cu cea dinainte. Tendinţele reacţionare există în rândurile ţărănimii şi ale fostei mici burghezii, dar ele sunt tendinţe lipsite de expresie intelectuală. Aceste mase sunt educate (prin crearea de noi condiţii de viaţă), şi, deşi sunt nemulţumite, cu fiecare lună creşte distanţa intelectuală dintre ei şi reacţionarii programatici. Un factor serios care facilitează guvernarea ţării îl constituie politicienii din emigraţie. 90% dintre ei sunt reacţionari, potrivit definiţiei prezentate anterior. Apelurile lor şi intervenţiile la radio amintesc de împuşcăturile sărmanului Laurel în avioane. Ascultătorii acceptă nu fără plăcere insinuările lor la adresa autorităţilor pe care le detestă, dar nu pot trata serios formulările lor. Incongruenţa dintre cuvintele dragi acestor politicieni şi experienţa lor este prea vizibilă, la fel cum evidentă este superioritatea raţionamentului dialecticienilor, totdeauna adaptat la realitatea actuală. Aprecierea de acest fel, nefavorabilă reacţionarilor, apare instinctiv: există în ea ceva de genul jenei confuze, al ruşinii că aceia care se manifestă împotriva dictaturii nu se ridică la înălţimea ei din punct de vedere intelectual. De aici se naşte aversiunea solidarizării cu reacţionarii (instinctul care simte slăbiciunea este propriu maselor umane), adâncindu-se sentimentul de fatalism.

Deci puterea asupra intelectului nu este ameninţată. Energia intelectuală, oriunde apare, poate găsi o singură rezolvare. Cu totul altă problemă este când privim viaţa emoţională a maselor, încordarea uriaşă din ura existentă în ele. Această ură nu poate fi explicată doar prin considerente de natură economică. Partidul simte că în acest domeniu – cel mai puţin cercetat de marxism – se ascund surprize şi adevărate primejdii.

În primul rând, problema religiei. Ea există în

continuare, în pofida numeroaselor puncte slabe ale creştinismului, care pot fi atacate cu succes. Nu fără motiv Biserica catolică a apărat cu înverşunare la începuturile Reformei structura feudală împotriva capitalismului care se năştea: capitalismul a creat gândirea ştiinţifică prin care s-a dat o lovitură religiei din Europa, pentru că au fost îndepărtate cele mai bune minţi din zona teologiei. În societatea modernă poate fi observată o rapidă răspândire a ideilor care la început erau proprietatea doar a unui mănunchi de oameni; pentru a şti cum va evolua dezvoltarea societăţii e suficient uneori să urmăreşti direcţia în care se îndreaptă gândirea unui mic număr de indivizi foarte sensibili. Ceea ce la un moment dat se află la suprafaţă (de exemplu unele stiluri literare) cedează locul elementelor noi, chiar dacă supravieţuiesc multă vreme ca sferă secundară şi terţiară (fiind posibile renaşterile). Acest lucru s-a întâmplat în Europa şi cu teologia, care şi-a pierdut poziţia prioritară. Biserica a pierdut intelectualii şi nu a câştigat noua pătură muncitorească în formare, iar acestea sunt cele două grupuri cărora partidul le acordă o importanţă deosebită. Viaţa intelectuală a creştinismului se dezvoltă astăzi la periferia Bisericii, în grupuleţe care încearcă să adapteze filosofia creştină la noile cerinţe ale secolului.

Totuşi, cerinţele religioase în rândurile maselor există şi ar fi o eroare din punctul de vedere al partidului să le nege. S-ar putea ca transformând întreaga populaţie în muncitori să poată fi distruse aceste cerinţe, dar nu este absolut sigur când se va reuşi aşa ceva. Avem de a face aici cu elemente imprevizibile. În realitate, împotrivirea interioară manifestată de om în faţa explicaţiei raţionale a fenomenelor este de natură tainică. Deşi echipamentul logic al creştinismului în secolul XX este slab, iar copilul este îmbibat la şcoală cu noul mod de gândire, continuă să existe o zonă a umbrelor inaccesibile luminii raţiunii. Permanent dăm peste tot felul de enigme. Profesorul Pavlov, creatorul teoriei reflexelor condiţionate, mergea în

fiecare duminică la biserică; pentru că era un om de ştiinţă remarcabil şi un om în vârstă, nu i s-au creat necazuri din această cauză la Moscova. Creatorul teoriei reflexelor condiţionate! Tocmai al teoriei care constituie unul dintre cele mai puternice argumente împotriva existenţei unei „naturi umane" permanente. Susţinătorii religiei apelează la această „natură umană", afirmând că ea nu poate fi schimbată complet şi că, de vreme ce de-a lungul a mii de ani, în cadrul diferitelor civilizaţii, au apărut zeităţi şi biserici, ne putem aştepta la acelaşi lucru şi în viitor. Ce se întâmpla oare în capul profesorului Pavlov dacă cele două sisteme – ştiinţific şi religios – existau acolo concomitent?

Faptul că înclinaţiile care îi împing pe oameni spre religie sunt rezultatul „naturii umane" sau al reflexelor condiţionate care acţionează în decursul secolelor este mai puţin important: aceste înclinaţii există. În timpul războiului Uniunii Sovietice împotriva lui Hitler a fost nevoie să fie scoşi din praful uitării popii, tot aşa cum a trebuit să se apeleze la sentimentele naţionaliste. Când în ajunul morţii soseşte clipa revelaţiei absurde că *nimic nu are sens*, materialismul dialectic îşi prezintă deodată structura sa matematică. Omul alunecă de pe punţile ingenios construite în prăpastie şi preferă să se lase în voia magiei icoanei.

Partidul ştie că el însuşi este o Biserică. De felul în care reuşeşte să canalizeze înclinaţiile iraţionale ale omului şi să le folosească în scopurile sale depind dictatura sa asupra globului pământesc şi transformarea speciei umane. Nu, nu este de ajuns să-i convingi pe oameni printr-un raţionament corect. Ritualul de la club, poezia, romanul, filmul sunt importante, fiindcă ajung acolo unde se furişează împotrivirea emoţională. Şi nu trebuie să fie tolerată o altă Biserică: cea creştină. Ea este duşmanul numărul unu: în ea îşi găseşte reazemul orice scepticism al maselor cu privire la transformarea radicală a omului. Dacă potrivit Evangheliei nu e voie să-ţi nedreptăţeşti aproapele, atunci poate că nu e voie nici să-i stârpeşti pe

„culaci”. Dacă oamenilor nu li se cuvine cea mai mare cinste, atunci poate că manifestările în cinstea unor genii ca Lenin şi Stalin nu sunt decât o idolatrie?

Am cunoscut printre prietenii mei mulţi creştini – polonezi, francezi şi spanioli – care în domeniul politic erau adepţi ai ortodoxiei staliniste, păstrându-şi anumite reţineri interioare şi crezând într-o corectare înfăptuită de Dumnezeu în urma executării sângeroaselor sentinţe de către împuterniciţi} Istoriei. În raţionamentul lor, ei mergeau destul de departe: după părerea lor, evoluţia istorică se desfăşoară după legi stricte, care există din voinţa lui Dumnezeu; una dintre aceste legi este lupta de clasă; secolul XX este secolul luptei victorioase a proletariatului, purtat în această luptă de partidul comunist: întrucât conducătorul partidului comunist este Stalin, el îndeplineşte legea Istoriei, adică acţionează din voinţa lui Dumnezeu, şi se cuvine să ne supunem.

Reînnoirea omenirii este posibilă doar în modul folosit pe teritoriul Rusiei, de aceea un creştin nu poate acţiona împotriva singurei idei – ce-i drept, cumplită – care va crea pe întreaga planetă o nouă specie de om. Un asemenea raţionament este deseori folosit public de către acei clerici care sunt instrumente în mâna partidului. „Cristos este omul nou. Omul nou este omul sovietic. Deci Cristos este omul sovietic!” – spunea patriarhul român Iustinian Marina.

În realitate, aceşti creştini (lăsându-i deoparte pe simplii executanţi de felul lui Marina) săvârşesc una dintre cele mai mari falsificări cunoscute vreodată de-a lungul secolelor. Această falsificare constă în renunţarea *ruşinoasă* la propria credinţă. Între creştinism şi filosofia stalinismului are loc o contradicţie ireconciliabilă: creştinismul se bazează pe conceptul de merit şi de vină *individuală*, în schimb Noua Credinţă înlocuieşte acest concept cu conceptul de merit şi de vină *istorică*. Creştinul care respinge meritele şi vina individuală anulează astfel fapta lui Iisus, iar Dumnezeu la care încă se raportează se

transformă treptat în Istorie. În schimb, dacă recunoaşte că există doar meritul şi vina individuală, poate privi oare indiferent suferinţa fiinţelor umane, a căror singură infracţiune a fost aceea că au constituit o piedică în săvârşirea „proceselor istorice”? Pentru a adormi conştiinţa, apelează la un subterfugiu deosebit, şi anume la teza că reacţionarul nu poate fi un om bun. Cine este reacţionar potrivit definiţiei aplicate pentru uzul arbitrar? Oricine se împotriveşte inevitabilelor procese istorice, adică politicii Biroului Politic. Teza cu privire la „păcatul reacţionarului” este la rândul său amplu susţinută cu argumente ingenios concepute: orice cunoaştere este „direcţionată”; cu adevărat poate vedea realitatea doar acela care, privind-o, o apreciază potrivit intereselor acelei clase care este pârghia progresului, adică proletariatul; despre interesele proletariatului ne învaţă scrierile lui Lenin şi Stalin; cine priveşte realitatea altfel o vede fals, adică imaginea realităţii este deformată de presiunea intereselor claselor retrograde, aşadar condamnate la dispariţie de pe scena istoriei; din această cauză, conştient (sau inconştient), ele practică escapismul; cine vede lumea fals acţionează prost; cine acţionează prost este un om rău. Reacţionarul este deci un om rău şi nu trebuie să-i plângem de milă. Argumentarea de mai sus este foarte interesantă, numai că are un defect: se află în dezacord cu observarea faptelor. Căci presiunea statului totalitar atotputernic creează cetăţenilor o tensiune afectivă care le determină faptele. Clasificarea în „loiali” şi „criminali” se face prin premierea conformiştilor, laşilor şi slugarnicilor de tot felul, în schimb printre „criminali” se află un procent deosebit de ridicat de oameni simpli, sinceri şi fideli faţă de sine. Din punct de vedere social, aceşti oameni ar fi cea mai bună garanţie pentru dezvoltarea organismului social. Din punct de vedere creştin, ei nu au altă vină pe conştiinţă în afară de dispreţul pe care l-au arătat Cezarului sau de aprecierea improprie a puterii acestuia. Aserţiunea că vina istorică este automat vină individuală

nu poate fi tratată altfel decât ca un subterfugiu al unei conştiinţe sensibile, chiar mincinoase. Aceasta nu înseamnă că problema vinovăţiei istorice poate fi abordată prin generalităţi uşoare. Prostia, adică incapacitatea de a înţelege mecanismul evenimentelor, poate fi cauza unor suferinţe uriaşe, pe care omul le provoacă celor apropiaţi. În acest sens, comandanţii polonezi care au dat ordinul declanşării insurecţiei de la Varşovia, din anul 1944, sunt vinovaţi de prostie, iar vina lor are un caracter individual. O altă vină individuală însă revine comandamentului Armatei Roşii care nu a venit în ajutor insurecţiei, nu din prostie, ci dimpotrivă: din deplina înţelegere a „proceselor istorice" (adică, pur şi simplu, din aprecierea corespunzătoare a forţei). Un exemplu de vină din prostie îl constituie atitudinea diferitelor societăţi faţă de gânditorii, scriitorii şi artiştii care au văzut departe în viitor şi ale căror opere au fost puţin înţelese de contemporanii lor. Un critic care a refuzat orice valoare unor asemenea opere a putut acţiona de bună-credinţă, dar prin prostia sa a împins în mizerie sau a expus persecuţiei oameni incomparabil mai valoroşi decât el. Caracterul specific al procedeului creştinilor stalinişti constă în contopirea într-un tot a vinii istorice şi a celei individuale, în timp *ce există doar* cazuri când aceste noţiuni se identifică.

Urmărind evoluţia prietenilor mei catolici care au acceptat linia partidului, am avut posibilitatea să observ că din metafizica lor creştină rămâne treptat doar frazeologia, în schimb adevăratul conţinut devine Metoda (Dumnezeu se transformă în Istorie). Acest proces psihic este cunoscut de mulţi creştini în democraţiile populare. Aceasta este, fără îndoială, o nouă şi deosebită achiziţie a secolului XX. Ea nu a apărut în Rusia, unde Biserica a fost distrusă devreme şi eficient, însă existenţa unui număr considerabil de semicreştini loiali în partea ocupată a Europei poate avea consecinţe uriaşe în ceea ce priveşte realizarea scopurilor politice ale Imperiului. Tolerarea şi chiar

sprijinirea acestor „creştini-patrioţi”, cum sunt numiţi, creează pentru Imperiu posibilitatea de a evita unul dintre cele mai primejdioase conflicte. Trecerea de la creştinism la cultul Istoriei are loc pe nesimţite. Neîndoielnic, cel mai mare succes al Imperiului ar fi stabilirea la Vatican a unui Papă fidel liniei partidului. Slujba la bazilica San Pietro din Roma ţinută de un asemenea Papă, cu participarea personalităţilor din conducerea ţărilor cucerite care deţin majoritatea populaţiei de confesiune catolică, ar fi unul din cei mai mari paşi în consolidarea Imperiului mondial.

Creştinii din slujba Imperiului de Răsărit rezolvă într-un chip deosebit problema pusă de cuvintele lui Iisus: „Daţi Domnului ce este al Domnului, iar Cezarului ce este al Cezarului”. Până în prezent, opoziţia dintre individul uman şi Cezar nu a fost niciodată anulată. Garanţia menţinerii acestei divizări a fost creştinismul. Potrivit creştinismului, fiecare om îşi avea istoria sa proprie, paralelă sau diferită de istoria grupului social din care făcea parte sau a istoriei. Dacă, aşa cum se învaţă astăzi în şcolile de la Elba până la Vladivostok, istoria fiecărui om nu este nimic altceva decât un reflex al istoriei clasei, iar clasa îşi găseşte întruchiparea în Cezar, este clar că omul care acţionează împotriva Cezarului acţionează şi împotriva sa. Creştinii care acceptă acest lucru dovedesc că nu mai cred în judecarea faptelor fiecărui om de către Dumnezeu: la obedienţă îi determină teama în faţa condamnării veşnice din partea Istoriei.

Conflictul dintre creştinism şi revoluţie este esenţial, şi partidul îşi dă seama de acest lucru. El aspiră la scopul suprem pe care specia umană şi l-a fixat în decursul existenţei sale: înlăturarea „exploatării omului de către om”, adică distrugerea în om a dorinţei de profit ca motiv de acţiune; în locul său este pus motivul datoriei faţă de colectivitate. Este un ţel îndepărtat şi onorabil; probabil că el nu poate fi atins repede, şi o perioadă mai îndelungată nu va putea fi inoculat sentimentul datoriei altfel decât menţinându-se teroarea permanentă. În schimb, în

creştinism există dualitatea aprecierii: omul este şi „copilul Domnului”, şi membru al societăţii; ca membru al societăţii, el trebuie să se supună ordinii stabilite, dar cu condiţia ca această ordine să nu-l împiedice în activitatea de izbăvire a sufletului. Numai distrugând dualismul din om şi diluându-l complet în soluţia socială – spune partidul – pot fi eliberate forţele de ură necesare realizării lumii noi.

În ţări puternic industrializate – cum ar fi Anglia, Statele Unite sau Franţa – masele s-au îndepărtat de religie într-un procent semnificativ. Tehnica – şi modul de viaţă generat de ea – distruge creştinismul mai eficient decât mijloacele violente: are loc erodarea credinţelor religioase. Acest proces a făcut progrese serioase şi în Europa Centrală şi de Est. Esenţa problemei constă în a nu dinamiza creştinismul prin acţiuni imprudente. O astfel de acţiune imprudentă ar fi, de exemplu, închiderea bruscă a bisericilor şi interzicerea practicilor religioase. Se cuvine mai degrabă să se acţioneze în direcţia scindării Bisericii în două: o parte a clerului trebuie să fie compromisă ca fiind constituită din reacţionari şi „agenţi străini” – ceea ce în situaţia reală a multor preoţi nu este deosebit de dificil. Cealaltă parte trebuie să fie puternic legată de stat, astfel încât Biserica să fie un instrument util în mâinile statului, aşa cum se întâmplă în Rusia. Clerul absolut obedient – devenind în unele cazuri colaborator al poliţiei securităţii – îşi pierde autoritatea în faţa credincioşilor. O asemenea Biserică poate fi menţinută zeci de ani până ce se va stinge de moarte naturală din lipsa adepţilor.

Deci şi pentru religie – acel ultim reazem – există mijloace. Cu toate acestea, masele din democraţiile populare se comportă ca un om care vrea să ţipe în vis şi nu i se aude glasul. Nu numai fiindcă nu pot spune nimic: nu ştiu ce să spună. Logic vorbind, totul este cum trebuie să fie, adică se subînţelege că nu poate fi altfel: de la bazele filosofice până la colectivizarea satelor totul constituie un întreg compact, o piramidă alcătuită în mod

convingător. Individul se întreabă dacă împotrivirea sa nu este o eroare: întregului aparat de propagandă el îi poate opune doar dorinţe iraţionale. Oare n-ar trebui să se ruşineze din cauza lor?

Partidul veghează atent pentru a nu se produce *transmutarea* acestor dorinţe – naţionale şi eliberatoare – în noi formulări intelectuale înzestrate cu forţă vitală, adică adaptate la noile condiţii şi având astfel şansa cuceririi maselor. Nici reacţionarii, nici Biserica nu constituie cea mai mare primejdie. Cea mai mare primejdie este *erezia*. Dacă apar oameni pricepuţi la dialectică şi capabili să prezinte materialismul dialectic într-o altă lumină, ei trebuie să fie cât mai repede anihilaţi. Un profesor de filosofie care laudă anumite concepţii „idealiste" perimate nu este deosebit de dăunător: i se ia catedra şi i se cere să elaboreze texte; n-are decât să trăiască, oricum se ştie că nu va fi decât o piesă de muzeu, în schimb, un profesor care folosind numele lui Marx şi Engels îşi permite să se abată de la ortodoxie seamănă seminţe din care pot creşte roade incalculabile. Numai burghezia cea neroadă consideră că din nuanţarea gândirii nu rezultă nimic. Partidul ştie că rezultă foarte multe: a fost o perioadă când revoluţia nu era nimic altceva decât nuanţarea gândirii unui grup de teoreticieni sub îndrumarea lui Lenin, certându-se în Elveţia la o masă de cafenea. Cele mai nevralgice puncte ale doctrinei sunt filosofia, literatura, istoria artei şi critica literară – acolo unde obiectul analizei este omul în toată complexitatea sa. Diferenţa de o mică fracţiune în premisele unei ecuaţii oferă diferenţe ameţitoare după efectuarea operaţiilor. În mod similar, abaterea de la linie în domeniul aprecierii unei opere de artă poate deveni fermentul unor răsturnări politice. Este just şi consecvent faptul că partidul l-a condamnat pe cel mai remarcabil cercetător literar marxist al secolului XX, pe profesorul maghiar Lukács; cu siguranţă, entuziasmul pe care l-au stârnit lucrările lui printre marxiştii din democraţiile populare nu a rămas fără

urme mai adânci şi ascunse: vedeau în el mesagerul renaşterii filosofice şi al unei literaturi noi, diferită de literatura din Uniunea Sovietică. Aversiunea faţă de arta realismului socialist vizibilă în scrierile sale corespundea credinţei generale din primii ani de după război că în democraţiile populare ştiinţa lui Marx şi Engels va păşi pe noi căi necunoscute în Rusia. Lukács a dat expresie acestei credinţe în cărţile sale şi, ca atare, a fost stigmatizat în mod oficial.

Încercările de a ieşi dincolo de cercul trasat de Biroul Politic de la Moscova se soldează cu un eşec. Partidul interpretează în mod riguros lozinca „Cine nu este cu noi este împotriva noastră”: cine nu este de acord în cel mai mic amănunt devine duşman şi e împins în negura exterioară. Niciun nou ferment intelectual şi politic nu trebuie să se nască în afară de stalinismul ortodox, care se străduieşte să păstreze cu orice preţ monopolul „progresului” şi al „democraţiei”. Dacă acest monopol ar fi spart, ereziile s-ar întinde ca focul. Teroarea intelectuală este principiul pe care – judecând lucrurile logic – nicio victorie la scară mondială n-ar putea să-l înlăture. Explicaţia deseori oferită de stalinişti că aceasta este doar *o etapă* ce decurge din „încercuirea capitalistă” conţine o contradicţie: noţiunea de *etapă* preconizează o planificare prealabilă, adică un control total acum şi oricând. Această contradicţie este conştientizată în Răsărit. Dacă nu ar fi conştientizată, nu ar mai fi nevoie ca participarea obligatorie la mitinguri şi marşuri, votul obligatoriu pe o singură listă, mărirea obligatorie a normelor efectuate de muncitori să fie prezentate ca acţiuni benevole şi spontane. Aici există un punct neclar, neplăcut chiar şi pentru cei mai zeloşi adepţi. Duşmanul în stare potenţială va exista totdeauna, prieten va fi doar acela care acceptă 100%. Cel care acceptă 99% va fi un duşman ascuns, căci dintr-o diferenţă de un procent poate să răsară o nouă Biserică.

Într-o asemenea punere a problemei rezidă nebunia

doctrinei. Dialecticienii de partid ştiu că încercările similare din partea diferitelor ortodoxii s-au soldat totdeauna cu un eşec: tocmai evoluţia istorică subminează formulele considerate obligatorii. De data aceasta însă la Centru conduc oameni care stăpânesc dialectica, încât ei vor modifica doctrina pe măsura noilor cerinţe care apar. Judecăţile omului individual pot fi totdeauna eronate, de aceea singura soluţie este de a se supune fără rezerve conducerii.

Ce-i de făcut totuşi cu dorinţele neformulate ale oamenilor? De ce un bun comunist îşi zboară deodată creierii fără niciun motiv limpede sau fuge peste graniţă? Oare nu este aceasta una dintre acele prăpăstii peste care se înalţă punţi construite cu pricepere? Oamenii care evadează din democraţiile populare prezintă de obicei ca principal motiv faptul că nu mai puteau rezista psihic. Încercările lor de a explica sunt de obicei un fel de bâiguială: „groaznica tristeţe a vieţii de acolo”, „aveam sentimentul că mă transform într-o maşină” Imposibil de definit, spaima raţionalizării depline a omului nu poate fi comunicată oamenilor care nu au trăit aşa ceva.

Pentru a preîntâmpina îndoielile, partidul luptă împotriva oricăror simptome de penetrare în străfundurile fiinţei umane, mai ales în literatură şi artă. „Omul” ca specie nu este bine văzut. Oricine reflectează asupra nevoilor şi tristeţilor sale interioare va fi acuzat de tendinţe burgheze. Nimic nu trebuie să treacă dincolo de descrierea comportamentului său ca membru al grupului social. Acest lucru este necesar, deoarece, abordându-l pe om exclusiv ca pe o constantă a forţelor sociale, partidul este de părere că el devine un tip a cărui imagine şi-o creează singur. Este o maimuţă socială. *Ceea ce nu este exprimat nu există*; de aceea, eliminându-se posibilitatea unui anumit tip de scrutări, se distruge automat tendinţa spre astfel de scrutări.

Trebuie să previn aici o posibilă neînţelegere. Nu sunt adeptul artei pur subiective. Poezia mea a fost pentru

mine o formă de autocontrol. Am putut să văd pe baza ei pe unde trece linia dincolo de care falsitatea tonului dovedeşte falsitatea atitudinii şi să mă străduiesc să nu trec de această linie. Experienţa din anii de război m-a învăţat că nu trebuie să pui mâna pe condei numai pentru a comunica celorlalţi propria ta deznădejde şi sfâşiere interioară – căci este o marfă ieftină pentru care nu e nevoie de prea mult efort pentru a o produce şi pentru a simţi faţă de sine respect; oricine a văzut un oraş de milioane de locuitori transformat în cenuşă, kilometri de străzi pe care nu s-a păstrat nicio urmă de viaţă, nici măcar o pisică sau un câine vagabond, acela îşi va aminti cu ironie descrierile iadului marilor oraşe la poeţii contemporani – în realitate, ale iadului din sufletul lor. Adevăratul „pământ gol" este cu mult mai îngrozitor decât cel imaginat. Nimeni dintre cei care nu au trăit cruzimile războiului şi ale terorii nu ştie cât de puternic este protestul martorului şi al participantului faţă de sine însuşi, faţă de propriile neglijenţe şi propriul egoism. Ruina şi suferinţa sunt o şcoală a gândirii sociale. Literatura realismului socialist este foarte folositoare – dar, din păcate, folositoare numai pentru partid. Ea trebuie să prezinte realitatea nu aşa cum o *vede* omul (aceasta fiind trăsătura vechiului realism numit „critic"), ci aşa cum o *înţelege*. Înţelegând că realitatea este în mişcare şi că în fiecare fenomen există concomitent ceea ce se naşte şi ceea ce moare (adică lupta dialectică dintre „nou" şi „vechi"), autorul trebuie să laude şi să acuze tot ceea ce devine trecut. Aplicat în practică, acest principiu înseamnă că în orice fenomen autorul trebuie să surprindă elementele luptei de clasă. Ducând raţionamentul mai departe, se obţine ca rezultat o literatură cu caracter didactic, deoarece numai staliniştii au dreptul să reprezinte proletariatul (clasa în ascensiune); „nou" şi demn de laudă este numai ceea ce apare ca urmare a strategiei şi tacticii partidului. Scopul literaturii este, aşadar, acela de a crea modele de comportament pentru

cititorii care se îndreaptă în direcţia indicată de partid. Realismul socialist se bazează pe identificarea „noului” cu proletariatul şi a proletariatului cu partidul. El înfăţişează cetăţeni-model, cu alte cuvinte comunişti (membri de partid sau fără partid), şi duşmani de clasă. Între aceste două categorii de oameni se situează cei care ezită; ei trebuie totuşi să plonjeze într-una din tabere – în funcţie de înclinaţiile care se dovedesc a fi mai puternice. Dincolo de conturarea unor personaje de-a gata (prieteni şi duşmani), procesul acestor schimbări, a cărui încununare este fie deplina ameliorare, fie prăbuşirea absolută, constituie singura temă a literaturii. Această modalitate de abordare a literaturii (şi în general a artei) este o lecţie de conformism absolut. Conformismul de acest gen favorizează munca artistică serioasă? Exprimându-ne blând, acest lucru este îndoielnic. Sculpturile lui Michelangelo reprezintă un act realizat, care durează. A fost un moment când ele nu existau. Între inexistenta şi existenta lor se află actul creator, care este imposibil de înţeles ca fiind supus „valului istoric”, întrucât actul creator e însoţit de sentimentul libertăţii, iar acesta la rândul său se naşte din înfrângerea rezistenţei care se prezintă ca rezistenţă absolută. Cine creează cu adevărat este singur. Iar când reuşeşte să creeze, apar mulţi imitatori şi adepţi şi se constată că opera confirmă un anumit „val istoric” Nu există altă cale pentru om decât de a avea încredere în imperativul interior şi de a arunca totul în balanţă pentru a exprima ceea ce i se pare adevărat. Acest imperativ interior este absurd dacă nu se bizuie pe credinţa în ordinea valorilor existentă dincolo de variabilitatea problemelor umane, adică pe credinţa metafizică. La aceasta se rezumă tragedia secolului XX. Astăzi pot crea numai aceia care încă mai au această credinţă (printre ei există un număr de staliniști care practică Ketmanul), sau aceia care se situează pe poziţia stoicismului laic (desigur, tot o formă de credinţă). Pentru ceilalţi rămâne minciuna jalnică a locului sigur pe „valul

istoric”.

Iată cadrul în care evoluează viaţa în democraţiile populare. O viaţă într-un ritm febril. „Construcţia socialismului” nu este doar un slogan; este o construcţie în sens concret. Ochiul trecătorului dă peste tot de schele; se înalţă fabrici noi, clădiri noi, birouri noi; creşte curba producţiei; masele umane se schimbă cu o viteză nemaiîntâlnită: tot mai mulţi oameni devin funcţionari de stat şi dobândesc un minimum de „pregătire politică”. Presa, literatura, filmul şi teatrul hiperbolizează aceste realizări. Dacă un locuitor de pe Marte, neştiind nimic despre problemele de pe Pământ, ar judeca diferite ţări pe baza descrierilor din revistele şi cărţile care apar acolo, ar ajunge neîndoielnic la concluzia că Răsăritul este locuit de fiinţe raţionale, care gândesc limpede, iar Vestul, de pigmei şi degeneraţi. Nu e de mirare că la o concluzie similară ajung mulţi locuitori inteligenţi din Occident cărora Uniunea Sovietică şi ţările dependente de ea li se înfăţişează ca legendarele insule ale fericirii.

Cetăţeanul din democraţiile populare este lipsit de nevroza care capătă forme atât de numeroase în ţările capitaliste, în Occident, omul se află în faţa unei societăţi pe care o consideră în subconştient ca pe ceva care nu are legătură cu el. El îşi joacă rolul său personal; societatea îi delimitează anumite graniţe pe care nu are voie să le depăşească; în schimb, el obţine garanţia că nimeni nu se va amesteca prea mult în sfera lui de activitate. Dacă pierde, se spune că singur este de vină. N-are decât să-i vină în ajutor psihanaliza. În Răsărit nu există opoziţie, şi nici graniţă, între om şi societate. Pierderea sau câştigul său sunt o chestiune publică. El nu este niciodată singur. Dacă dispare, dispare nu din cauza indiferenţei mediului, ci din cauză că, din păcate, mediul îl observă cu atenţie excesivă. Nevrozele obişnuite din Occident sunt, cum se ştie, în primul rând rezultatul singurătăţii omului, aşadar în democraţiile populare psihanaliştii – presupunând că li s-ar da voie să-şi practice meseria – nu ar câştiga un sfanţ.

Suferinţele omului din democraţiile populare sunt de altă natură, necunoscută până acum. Omenirea a găsit mijloace eficiente pentru varicelă, tifos şi sifilis, care erau odinioară adevărate flageluri; viaţa din marile colectivităţi a generat însă noi boli. Ceva asemănător s-a întâmplat cu revoluţionarii ruşi. S-ar zice că ei au găsit mijloace eficiente de stăpânire a forţelor Istoriei şi de realizare a societăţii ideale. Iar Istoria îi răsplăteşte bătându-şi joc de ei.

Scopul principal: eliminarea luptei pentru existenţă, care era visul teoreticienilor, nu se realizează, dacă există teama tuturor în faţa tuturor. Statul care, potrivit lui Lenin, avea să dispară treptat, este atotputernic şi ţine sabia deasupra capului fiecărui cetăţean, pedepsindu-l pentru orice cuvânt necugetat. Promisiunile făcute din când în când cetăţenilor că statul va începe să slăbească în momentul obţinerii dominaţiei pe întreg globul pământesc nu se bazează pe nimic: ortodoxia nu poate slăbi presiunea la gândul groaznic că va înceta a mai fi ortodoxie. Dialectica sau contradicţiile interioare ale fenomenelor se îndreaptă împotriva dialecticii folosite de Centru: cu atât mai rău pentru contradicţiile interioare ale fenomenelor, cu atât mai rău pentru realitate. Cineva spunea că secolul XX este secolul produselor sintetice – al cauciucului sintetic, al benzinei sintetice; a fost creată şi dialectica artificială, care numai aparent seamănă cu filosofia lui Hegel. Metoda ei este însă eficientă atunci când e vorba de lupta împotriva duşmanilor. Omul expus influenţei sale se zbate neputincios: este ca o luptă împotriva jocului simbolurilor matematice. În cele din urmă, se supune – şi în asta constă taina adevăratei puteri, mai mult decât în narcoticele fantastice despre care se povesteşte.

Există un soi de insecte care înţeapă larvele altor insecte şi injectează acolo otravă; larvele supuse unei asemenea operaţii continuă să trăiască, deşi sunt paralizate; insectele care au injectat otrava îşi depun ouăle în corpul victimelor, care serveşte ca o cămară vie pentru

tânăra generaţie. În mod similar, în mintea omului din democraţiile populare se injectează un element anesteziant, şi anume materialismul dialectic. Când intelectul este pregătit, se depun acolo ouăle interpretării staliniste; de vreme ce acum eşti marxist – i se spune pacientului – *trebuie* să fii stalinist, pentru că în afara stalinismului nu există marxism.

Duşmanii naivi ai otrăvii pot crede că, închizând operele lui Marx şi Engels în seifuri blindate şi nearătându-le nimănui, au pus capăt pericolului. Fără să ţină seama de faptul că evenimentele istorice în sine îi conduc pe oameni la ceea ce constituie obiectul acestor opere. Cei care n-au simţit niciodată pe pielea lor forţa magnetică a acestora se pot considera fericiţi, dar e poate un motiv de mândrie.

Numai orbii nu văd situaţia tragică în care s-a aflat specia umană când a dorit să-şi preia soarta în propriile mâini şi să înlăture hazardul. S-a aplecat în faţa Istoriei, iar Istoria este un zeu necruţător. Ordinele care ies din gura lui sunt vocea unor preoţi iscusiţi ascunşi în interiorul lui pustiu. Ochii zeului sunt astfel construiri încât privesc peste tot unde se îndreaptă omul; nu există ascunzătoare în faţa lor. Îndrăgostirii săvârşesc în pat ritualul iubirii lor sub privirea lui ironică; copilul se joacă în nisip fără să ştie că viaţa lui viitoare a fost cântărită şi încadrată în calculul general; numai bătrânii cărora le-au mai rămas puţine zile de trăit pot susţine cu oarecare îndreptăţire că aproape s-au smuls de sub puterea lui.

Filosofia Istoriei emanată de la Moscova este o filozofie-forţă: ea modelează masele, ordonă cu tancurile şi avioanele. împotriva celui care nu vrea să o accepte intervine puterea zdrobitoare a statului; el este atacat, de asemenea, din interior: i se spune că rezistenţa e cauzată de conştiinţa de clasă. (în mod similar, cel care nu se supune procedurilor psihanalitice poate fi acuzat că tinde în felul acesta să-şi protejeze complexele.)

Dar nu este greu să ne imaginăm ziua în care

milioane de oameni supuşi acestei filosofii se vor întoarce împotriva ei. O asemenea zi ar sosi dacă Centrul ar pierde forţa materială; nu numai fiindcă ar dispărea atunci teama de puterea militară; ci, în primul rând, fiindcă în această filosofie succesul este parte integrantă a raţionamentului; eşecul ar dezvălui eroarea dialecticii artificiale, care a fost învinsă de realitate. Cetăţenii Imperiului de la Răsărit nu-şi doresc nimic mai mult ca eliberarea de sub teroarea pe care o exercită propria lor gândire.

În clădirea Comitetului Central strategii mută steguleţele pe harta bătăliilor pentru stăpânirea intelectului. Succesele sunt din ce în ce mai mari, culoarea roşie, care la început – în anii 1944 şi 1945 – se limita doar la un număr mic de credincioşi sosiţi din Răsărit, se extinde tot mai mult. Totuşi şi înţelepţii sunt oameni. Şi pe ei îi năpădesc neliniştea şi frisoanele. Când se compară pe sine cu primii creştini şi când compară marşul Noii Credinţe de pe planetă cu marşul creştinismului din Roma descompusă, ei le invidiază apostolilor darul de a pătrunde în adâncul inimilor umane. „Cât de bine ştiau ei să facă propagandă! Ce suntem noi pe lângă ei!” – a rostit cu regret un demnitar de partid, ascultând Evanghelia transmisă la radio. Noua (anti) religie face minuni: le arată celor care se îndoiesc noi construcţii şi noi tancuri. Dar dacă minunile ar începe să lipsească? în mâinile celor care aplaudă ar apărea cuţite şi pistoale; piramida gândirii s-ar prăbuşi. Multă vreme, pe locul unde s-a aflat, n-ar exista decât sânge şi haos.

IX

BALTICII

„Dacă o să te gândeşti mereu la balticii tăi şi la lagăre, ştii ce o să se întâmple, nu?” – m-a întrebat la Varşovia un prieten care până nu demult admirase fără rezerve înţelepciunea dialectică a Centrului. „O să treci prin viaţă şi o să te afli în faţa lui Zeus, iar acesta va întinde spre tine degetul – aici prietenul meu a făcut un gest ameninţător cu degetul arătător – şi va striga:

«Idiotule! ţi-ai irosit viaţa ocupându-te de prostii!»”.

E adevărat că-mi vine greu să nu mă mai gândesc la baltici. Dar câte ceva pot spune totuşi pentru a mă justifica. A te ocupa de soarta popoarelor pe spinarea cărora a călcat elefantul Istoriei este dovada unei firi sentimentale şi în general nu duce la nimic – cu asta pot fi de acord. Mânia pe care o simţi citind memorii din secolul al XVI-lea, în care autorii – cu precădere preoţi – notează atrocităţile incredibile săvârşite de conchistadorii spanioli în America este inutilă. Nu-i mai reînvie pe caraibienii ucişi de guvernatorul Ponce de Leon şi nu le oferă puţină hrană fugarilor din ţara incaşilor, urmăriţi în Cordilieri de cavalerii care se războiau folosind credinţa şi sabia. Uitarea îi acoperă pe cei învinşi, iar cineva care ar citi de zor registrul crimelor trecute sau, şi mai rău, şi-ar imagina aceste crime în detaliile lor ar încărunţi de spaimă sau ar deveni absolut indiferent. Istoricii ştiu că spaţiul numit Prusia Orientală era cândva locuit de poporul prusacilor care, din pricina adoratorilor lui Iisus ce vorbeau germana, au avut parte de aceeaşi soartă ca şi caraibienii; dar în cuvintele istoricilor nu există deznădejdea mamelor şi suferinţele copiilor, ceea ce este, probabil, just. Civilizaţia care se foloseşte de apelativul „creştină” a fost ridicată pe sângele celor nevinovaţi. Indignarea nobilă împotriva acelora care astăzi încearcă să creeze altă civilizaţie, folosindu-se de mijloace asemănătoare, nu este lipsită de fariseism. Cartotecile crimelor vor fi păstrate în locuri retrase şi sigure, iar când un om de ştiinţă al vremurilor viitoare va ajunge, prin praf şi fire de păianjen, la aceste volume, va considera acele fapte drept mici infracţiuni în comparaţie cu imensitatea operei săvârşite. Mult mai probabil este ca aceste cartoteci nici să nu mai existe, căci, în acord cu progresul, suveranii de astăzi au tras concluzia din adevărul simplu că ceea ce nu există pe hârtie nu există în realitate.

Să presupunem că se va întâmpla aşa. Totuşi atitudinea noastră faţă de prezent se deosebeşte de

atitudinea faţă de trecut, indiferent dacă cineva consideră acest lucru defect sau calitate. Omul viu, chiar la o distanţă de mii de kilometri, nu poate fi atât de uşor scos din memorie. Dacă este supus torturilor, vocea lui va ajunge cel puţin până la cei care au o imaginaţie vie (ceea ce nu este deloc comod pentru ei). Chiar dacă acest om nu mai trăieşte, există încă prezentul, pentru că acela care l-a ucis sau a dat ordin să fie ucis stă undeva la masă într-un punct al globului, pe masă se află pâine, mezeluri şi ceai, iar copiii lui se bucură de cadoul adus. Cerinţa de a te uita la ceea ce este în prezent ca la trecut şi de a nu te preocupa, cum spune prietenul meu, de prostii, de a privi prin telescopul istoric cum se coc fructele de mâine este o cerinţă dură. Există probabil o măsură de care nu avem voie să ne lepădăm, deoarece, în caz contrar, fructele care se coc mâine ar putea fi putrede. Mă îndreptăţeşte să vorbesc astfel faptul că ultimii două mii de ani au văzut nu numai zbiri, conchistadori şi călăi, dar şi oameni pentru care răul era rău şi aşa trebuia să fie numit. Măceluri în masă, teroarea revoluţiei, nebunia aurului, mizeria claselor muncitoare – da, dar cine ştie la ce proporţii ar fi ajuns aceste calamităţi dacă fiecare ar fi considerat că se cuvine să tăcem şi să le acceptăm. Mie mi se pare că, nedorind să accept, apăr mai bine fructele de mâine decât prietenul meu care acceptă. Îmi asum riscul greşelii şi plătesc. Dacă nu aş accepta acest risc, în locul celor scrise acum aş fi scris o odă în cinstea Generalisimului. Stăpânind metrul poetic, alcătuirea unui omagiu sonor şi ritmic personalităţii remarcabilului bărbat nu este deosebit de grea (activitatea de acest fel reaminteşte munca de traducere).

Ţările baltice – Estonia, Letonia şi Lituania – se află, după cum se ştie, la marginea unui masiv continental. Un golf le desparte de Finlanda, iar Marea Baltică de Suedia. Popoarele care locuiesc aici nu sunt slave. Limba estonilor se înrudeşte cu finlandeza. Apropierea dintre limbile lituanienilor şi letonilor rămâne până astăzi o enigmă pentru cercetători: nu se ştie de unde au venit aceste

triburi pentru a se aşeza pe cursul inferior al Niemenului şi al Dvinei. Se ştie doar că prusacii exterminaţi foloseau o limbă similară. Dintre aceste trei popoare doar lituanienii au reuşit să formeze în trecut un stat mare, ale cărui graniţe ajungeau până la Nipru, şi să se menţină un timp oarecare. Slab populat, teritoriul acestor ţări, din momentul aderării populaţiei la creştinism, a fost supus unei puternice colonizări – îndeosebi germană şi polonă. Ca urmare a colonizării a apărut bilingvismul: adevăraţii administratori – proprietari ai pământului – vorbeau germana (Estonia şi Letonia) şi polona (Lituania), parţial fiindcă nou-veniţii aduseseră cu ei limba şi obiceiurile proprii, dar şi fiindcă neamurile autohtone acceptaseră limba şi obiceiurile nou-veniţilor; oamenii din popor foloseau însă limba autohtonă şi păstrau cultura distinctă provenită din vremuri îndepărtate. După Primul Război Mondial cele trei ţări au încetat a mai fi provincii ale imperiului rus şi şi-au câştigat independenţa. Reforma agrară radicală a eliminat influenţele proprietarilor de moşii. Limbile naţionale au devenit limbi ale noilor state, iar literatura şi învăţământul au apelat la tradiţia populară.

În anul 1939, populaţia celor trei ţări număra circa şase milioane, deci ceva mai mult decât populaţia din Chile şi ceva mai puţin decât populaţia din Suedia. Erau ţări agrare, care menţineau echilibrul bugetului datorită bunei organizări a exportului de şuncă specială, ouă, unt, cereale şi păsări în Europa Occidentală. Din acest punct de vedere aminteau de Danemarca. De altfel, nu numai sub acest aspect. Cine cunoaşte stilul de viaţă al fermierilor va înţelege uşor imaginea existenţei în acest spaţiu baltic. Cooperaţia bine dezvoltată îi înlesnea ţăranului vânzarea produselor. Nivelul de viaţă al locuitorilor, judecând după înfăţişarea lor, după case şi modul de a se hrăni, era superior altor state din Europa Răsăriteană, cu excepţia poate a Cehoslovaciei. Estonii şi letonii erau în marea lor majoritate protestanţi, iar lituanienii – catolici. Toate cele trei popoare se caracterizau printr-un patriotism acerb,

adesea împins chiar până la şovinism, ceea ce îşi găseşte explicaţia în trecutul dur al acestor neamuri. Din punct de vedere militar, cele trei ţări nu erau înarmate.

Destinul lor a fost hotărât în discuţiile dintre Molotov şi Ribbentrop. În toamna anului 1939, Molotov a cerut baze militare. Guvernele ţărilor baltice au acceptat în grabă (presa acorda pe atunci mult spaţiu prieteniei trainice, nezdruncinate, cu puternicul şi binevoitorul vecin de la răsărit). În iunie 1940, sub pretextul că guvernele nu asigură securitatea adecvată soldaţilor ruşi staţionaţi în bazele militare, Armata

Roşie a trecut graniţele Letoniei, Lituaniei şi Estoniei. NKVD-ul a preluat puterea, iar aparatul de stat de până atunci a încetat să mai funcţioneze.

Relatarea mea despre ţările baltice nu se bazează pe cărţi sau reviste. Prima lumină pe care am văzut-o în viaţă, prima mireasmă a pământului şi primul arbore au fost lumina, mireasma şi arborele din acele locuri, pentru că m-am născut acolo, într-o familie care vorbea polona, pe malul râului cu nume lituanian. Aceste evenimente sunt pentru mine tot atât de vii ca imaginile citite pe faţa şi în ochii unor oameni bine cunoscuţi.

Năvălirea spaniolilor a fost o experienţă cumplită pentru azteci. Obiceiurile cotropitorilor erau de neînţeles, ritualurile religioase, de nepătruns, căile pe care se perindau gândurile, greu de urmărit. Invadarea Armatei Roşii a fost pentru estonieni, letoni şi lituanieni un şoc asemănător. Oamenii în vârstă îşi mai aminteau încă de vremurile triste ale ţarismului, dar ceea ce vedeau acum nu avea nimic comun cu ţarismul, era ceva de sute de ori mai rău. În anii care au trecut de la căderea ţarismului, Rusia nu s-a apropiat de Europa, ci s-a îndepărtat spre principii de organizare a societăţii necunoscute în Europa. Gândirea şi reacţiile cuceritorilor erau la fel de străine pentru cei ocupaţi ca tainele teologiei catolice şi noţiunea de onoare castiliană pentru azteci.

Au fost organizate alegeri pentru parlament. Aceste

alegeri nu aminteau prin nimic de instituţia cunoscută până acum sub această denumire. Exista doar o singură listă de candidaţi expusă de noile autorităţi. Atunci de ce fuseseră umplute oraşele şi satele cu fluturaşi şi broşuri propagandistice, de ce chemau difuzoarele la urne zi şi noapte, la ce bun erau decorate camioanele cu portrete, la ce serveau coroanele, mitingurile şi tribunele? Dacă există o singură listă şi nicio opţiune, ce rost mai are această propagandă?

Populaţia nu înţelegea nimic. În ziua alegerilor s-a dus totuşi la vot în număr mare. Trebuia să se ducă: după depunerea votului, în buletin li se trecea o ştampilă. Absenţa ştampilei din buletin însemna că titularul buletinului este duşman al poporului, a manifestat rea-voinţă, nu a vrut să voteze. Ce-i drept, populaţia – naivă – încerca să dea foile rupte, mâzgălite, pentru ca voturile să pară neclare, dar ele au fost considerate valabile şi acceptate cu semnificaţia „da”. Rezultatul a fost copleşitor. Primul act al parlamentelor astfel alese a fost cererea de includere a republicilor în Uniunea Sovietică. Această cerere a fost satisfăcută.

Unul dintre deputăţii nou-aleşi în parlamentul lituanian era un camarad din anii mei de adolescenţă. împreună cu el am străbătut cu barca zeci de kilometri pe diferite râuri din Europa, am colidant pe cărări de munte greu accesibile, am salutat împreună răsăritul de soare în văile Pădurii Negre şi printre castelele de pe valea Rinului. Cu câţiva ani înainte de izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial a devenit stalinist. Deşi provenea din Varşovia şi prezenţa lui pe teritoriul statului lituanian la începutul războiului era mai mult sau mai puţin întâmplătoare, candidatura lui a fost înaintată (în contextul numărului insignifiant de comunişti în aceste ţări oricine era folosit cu plăcere) şi, întrucât lansarea candidaturii era echivalentă cu alegerea, el a devenit deputat. Ciudată trebuie să fi fost această experienţă pentru el: să voteze încorporarea unui stat de care nu-l lega nimic în alt stat pe

care-l cunoştea doar din literatura de propagandă şi din statisticile oficiale. Era o noutate, cu toate că de aici înainte aveam să ne deprindem în Europa Răsăriteană cu o asemenea reprezentare a diferitelor ţări de către străini care în caz de nevoie îşi schimbau chiar numele.

Astfel, locuitorii ţărilor baltice au devenit cetăţeni sovietici şi au fost nevoiţi să se supună normelor obligatorii pentru ceilalţi. Din punctul de vedere al autorităţilor, această masă umană, care de altfel trăia la un anumit nivel în comparaţie cu care nivelul de viaţă al celorlalţi cetăţeni din Uniune era mizer, se prezenta ca un monument din trecutul îndepărtat. Trebuia să fie educată. Închisorile s-au umplut, curând după aceea a început deportarea în masă a unor categorii de locuitori în lagăre de muncă, mine şi colhozuri în străfundul Uniunii, cu precădere în regiunile polare. În anul 1941, aceste terenuri au fost ocupate de armata germană. Naziştii au trecut la uciderea categoriei de populaţie pe care, potrivit doctrinei lor, o considerau indezirabilă, adică a tuturor evreilor, indiferent de apartenenţa de clasă, vârstă sau sex. Această misiune au executat-o cu multă rigoare. Concomitent, au dus în Reich mulţi muncitori recrutaţi cu forţa, în anul 1944, ţările baltice au fost ocupate din nou de Armata Roşie şi Centrul a trecut la apropierea acestui spaţiu de celelalte zone ale statului. Cea mai urgentă sarcină era distrugerea structurii agrare de până atunci, bazată pe gospodării bogate. Colectivizarea a întâmpinat totuşi piedici serioase. Metoda „adâncirii luptei de clasă la sate”, adică a valorificării antagonismelor dintre ţăranii săraci şi cei bogaţi, a dat rezultate slabe; armele numeroase rămase după război şi deprinderea cu lupta de partizani au stimulat rezistenţa. Ţăranii fugeau în păduri şi formau acolo detaşamente înarmate. Expediţii disciplinare înconjurau satele şi-i ucideau pe cei care rămâneau acasă. Acest lucru n-a făcut decât să înteţească rezistenţa, deoarece uneori întreaga populaţie din satele învecinate, copii şi femei, preferau să se alăture partizanilor decât să

rişte să fie luaţi ostatici. În contextul atitudinii ostile a populaţiei s-a apelat la forma radicală, adică la prigoana în masă, încărcarea în vagoane şi transportarea în spaţiul nelocuit din Eurasia. Anii în care Europa Occidentală a început să cunoască pacea incertă şi întreruptă de momente de panică nu au fost paşnici pentru ţările baltice. Satele ai căror locuitori fugiseră, fuseseră ucişi sau deportaţi rămâneau pustii şi devastate, vântul şuiera prin geamurile sparte şi uşile smulse. „Hitlerii vin şi pleacă, dar popoarele rămân” – a spus El, când era sigur de victoria asupra Germaniei. În ce priveşte grupurile de populaţie minoritare, această propoziţie ar trebui schimbată mai curând cu alta: „Popoarele vin şi pleacă, dar ţările rămân”. „Lituania va exista, dar nu vor mai exista lituanieni” – a spus în anul 1946, într-o discuţie, un demnitar de la Centru.

Ce populaţie au pierdut aceste ţări, înainte ca structura lor economică să fie adaptată, adică până în anul 1950, nu ştiu şi cred că nimeni nu cunoaşte statisticile. Un indicator ar putea fi numărul nou-veniţilor din zonele îndepărtate ale Uniunii, trimişi acolo prin ordin în locul autohtonilor. Procesul nu este încheiat. La sate sunt aduşi colhoznici, în oraşe, cadre ale administraţiei şi familiile lor. În oraşe se aude mai mult limba rusă decât estona, letona sau lituaniana. Printre autorităţile de partid şi funcţionarii superiori predomină numele ruseşti, iar dintre numele locale o parte sunt însoţite de pseudonime pentru uzul curent. Populaţia Uniunii trebuie să fie amestecată: numai prin topirea diferitelor naţionalităţi „în marea rusească” se va atinge ţelul, şi anume o singură cultură şi o singură limbă universală. Teritoriul care lega cândva statele baltice de Germania, adică zona limitrofă a Prusiei Orientale, a fost populat cu populaţie rusească; oraşul Koenigsberg, în care s-a născut şi şi-a petrecut întreaga viaţă Kant, a fost botezat Kaliningrad şi nu se deosebeşte de Tula sau de Samara. Din insulele aşezate lângă malurile Estoniei pescarii estonieni nu mai pleacă la pescuit. Cazanul în care

fierb popoarele baltice trebuie să fie ermetic închis.

Şcolile şi universităţile folosesc, desigur, limbile autohtone. La fel şi cărţile. Distrugerea naţionalităţilor nu este un scop în sine. Scopul este distrugerea duşmanului de clasă. Când tinerii vor învăţa în lituaniană, estonă sau letonă cum să fie buni patrioţi ai Uniunii şi cum să preţuiască tot ceea ce provine de la Centru, atunci limba rusă va ieşi victorioasă din această confruntare şi se va trece la o fază superioară a conştiinţei.[7]

De unde vine motivul furiei aici? Mica lume a ţărilor baltice era o lume cunoscută din tablourile de ţară ale lui Brueghel. Mâini ce ţin strâns paharele, mutre rumene râzând, mişcări greoaie, blajine, virtuţi ţărăneşti: hărnicie, spirit gospodăresc şi prevăzător, şi păcate ţărăneşti: lăcomie, zgârcenie, permanentă grijă pentru viitor. Proletariatul nu era numeros, industria slab dezvoltată, reforma agrară împărţise ţăranilor cea mai mare parte din proprietatea agricolă. De ce ar continua această stare de lucruri? Anacronismul de neiertat al culacilor trebuie să fie distrus, iar nivelul de viaţă, redus astfel încât să ajungă la fel cu nivelul de trai al populaţiei din restul Uniunii. În ceea ce priveşte metodele drastice, până la urmă fiecare trebuie să moară cândva. Să presupunem că un procent considerabil din populaţie ar fi distrus din cauza ciumei, şi

7 „M-am apropiat de portretul lui Stalin, l-am luat de pe perete și, așezându-1 pe masă, cu fața în palme, l-am privit și m-am gândit. Ce trebuie să fac? Fața Conducătorului este totdeauna liniștită, ochii lui privesc atât de limpede, până departe. Mi se părea că această privire pătrunzătoare străpunge pereții micii mele camere și trece dincolo în spațiu, pentru a cuprinde întreg globul. Nu știu ce ar crede despre mine cineva care m-ar vedea în clipa aceasta. Dar cu fiecare cuvânt al meu, cu fiecare gest, cu fiecare picătură de sânge simțeam că în acel moment nimic nu există în întreaga lume pentru mine în afară de fața aceea dragă și scumpă. Ce trebuie să fac? «Guvernul sovietic se răfuiește cu dușmanii poporului în mod categoric...» Sunt cuvintele tale, tovarășe Stalin. Cred cu sfințenie în ele. Acum știu cum să procedez44 (Pergale / Zwyciestwo / organ al Uniunii Scriitorilor din RSS Lituaniană, nr. 4, aprilie 1950, p. 52, citat de Lithuanian Bulletin, New York, nr. 7-12).

nu de incursiunile disciplinare, în momentul când recunoaştem necesitatea istorică drept un soi de ciumă, nu mai vărsăm lacrimi în legătură cu soarta victimelor. În general, ciuma sau cutremurul nu provoacă indignare. Constatăm calamitatea, punem deoparte ziarul şi continuăm să mâncăm micul dejun. Fiindcă ne putem revolta numai împotriva *cuiva*. Şi aici, la fel, nu este nimeni. Oamenii au săvârşit acest lucru cu deplina convingere că îndeplinesc o îndatorire istorică.

Şi totuşi scrisoarea pe care am avut-o într-o bună zi în mână era dureroasă. Provenea de la o familie deportată în martie 1949 dintr-una din ţările baltice în Siberia şi era adresată rudelor din Polonia. Familia era alcătuită din mamă şi două fiice. Scrisoarea descria sec şi concis muncile pe care le făceau în colhoz dincolo de Ural. Literele finale ale fiecărui rând erau uşor îngroşate şi citindu-le vertical se obţineau cuvintele „sclave veşnice”. Dacă o asemenea scrisoare a nimerit la mine (îl vizitasem pe omul care o primise, neştiind nimic de scrisoare), oare câte alte însemne de deznădejde mascate asemănător au ajuns la persoane care nu au făcut uz de ele, fiindcă nu puteau să facă? Şi, calculând matematic, câte scrisori de acest fel au fost nescrise şi câţi dintre cei care ar fi putut să le scrie au murit în zonele ostile ale Nordului de foame şi de epuizare, repetând aceste cuvinte fără de speranţă: „sclave veşnice”?

Mama şi cele două fiice, dacă mai trăiesc, aduc în acest moment apă de la fântână şi mama se necăjeşte din cauza porţiei insuficiente de pâine primită drept plată. Probabil o năpădeşte, de asemenea, grija în legătură cu viitorul fiicelor sale. Un locuitor din New York mutat într-un sat din Congo s-ar simţi mai mult sau mai puţin ca un baltic dincolo de Ural: atât de mare este diferenţa de curăţenie, igienă şi alte mărci elementare ale civilizaţiei. Cei care au fost acolo vor confirma că nu mint. Mama va muri, dar fiicele trebuie să rămână pentru totdeauna, pentru că din aceste deportări nu există întoarcere. Vor fi

obligate să se mărite şi să închidă în ele ceva de neînţeles pentru cei din jur, ceva ce nu vor fi în stare să le transmită copiilor lor care vor vorbi ruseşte.

Poate că nici mama, nici fiicele nu s-au remarcat prin calităţi deosebite. Mama mergea la biserică în fiecare duminică cu cartea groasă de rugăciuni, în timp ce acasă era îngrozitoare, manifestând o zgârcenie bolnăvicioasă. Fetelor le stătea capul doar la ţoale şi la dansurile de sâmbăta din poiana din părţile lor natale. Nu citeau nicio carte serioasă, le erau străine numele lui Platon şi Hegel, Marx şi Darwin. Cele trei femei fuseseră deportate fiindcă erau culace. Ferma lor avea circa treizeci de hectare de pământ. Profitul omenirii de pe urma vieţii lor liniştite în gospodărie, în afara câtorva kilograme de brânză şi unt, era minim. Se pune întrebarea: e permis sau nu e permis să distrugi trei astfel de fiinţe în numele unor scopuri superioare? Murti-bingiştii răspund că e permis. Creştinii şi pseudocreştinii, că nu e permis. Nici unii, nici alţii nu sunt pe deplin consecvenţi. 90% din argumentele folosite de murti-bingişti în propaganda lor adresată maselor largi se referă la injustiţie. Apelul la indignare morală este întotdeauna prezent în sloganele lor. Creştinii afirmă că nimeni nu trebuie nedreptăţit, deoarece fiecare om este preţios, dar, enunţând o opinie atât de frumoasă, nu mişcă un deget pentru a-l ajuta. Nu numai că nu-i interesează soarta balticilor, dar sunt indiferenţi la alte tipuri de distrugere decât prigoana şi munca silnică. De exemplu, moartea spirituală a maselor largi, care ziua muncesc din greu, iar seara sunt condamnate la otrava cinematografului şi a televizorului, o consideră un lucru absolut normal.

Pablo Neruda, marele poet din America Latină, provine din Chile. I-am tradus multe versuri în polonă. M-am bucurat când a reuşit să fugă din ţara natală înainte de a fi arestat. Pablo Neruda este comunist. îl cred când scrie despre mizeria poporului său şi-l preţuiesc pentru inima lui mare. Întrucât îşi scrie gândurile despre fraţii săi, şi nu

despre sine, lui Neruda îi este dată ca răsplată puterea cuvântului. Când însă opune nebuniei din lumea capitalistă viaţa fericită şi veselă a oamenilor din Uniunea Sovietică încetez să-l mai cred. îl cred atâta timp cât scrie despre ceea ce ştie, încetez să-l cred când începe să scrie despre ceea ce ştiu eu. Iată, există divergenţe între adepţii din Răsărit şi cei din Occident. Comunistul din Vest are nevoie de viziunea secolului de aur care se realizează *deja* pe pământ. Murti-bingistul din Răsărit depune toate străduniile pentru a consolida această viziune în minţile oamenilor, dar nu uită că aceasta este o minciună utilă. Raţionamentul său este corect. Diferitele revoluţii au cunoscut momente de teroare îndreptate împotriva adversarilor noii ordini. Nimeni nu-i mai plânge astăzi pe aristocraţii francezi ale căror capete au căzut pe ghilotină. Revoluţiile de până acum au fost însă evenimente mărunte în comparaţie cu revoluţia care se realizează astăzi. Ele vizau răsturnarea unei clase nu prea numeroase, care stătea de-a curmezişul aspiraţiilor forţelor creatoare şi artificial ţinute în loc. Revoluţia de astăzi nu se poate mulţumi cu teroarea de moment necesară consolidării noii puteri. Lupta de clasă durează până când baza economică pe care se poate bizui duşmanul de clasă va fi eliminată: obiectul acţiunii revoluţiei îl constituie milioanele de producători mici, adică ţărani şi meşteşugari, precum şi de vânzători particulari de servicii. Permanenta rezistenţă din partea acestor mase, îndărătnicia din psihicul lor care se foloseşte de orice prilej pentru a reînvia vechile reforme economice necesită mijloace ferme. Trebuie să mai adăugăm că revoluţia a învins într-o ţară înapoiată şi că în orice moment, începând din anul 1917, regresul ameninţă fie sub forma unei descompuneri din interior, fie a intervenţiei armate din exterior. Se subînţelege deci că momentul terorii vechilor revoluţii se întinde în cea mai mare revoluţie pe zeci de ani. Iar acolo unde există teroare şi mizerie, nimeni nu poate să o ducă bine. Veacul de aur aparţine trecutului. Centrul a anunţat că se află în etapa

socialismului realizat şi tinde spre etapa următoare, adică spre comunism. Ne aşteptăm deci la o nouă etapă. Momentul actual, privit de la distanţă, de exemplu din anul 2950, va părea la fel de scurt cum ne par nouă anii de teroare din Marea Revoluţie Franceză, iar numărul de două sute sau trei sute de milioane de victime nu va stârni un interes mai mare decât cele câteva mii de aristocraţi francezi.

Să ne imaginăm o întâlnire între doi adepţi convinşi ai Centrului (descrierea se bazează pe observarea atentă a unor asemenea întâlniri). Unul dintre ei provine din Est. Are în spate trei ani petrecuţi în închisoare şi în lagărele de muncă forţată de *acolo*. Nu a clacat şi nu şi-a schimbat convingerile. Deşi era nevinovat, considera că acolo unde se taie lemne sar aşchii şi că un procent mai mare sau mai mic de nevinovaţi printre colegii săi deţinuţi nu dovedeşte nimic: este mai bine să condamni douăzeci de nevinovaţi decât să eliberezi un răufăcător. Trecerea victorioasă a probei este o sursă de forţă morală pentru el şi de respect printre colegii de partid. El ştie că ţara pe care a cunoscut-o bine dinspre maşinăria ascunsă dincolo de scenă este o vale a mizeriei şi a strângerii din dinţi. Totuşi, certitudinea necesităţii istorice şi viziunea roadelor îndepărtate ale zilei de mâine fac ca realitatea existentă, chiar dacă va dura câteva zeci de ani, să nu i se pară deosebit de importantă. Celălalt este un comunist din Occident. Atenţia lui e îndreptată în primul rând spre ilegalităţile regimului în care trăieşte. Este plin de indignare nobilă şi de nostalgie după realizările care au loc *acolo* de unde vine tovarăşul său. Tovarăşul îl priveşte binevoitor şi cuvintele pe care le rosteşte corespund exact aşteptărilor. Doar uneori îi apare în ochi o sclipire de umor abia sesizabilă. E omenesc, nu putem să-i reproşăm acest lucru. Umorul este uşor dres cu zavistie. Indignarea morală şi entuziasmul celuilalt sunt pentru el luxul irealizabil al comodităţii morale. Dacă omul care vorbeşte cu el ar şti, dacă ar trece prin ce a trecut el, cum ar mai arăta credinţa sa? Experienţa a demonstrat că

majoritatea acestor occidentali nu suportă o perioadă mai lungă de şedere la Centru fără să cedeze nervos. Doza este prea puternică pentru ei. Pot fi foarte utili ca misionari printre păgâni sau atunci când ţara lor este ocupată de armata eliberatoare. Când nu există întoarcere, îndoielile lor interioare nu mai aduc cauzei pagube mari.

Am amintit de Neruda. Problema balticilor este de zece ori mai importantă pentru orice poet contemporan decât chestiunile referitoare la stil, metru şi metaforă. Singura poezie demnă de acest nume este în prezent poezia escatologică, poezia care neagă lumea inumană de astăzi în numele marii schimbări. Cititorul caută speranţa şi nu e preocupat de poezia care înţelege ceea ce-l înconjoară permanent. Dacă cineva este înzestrat cu încărcătura interioară prea puţin cunoscută care poartă numele de poezie, nu se va putea opune aşteptării generale şi va căuta mereu, rostogolindu-se, ridicându-se, căzând iarăşi şi ridicându-se din nou, pentru că ştie că aceasta este datoria sa. Poezia revoluţionarilor se află, în general, la un nivel artistic mai ridicat decât poezia artiştilor camerali, deoarece conţinutul apropiat de dorinţele umane eliberează cuvintele din lanţurile modei literare trecătoare. Slăbiciunea poeziei revoluţionare apare acolo unde începe să glorifice viitorul dorit ca pe ceva realizat sau pe cale de a se realiza undeva, pe pământ. Dificultatea de a accepta o asemenea poezie nu constă în faptul că valorile „pozitive” sunt în contradicţie cu însuşi principiul literaturii. Dificultatea acceptării constă în faptul că, pentru a fi eficientă, poezia trebuie să se bazeze pe adevăr. Incongruenţa dintre cuvinte şi realitate se răzbună chiar dacă autorul acţionează cu bună-credinţă. Sentimentalismul, adică orice explorare a sentimentelor astfel încât să devină scop în sine, abstrase obiectului care le-a generat, nu conduce la o bună manieră de a scrie. Mai devreme sau mai târziu, realitatea verifică literatura. Mijloacele ingenioase, cultivate de scriitorii murti-bingişti, prin care se izolează complet de realitate ne dau de gândit.

Cunosc un poet care, după pactul Molotov-Ribbentrop şi după izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial, s-a aflat într-unul din oraşele ocupate de Armata Roşie. Poetul trăia cu mare teamă, deoarece în oraş aveau loc numeroase arestări şi dispăreau tot mai mulţi dintre prietenii şi cunoştinţele sale. Cuprins de panică, s-a aşezat la masa de lucru şi de sub pana sa au ieşit poeme senine, care înfăţişau binecuvântarea păcii şi entuziasmul construcţiei socialiste. Am reţinut o poezie în care lăuda „colhozurile fericite şi bogate" din Ucraina sovietică. Câteva luni mai târziu, când armata germană a început invazia, populaţia din „colhozurile fericite şi bogate" i-a întâmpinat pe nemţi ca pe nişte eliberatori şi doar atrocităţile absurde ale ocupanţilor au convins-o că se înşela. Ceea ce nu este un argument împotriva regimului: câteva zeci de ani reprezintă o perioadă educativă prea scurtă. În schimb, este un argument împotriva versurilor poetului.

Dualitatea standardelor etice aplicate realităţii din afara Imperiului şi dintre graniţele sale face imposibilă o literatură onestă. Raţionamentul dialectic poate fi absolut în ordine, dar arta nu se naşte din raţionament dialectic: ea se inspiră din straturi mai adânci, primare, aşezate în om de-a lungul generaţiilor. Acest lucru s-ar putea să nu le convină guvernanţilor-filozofi care ar dori să vadă o literatură pur dialectică, hrănită cu înţelegerea proceselor istorice. Totuşi ceea ce apreciază ei drept literatură este doar o aparenţă a acesteia. Sentimentele reprimate otrăvesc întreaga operă şi-i conferă un luciu de obiect fabricat. Acest luciu îl previne pe receptor: atenţie, producţie în serie. Cele mai nobile cuvinte au în acest caz aerul rigid al unui ornament funebru.

Să presupunem că acceptăm necesitatea terorii în vremuri de revoluţie şi că balticii, ca grup antirevoluţionar, trebuie să fie distruşi într-un anumit grad. Dar apare îndată îndoiala dacă se poate pune semnul egalităţii între teroarea temporară, improvizată, şi teroarea care durează vreme îndelungată. Nu se ştie dacă, privind întâmplările

din secolul nostru din perspectiva mileniilor, cineva va recunoaşte drept fenomene identice ghilotina şi deportările grupurilor minorităţilor naţionale practicate de-a lungul a câteva zeci de ani. Elementul timpului schimbă calitatea faptelor. Teroarea practicată multă vreme necesită un aparat permanent şi capătă caracterul durabil al unei instituţii. Cei deportaţi pot dori să evadeze. Rudele celor deportaţi nu sunt nicidecum încântate şi este indicat să fie incluse pe lista următoare. Familiile rudelor sunt un element nesigur şi pot fi ţinute în frâu numai prin teama că le aşteaptă aceeaşi soartă. Întrucât lucrează fără tragere de inimă, fiind mai degrabă indiferenţi la profitul care nu se îndreaptă spre buzunarele lor, ţăranii făcuţi cu forţa muncitori în colhozuri nu pot fi mobilizaţi decât cu ajutorul fricii. Teama este, de altfel, pentru societăţi un liant cunoscut de multă vreme. În economia liberal-capitalistă teama în faţa lipsei de bani, a pierderii locului de muncă, a coborârii cu o treaptă mai jos pe scara socială îl determină pe om la eforturi. Aici apare însă teama *goală*. Într-un oraş capitalist care numără o sută de mii de oameni, zece mii pot cunoaşte, de exemplu, teama de şomaj. Această teamă li se înfăţişează ca o situaţie individuală, tragică, din cauza indiferenţei şi a insensibilităţii celor din jur. Dar dacă o sută de mii de oameni trăiesc permanent cu teamă, ei creează o aură colectivă care atârnă deasupra oraşului ca un nor uriaş. Aurul îl alienează pe om de sine însuşi, pervertindu-l. Teama goală aşezată în locul capitalului îl alienează pe om într-un mod la fel de eficient, dacă nu chiar mai eficient.

Împotriva instalării sentimentului de teamă sunt prevăzute mijloace concrete: educarea omului nou pentru care munca ar înceta să mai fie un blestem al lui Adam şi ar deveni o sursă de bucurie şi de mândrie. Revistele, cărţile, filmul şi radioul au ca obiectiv atât transformarea omului, cât şi stârnirea urii faţă de duşmanii care ar zădărnici această transformare. Pe măsură ce omul va învăţa să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de societate în

mod voluntar şi cu bucurie, dozele de teamă vor fi diminuate. Aşa se va naşte până la urmă omul liber.

Dacă se va naşte prin folosirea metodelor aplicate e o chestiune de credinţă. Dacă totul în lume este supus raţional legilor cognoscibile, dacă libertatea nu este altceva decât înţelegerea acestei necesităţi generale raţionale, dacă omul este capabil să atingă deplina conştiinţă pentru care ceea ce e necesar şi ceea ce trebuie să vrei reprezintă unul şi acelaşi lucru, atunci noua societate liberă este posibilă în viitor. În acest sens, comunistul care a petrecut trei ani în închisori şi lagăre de muncă silnică era liber, deoarece considera mijloacele folosite faţă de el şi cei asemănători lui drept raţionale şi necesare. Tot în acest sens au dreptate scriitorii din democraţiile populare când afirmă că omul liber s-a născut deja, iar acesta este omul sovietic. Dacă însă conştiinţa divină nu

*» este accesibilă omului (pentru divinitate nu există opţiune, deoarece acela care vede totul clar nu trebuie să aleagă), totdeauna o parte a oamenilor va face o alegere greşită din punctul de vedere al filosofilor guvernanţi, iar slăbirea sentimentului de teamă ar putea antrena revolta. Teama vizibilă va fi deci la fel de puţin înclinată spre o abdicare benevolă ca şi capitalul. Un tânăr din Moscova, născut şi educat în noul regim, se află pe un drum greşit când alege să-l citească pe Dostoievski, care a rezolvat o dilemă asemănătoare în mod pesimist.

Există însă problema balticilor. Felul în care s-a acţionat faţă de ei nu este nicidecum o cruzime nechibzuită. Soarta lor este exact la fel ca a celorlalte popoare care locuiesc între graniţele Uniunii. Nu există motive ca ei să fie trataţi altfel. Caracterul deosebit al cazului constă în faptul că ei au fost incluşi brusc şi că nu erau deloc pregătiţi pentru noile condiţii, întrucât nu trecuseră prin niciun fel de stadii intermediare. În plus, se aflau pe o treaptă de civilizaţie mult mai avansată decât restul cetăţenilor şi, nefiind slavi, au dificultăţi în învăţarea

limbii ruse (am văzut într-un film sovietic o micuţă estoniană recitând versuri de Puşkin; pronunţia ei era tare caraghioasă). Neîndoielnic, deosebirile dintre naţionalităţi sunt aici o serioasă problemă.

În momentul obţinerii victoriei şi al realizării socialismului pe întregul glob, popoarele vor înceta treptat să mai existe; se va crea o singură limbă universală, care, aşa cum spune El, nu va fi nici rusa, nici germana, nici engleza, ci mai curând un amalgam din mai multe limbi. Se poate preconiza că înainte de a se realiza acest lucru pe spaţii considerabile ale globului va fi acceptată limba rusă, care, de altfel, va constitui ulterior baza noii limbi universale (se spune că franceza a fost limba feudalismului, engleza, a capitalismului, iar rusa este limba socialismului). Existenţa popoarelor nu admite o argumentare raţională, în schimb, în faza actuală, trebuie să ţinem seama de ea ca de un fapt. Este indicată sprijinirea dezvoltării culturilor naţionale, dar numai în măsura în care pregătesc trecerea la faza următoare. Trebuie susţinut ceea ce apropie cultural poporul respectiv de poporul rus. De asemenea, merită să fie susţinut tot ceea ce favorizează întărirea sistemului. În domeniul ştiinţific, popoarele pot chiar fi stimulate să se întreacă între ele, cu condiţia de a respecta prioritatea ştiinţei ruse (într-una din democraţiile populare un grup de savanţi au fost sfătuiţi discret să nu publice rezultatele activităţii lor ştiinţifice, deoarece acele rezultate erau prea bune şi puteau lăsa impresia că intră în competiţie cu ştiinţa rusă în domeniul respectiv). Trebuie să avem permanent în faţa ochilor scopul îndepărtat, cu alte cuvinte, contopirea popoarelor într-un tot. Naţionalismul poate fi definit ca o convingere potrivit căreia cultura naţională constă în „conţinut naţional în formă naţională”, în timp ce, se ştie, conţinutul culturilor naţionale a fost până acum un conţinut de clasă. Antonimul naţionalismului este formula „cultură naţională în formă, socialistă în conţinut”; întrucât poporul rus a făcut revoluţia şi a stabilit modelele de

cultură socialistă apelând la realizările sale, naţionalismul poate fi definit concis drept antirusism. Micile grupuri naţionale, dacă sunt bolnave de antirusism, pot fi lichidate în întregime (de exemplu, din peninsula Crimeea a putut fi deportat cu succes întreg poporul tătarilor). În ceea ce priveşte popoarele mai mari, procesul de luptă împotriva antirusismului este eşalonat pe etape mai lungi. În Ucraina pot fi notate succese considerabile. Tot mai mulţi scriitori ucraineni tineri se mută la Moscova şi scriu în rusă. Poeţii şi criticii ucraineni care doreau să creeze o literatură ucraineană *distinctă* nu mai trăiesc. Nu mai trăiesc nici actorii care erau mândri de teatrul naţional şi merseseră mult prea departe, dorind să concureze cu teatrul rusesc. În ţările baltice lucrurile sunt pe drumul cel bun. În ceea ce priveşte democraţiile populare, se aplică altă schemă, iar programul de lungă durată, realizat cu succes, reprezintă o modificare a experienţei întreprinse mai demult.

Sarcina este dificilă, deoarece fiecare popor este împovărat de propriul trecut şi înclinat să considere drept proprie cultura claselor posedante – de exemplu popoarele baltice, cultura culacilor lor. Ei opun această cultură culturii ruse. Dar cum pot fi ele comparate! Poporul rus este un popor mare; el a purtat la sânul său revoluţia, aşa cum poartă mama fătul. Numai un blasfemator doreşte să compare trecutul său, încărcat de cea mai mare realizare din istorie, cu trecutul popoarelor care au fost eliberate de poporul rus. Poporul rus este izbăvitorul lumii.

Nu se comit niciun fel de atrocităţi. Sunt ucişi cei care trebuie ucişi, sunt torturaţi cei de la care trebuie să fie dobândite mărturii, sunt deportate grupurile care trebuie să fie deportate. Dacă dispar uşor cei transmutaţi în condiţii care le sunt străine este vina climei, a muncii grele şi a hranei insuficiente, iar acest lucru nu poate fi schimbat în etapa actuală. Este greu să ceri de la o ţară care poartă pe umerii săi o misiune atât de mare să-i aprovizioneze pe deţinuţi aşa cum îi aprovizionează Anglia

pe soldaţii săi. Probabil că n-ar mai muri atât de repede, dar munca lor ar înceta să mai fie rentabilă. De altfel, înainte ca mâncarea să ajungă la deţinuţi, ar fi furată de administraţia lagărelor. Totul se va schimba atunci când va creşte nivelul de trai. Atunci şi deţinuţilor le va fi mai bine.

Argumentul de mai sus nu este lipsit de o previziune demnă de admiraţie. Popoarele din Europă Centrală şi de Est erau naţionaliste până la nebunie şi gata să se masacreze reciproc numai pentru a obţine de la vecinul lor o fâşie de pământ. Astăzi ele văd cât de nechibzuite au fost (ceea ce, de altfel, probabil nu le-ar împiedica să-şi sară la gât reciproc dacă ar dispărea controlul de la Centru). Sub guvernarea Centrului acceptă concesii reciproce: polonezii şi-au cedat teritoriile din est, germanii au acceptat linia de pe Oder şi Neisse, cehii şi ungurii nu mai manifestă pretenţii faţă de Ucraina subcarpatică. În republici dispare problema minorităţilor, toate preluând modelul unitar economic şi cultural de la Centru; lucrul care îi mai deosebeşte încă e limba. Cu greu ar putea fi negată justeţea marelui plan.

Singurul necaz este pacientul care se smulge şi ţipă. În *Madame Bovary*, Flaubert descrie o operaţie *pied bot* făcută de doctorul Bovary. Acest medic de ţară, asociat cu prietenul său, farmacistul Homais, a decis să-l trateze pe un bărbat şchiop de la hanul din localitate. După multă trudă, l-au convins să se supună intervenţiei. Doctorul Bovary s-a înconjurat de manuale de medicină şi, la recomandarea lui, s-a construit o carcasă din lemn în greutate de opt livre, prevăzută cu cârlige de metal, şuruburi şi dispozitive din piele. Operaţia a reuşit, după care piciorul a fost fixat în carcasă. „Cinste lor! De trei ori cinste! – exclama ziarul local.

— Nu e cazul oare să strigăm că orbii vor vedea, surzii vor auzi şi ologii vor merge? Dar ceea ce fanatismul făgăduia odinioară aleşilor săi, ştiinţa săvârşeşte acum pentru toţi oamenii!”[8] Din păcate, după cinci zile, a început

8 Flaubert, Doamna Bovary, trad. de Demostene Botez, Univers,

să se întâmple ceva rău cu pacientul. Urla de durere. S-a deschis carcasa şi s-a constatat că piciorul era umflat şi plin de ulceraţii. Cei doi prieteni au considerat că a fost strânsă prea slab în şuruburi. Au fost strânse şuruburile. Cu toate acestea, pacientul se simţea din ce în ce mai rău. Medicul din orăşelul vecin a constatat cangrena şi a amputat piciorul.

Desigur, Flaubert era răutăcios, persiflând cultul pentru progres al domnului Homais. Aceasta nu înseamnă nicidecum că operaţiile efectuate de medici buni nu reuşesc. Dar rămâne totdeauna îndoiala dacă medicul cu care avem de a face este un medic bun.

„Totul este, de fapt, plictisitor – mi-a spus un demnitar dintr-o ţară a democraţiei populare. Am văzut cum se întâmplă în Rusia. Etapele sunt dinainte fixate şi se succedă cu precizie matematică. Singurul lucru interesant este felul cum reacţionează materialul uman”.

Materialul uman pare a avea o trăsătură deosebită: nu-i place când este considerat doar material uman. Sentimentul că trebuie să te supui integral demersurilor stabilite la Centru şi că nu ai nicio influenţă asupra unor schimbări uşor de explicat logic *ex post*, dar totdeauna surprinzătoare, este greu de suportat pentru materialul uman.

În multe cazuri, sistemul parlamentar poate fi o ficţiune, asigurând puterea totdeauna aceloraşi grupări sociale. Totuşi, posibilitatea de a merge la urne şi de a depune votul împotriva cuiva are valoarea unui tonic înviorător. De asemenea, participarea la manifestaţii îndreptate împotriva vreunui ministru, acţiunile greviste sau lectura presei din opoziţie oferă clipe de descărcare emoţională foarte necesare. Mândria naţională poate fi un sentiment absurd, dar mândria cocoşului care se plimbă printre găini în propria ogradă, nu mai puţin absurdă, este biologic utilă. Mijloacele de acţiune asupra maselor, folosite de Centrul care guvernează, trebuie să fie atribuite

---

București, 1979, p. 221 (N.t.)

înţelegerii motivelor psihologice; defilări masive, steaguri, portrete ale conducătorilor; propagandă în timpul alegerilor care din punctul de vedere al unei minţi sănătoase înseamnă risipirea banilor, căci există doar o singură listă, iar rezultatul este cunoscut dinainte; manifestaţii de exprimare a urii faţă de duşmani. De asemenea, mândria naţională este luată în consideraţie: în slujba ei se înalţă drapelele naţionale, zilnic se comunică informaţii despre realizările economice şi culturale ale ţării, despre noile clădiri, şcoli, căi ferate şi realizarea cu succes a planurilor de producţie. Acţiunea este eficientă datorită repetării aceloraşi lozinci. Lipseşte însă un element imperceptibil şi materialul uman este chinuit de sentimentul *ficţiunii*. Nimic nu este *spontan*. În propria muncă profesională poţi ajunge la mândrie justificată. Când mergi mai departe însă, totul este hotărât. Chiar a doua zi, de undeva de sus poate pica o hotărâre care înlătură întreg guvernul, modifică frontierele ţării sau poate apărea un ordin prin care trebuie să-i urăşti pe cei pe care până mai ieri îi considerai prieteni. Motivele de mândrie naţională sunt vădit insuficiente, de vreme ce starea de spirit a estonilor, lituanienilor, letonilor, polonezilor, cehilor, ungurilor, românilor şi bulgarilor justifică supoziţia că doar teama îi reţine de la distrugerea oricărui rus care, în mod naiv, le-ar cădea în mână; s-ar putea crede că nici cadrele de partid din aceste ţări nu şi-ar refuza o plăcere atât de mare. Putem deplânge înapoierea acestor popoare şi exprima speranţa că educaţia socialistă va schimba lucrurile. Dar nu trebuie să închidem ochii în faţa realităţii neplăcute. Ceea ce e mai rău, supoziţii similare ar putea fi făcute despre popoare educate cu multă răbdare şi cu mult timp în urmă.

Includerea ţărilor baltice în Uniune poate părea un incident fără importanţă pentru un locuitor din Chile sau Mexic. Altceva înseamnă pentru milioanele de oameni din democraţiile populare. De mai mulţi ani ei se gândesc la această faptă a marii puteri, găsind o analogie doar în

politica statelor coloniale. Dacă marea Uniune este federaţie şi poate absorbi un număr arbitrar de republici, cândva va trebui să vină rândul altor ţări. Dacă ce s-a întâmplat acolo după includere este *prefigurarea* lucrurilor care vor urma, trebuie să ne aşteptăm la deportări în masă şi la popularea oraşelor şi satelor cu oameni aduşi din străfundurile continentului eurasiatic. În conştiinţa cetăţenilor dinţările despre care propaganda spune cu plăcere că sunt suverane, un asemenea moment se înfăţişează ca Judecata de Apoi. Includerea ţărilor baltice a devenit un serios factor psihologic. Făcându-şi calculul zilnic al cuvintelor şi faptelor, cetăţeanul le măsoară nu numai prin prisma utilităţii lor arbitrare, ci şi prin felul în care vor fi ele considerate în viitor, în acea zi decisivă.

Prietenul meu care m-a prevenit de mânia lui Zeus este filosof. Îşi petrece viaţa printre cărţi şi ştie că, indiferent de tremurul materialului uman, nu-i vor lipsi frumoasele ediţii ale lui Lucreţiu tipărite la Moscova. Cu cât Marea Construcţie se va înălţa mai mult, cu atât vor fi mai multe ediţii ale clasicilor, iar omul înţelept, care dispreţuieşte biata literatură contemporană, va avea parte totdeauna de multă desfătare de pe urma istoriei filosofiei, a vechilor scriitori şi a complicatelor – dar pasionantelor – studii despre materialismul dialectic. În esenţă, pentru un filosof nu poate fi nimic mai bun decât să trăiască într-o ţară guvernată de oameni în comparaţie cu care preşedinţi, regi şi premieri ai erei trecute erau doar nişte improvizatori. În fiecare zi este preocupat de munca intelectuală, iar când se întâlneşte cu oameni asemănători lui, ştie că aceştia sunt învăţaţi care nu-şi irosesc timpul, alimentându-se ca şi el de la sursele dialecticii. Întâlnirile acestor oameni nu au nimic comun cu divagaţiile sterile şi arbitrare ale inteligenţiei. Acestea sunt întâlniri ale oamenilor de ştiinţă din domeniul construcţiei sociale. Prietenul meu nu crede în „filosofie”. Omul este un animal social, iar gândirea lui, reflectarea mişcării materiei. Căutătorii de adevăr sunt nişte neserioşi, demni de dispreţ

cu atât mai mult cu cât încearcă să conteste faptul că ceea ce gândesc ar fi doar o reflectare a proceselor istorice. Ei sunt reacţionari, căci servesc interese ostile proletariatului care, ridicându-se ca o necesitate inevitabilă, a creat singura metodă justă, şi anume metoda materialismului dialectic. Victoria Uniunii Sovietice este la fel de sigură ca înmugurirea copacilor primăvara. Omul care a înţeles necesitatea este fericit şi liber, deoarece dincolo de înţelegerea necesităţii orice altă libertate este o iluzie. Prietenul meu crede că aceia care suferă în noul regim sunt singuri de vină. Oamenii care constituie obiectul deportărilor şi arestărilor sunt nişte proşti şi nu trebuie să-i plângem. Povara trecutului este atât de mare, încât sunt incapabili să înţeleagă legile dezvoltării. Dacă le-ar fi înţeles, nu li s-ar fi întâmplat nimic rău şi viaţa lor ar fi fost creatoare şi senină.

Prietenul meu mă plăcea pentru că văzuse în mine o mare repulsie faţă de burghezie, adică faţă de mentalitatea tâmpă şi confuză pentru care nu există imagini clar conturate ale fenomenelor surprinse în mişcare. Nu greşea atribuindu-mi o flacără interioară care mi-a pricinuit toată viaţa suferinţe. Totdeauna am tânjit după un om care să fie tare, curat şi pur, dar, privindu-l pe om aşa cum este, mi-am întors privirea dinspre mine, fiindcă semănăm cu el. Toată poezia mea era *respingere* şi dispreţ faţă de mine şi de ceilalţi pentru că se bucurau de ceea ce nu era demn de bucurie, iubeau ceea ce nu era demn de iubire, sufereau de ceea ce nu era demn de durere. Oare prin aceasta nu aparţineam noilor constructori ai lumii care au viziunea omului înzestrat cu o puritate supraumană? Eram cu siguranţă un „bun păgân”, căci înverşunarea mea era înverşunarea bolşevicilor. Pretutindeni în afara ţărilor care realizează omul nou a trebuit să mă simt fără cămin.

Deţineam germenii unei adevărate fericiri. În Varşovia reconstruită în urma distrugerilor din timpul războiului aş fi lucrat în acord cu legile Istoriei, îndreptându-mi privirea în viitorul îndepărtat. L-aş fi

tradus pe Shakespeare – câtă desfătare să înfrângi rezistenţa limbii şi să găseşti propoziţii la fel de concise ca în original! Aş fi făcut cercetări marxiste despre istoria Angliei din secolul al XVI-lea. Aş fi ajuns, probabil, profesor la universitate. Din când în când aş fi publicat versuri care să ateste ataşamentul meu faţă de revoluţie şi de dascălii ei. Ocupându-mă de dialectică şi trăind în cercurile filosofilor, aş fi putut de altfel să nu iau în serios eforturile scriitorilor, muzicienilor şi pictorilor, ştiind că arta creată de ei este proastă şi nu există altă soluţie. Aş fi ascultat Bach şi i-aş fi citit pe Swift sau pe Flaubert.

Şi totuşi l-am dezamăgit pe prietenul meu. Ceea ce m-a determinat să fac acest lucru este pentru mine însumi greu de lămurit. Dacă aş ști, aş fi un înţelept şi aş putea deveni pe drept cuvânt dascăl al filosofilor. Cred că motivele mele subconştiente mă trimit mult înapoi, la o întâmplare pe care o voi descrie. În peregrinările mele de la începutul celui de al Doilea Război Mondial mi s-a întâmplat să mă aflu, pentru scurt timp, ce-i drept, în Uniunea Sovietică. Aşteptam trenul într-o staţie într-un oraş mare din Ucraina. Era o clădire uriaşă. Pereţii erau acoperiţi cu portrete şi pancarte de o urâţenie indescriptibilă. Mulţimea densă în cojoace, uniforme, căciuli cu urechi şi basmale de lână umplea fiecare spaţiu liber, bătătorind stratul gros de noroi de pe jos. Treptele de marmură erau pline de oameni sărmani care dormeau; picioarele goale le ieşeau de sub zdrenţe, cu toate că era iarnă. Deasupra lor megafoanele emiteau lozinci propagandistice. Trecând, m-am oprit, izbit deodată de ceva. Lângă un perete se afla o familie de ţărani: soţ, soţie şi doi copii. Stăteau pe coşuri şi pe traiste. Soţia îşi hrănea copilul mai mic, iar soţul – cu faţă smeadă şi zbârcită, cu mustăţi negre lăsate în jos – turna ceai din ceainic în cană şi-i dădea fiului mai mare. Vorbeau între ei cu voce joasă în polonă. I-am privit îndelung şi deodată am simţit că pe obraji mi se preling lacrimi. Şi faptul că din toată mulţimea mi-am îndreptat atenţia asupra lor, şi emoţia mea bruscă

erau determinate *de felul lor de a fi* absolut diferit. Era o familie de oameni ca o insulă într-o mulţime căreia îi lipsea ceva din umanitatea obişnuită, simplă. Gestul mâinii care toarnă ceai, felul atent şi delicat de a întinde copilului cana, cuvintele grijulii, pe care mai curând le intuiam din mişcarea buzelor, particularitatea lor, prezenţa lor distinctă în mulţime, iată ce m-a şocat. Am înţeles atunci, timp de câteva secunde, ceva care a dispărut imediat.

Ţăranii polonezi nu se aflau, desigur, pe culmi ale dezvoltării civilizaţiei. S-ar fi putut ca aceia pe care i-am privit să fi fost analfabeţi. Prietenul meu ar fi spus cu siguranţă că sunt nişte proşti scârboşi, urât mirositori, care trebuie să fie învăţaţi să gândească. Dar sămânţa care s-a păstrat în ei, în baltici sau în cehi s-a putut păstra fiindcă nu au fost supuşi niciodată tratamentului după metoda domnului Homais. Nu sunt sigur dacă grija cu care femeile baltice îşi îngrijeau grădinile, superstiţiile ţărăncilor poloneze care adună tot soiul de ierburi cu putere magică, farfuria goală de pe masă pusă pentru drumeţul din seara de ajun nu sunt virtuţi care pot fi dezvoltate şi dacă acoperirea seminţelor cu pietre nu duce la rezultate despre care ar trebui să fie întrebate femeile germane supravieţuitoare anului 1945 la Berlin. Pentru cercurile în care se învârte prietenul meu, presupunerea că omul este o enigmă ar suna ca o insultă revoltătoare. Vor totuşi să dăltuiască un om nou – însă aşa cum dăltuieşte sculptorul forma din blocul de piatră, dând la o parte ce este inutil. Mi se pare că se înşală. Că ştiinţa lor, cu toată perfecţiunea ei, este insuficientă şi că legea vieţii şi a morţii pe care o deţin în mâinile lor reprezintă o uzurpare.

Fiind de partea bâiguielii şi a mormăielii prin care se exprimă tânguirile neputincioase şi tulburătoare ale oamenilor, puteam umbla pe covorul moale al locuinţei, într-un cartier al privilegiaţilor, delectându-mă cu Shakespeare? în locul mâinii prin care curge sângele fierbinte de la inimă până la degetele care ţin condeiul, mi

s-ar fi dat proteza excelentă a dialecticii. Ştiind că în om există lumină, n-aş fi putut niciodată tinde spre această lumină, pentru că această lumină nu este, după cum cred, echivalentă cu conştiinţa socialistă şi ea sălăşluieşte şi în cei proşti, în călugări, în ţăranii care se feresc de munca obştească şi în culaci. Ştiind că în om există crimă, n-aş fi putut să o arăt cu degetul, pentru că, aşa cum crede prietenul meu, ea este opera Istoriei, şi nu a oamenilor. Să trecem sub tăcere, fără a putea să le uităm, crimele trecute, sutele de mii de polonezi deportaţi în anii 1940 – 1941, pe cei împuşcaţi sau înecaţi în vasele de pe Oceanul îngheţat. Trebuie să învăţăm să iertăm. Mă refer la crimele care sunt şi care vor mai fi. Şi totdeauna în numele omului nou, minunat, şi totdeauna în sunetele orchestrei, printre cântece, strigătele megafoanelor şi declamaţiile poemelor optimiste.

Acum sunt fără de cămin. O pedeapsă justă. Dar poate m-am născut ca prin gura mea să vorbească „sclavii veşnici”? De ce m-aş cruţa pe mine prea mult şi de ce, pentru a mă afla în antologiile poeţilor polonezi clasici, publicate de editura de stat, ar trebui să renunţ la ceea ce reprezintă, probabil, singura chemare a poetului? Prietenul meu acceptă forţa nemijlocită, dându-i diferite denumiri. Ne-am despărţit. Nu mă interesează dacă m-am situat de partea viitorilor învingători sau învinşi. Ştiu un singur lucru: dacă prietenul meu se va hrăni cu fructele dulci ale victoriei, planeta Pământ va fi gospodărită planificat sute de ani, dar vai de cei care vor trăi să vadă acest lucru. Dorm acum în patul lor sau se dedau unor distracţii cretine şi, într-adevăr, prin orice faptă a lor se străduiesc să fie demni de distrugere. Numai că ceea ce îi va distruge nu va degaja în ei omul liber. Dacă prietenul meu va avea posibilitatea să se convingă că forţa pe care a admirat-o n-a fost o necesitate, planeta noastră va intra într-o perioadă de războaie crâncene şi de revoluţii sângeroase, dar căutarea nu se va încheia şi speranţa va fi păstrată.

Marele poet al Americii Latine, Pablo Neruda, n-are decât să lupte pentru poporul său. Dar greşeşte atunci când consideră că toate glasurile care ajung până la el din Europa Centrală şi de Est sunt simptome ale naţionalismelor desuete şi un ţipăt al reacţiunii nedreptăţite. Ochii care au văzut nu trebuie să fie închişi, mâinile care au atins nu trebuie să uite când ţin condeiul. Să fie bun şi să permită unor scriitori din Europa Centrală şi de Est să se ocupe de problemele care sunt departe de ceea ce îl doare pe el.

Când mă voi afla, cum spune prietenul meu din Varşovia, în faţa lui Zeus (indiferent că voi dispărea prin moarte naturală sau atins de sentinţa Istoriei), voi putea să mă justific. Mulţi oameni şi-au petrecut viaţa colecţionând timbre poştale, monede antice sau cultivând soiuri rare de lalele. Sunt sigur că, deşi erau preocupări amuzante şi inutile, Zeus s-a arătat binevoitor dacă în aceste preocupări ei şi-au pus întreaga lor pasiune. Îi voi spune: „Nu este vina mea că m-ai creat poet şi mi-ai dat darul de a vedea concomitent ce se întâmplă în Nebraska şi la Praga, în ţările baltice şi pe ţărmurile Oceanului îngheţat. Am simţit că, dacă nu voi face nimic cu acest dar, versurile mele vor fi pentru mine serbede, iar gloria, dizgraţioasă. Iartă-mă”. Şi poate că Zeus, care nu i-a considerat idioţi pe colecţionarii de monede antice şi pe cultivatorii de lalele, mă va ierta.

POSTFAŢĂ

Czesław Miłosz – poet, traducător, eseist, romancier, laureat al Premiului Nobel în anul 1980 – s-a născut la 30 iunie 1911, la Szetejnie, în apropierea râului Niewiaźa de pe teritoriul de astăzi al Lituaniei. Tatăl, Aleksander Miłosz, a fost inginer, absolvent al Facultăţii de Drumuri şi Poduri din Riga. Aleksander Miłosz a obţinut primul loc de muncă la Krasnoïarsk, unde s-a mutat cu familia în jurul anului 1913, revenind în Lituania în anul 1918.

Iniţial, Czesław Miłosz a studiat cu învăţători

particulari, în 1920 a început să frecventeze gimnaziul „Zygmunt August” din Vilnius. În anii 1929 – 1934 a studiat la Universitatea Stefan Báthory din Vilnius, mai întâi vreme de câteva săptămâni la facultatea de polonistică, iar apoi la cea de drept. În acest răstimp, familia Miłosz s-a mutat de la Vilnius la Suwałki. Miłosz îşi petrecea vacanţele cu familia la Krasnogród (de la numele acestei localităţi provine titlul revistei de astăzi consacrate culturii limitrofe).

Czesław Miłosz a debutat ca poet în revista *Alma Mater Vilniensis*, iar prima sa carte a fost placheta intitulată *Poem* despre *timpul încremenit*, 1933. În această perioadă, Miłosz era fondatorul şi figura reprezentativă a grupului literar Żagary (Surcele). În 1934, Miłosz a primit pentru creaţia literară premiul Uniunii Scriitorilor din Vilnius. În 1936 a publicat volumul *Trei ierni* (ediţia a II-a, Londra, 1986).

În anii 1931 şi 1934 – 1935 a obţinut o bursă de studii la Paris. Din anul 1936 a lucrat la postul de radio polonez din Vilnius, iar din 1937, la cel din Varşovia. În timpul ocupaţiei germane a locuit la Varşovia, unde a lucrat, printre altele, la bibliotecă şi a întreţinut legături cu mediul literar şi teatral. În anul 1940, sub pseudonimul Jan Syruć (Syruć era numele de familie al bunicii din partea mamei), a publicat culegerea de poezii Versuri, iar în 1942, antologia *Cântecul independent*. În acelaşi an a publicat traducerea eseului lui J. Maritain *Pe căile eşecului*, *o* critică a colaboraţionismului şi o laudă a generalului de Gaulle.

După înăbuşirea insurecţiei de la Varşovia, Miłosz a părăsit oraşul, împreună cu soţia, şi după mai multe peripeţii şi-a găsit adăpost la Goszyce lângă Cracovia, în casa lui Jerzy Turowicz, iar ulterior s-a mutat la Cracovia.

După război, Miłosz a publicat volumul de poezii *Salvare* şi numeroase articole literare şi publicistice în presa naţională (printre altele în *Twórezość*, în a cărei redacţie a fost un timp membru, în *Nowiny Literackie* şi în

alte reviste). În 1946, datorită sprijinului acordat de Jerzy Purtament (coleg din Vilnius), Jerzy Borejsza (fondatorul şi primul preşedinte al Editurii Czytelnik) şi Zygmunt Modzelewski (ministru de Externe) a plecat în SUA, în misiune diplomatică: mai întâi a lucrat la consulatul din New York, iar apoi la ambasada polonă din Washington. A cunoscut în acest timp mulţi poeţi americani contemporani, a tradus mult şi şi-a scris propriile opere. Dintre cele mai importante opere din această perioadă face parte *Tratatul moral*, publicat în *Twórezość*, 1948, nr. 4.

În anul 1949, Miłosz s-a aflat în Polonia, apoi a plecat pentru scurt timp în Franţa, iar când a revenit în Polonia autorităţile comuniste n-au vrut să-i mai dea drumul din ţară. A primit paşaport datorită sprijinului ministrului Modzelewski şi la începutul anului 1951 a plecat la Paris, de unde a hotărât să nu se mai întoarcă. În februarie 1951, a intervenit pentru azil politic la guvernul francez. Timp de câţiva ani a fost despărţit de familie. Din lipsă de bani, Miłosz nu a putut să-şi aducă în Franţa soţia aflată în SUA, el însuşi neprimind viză americană, deoarece era suspectat de comunism.

În acelaşi timp, în Polonia, scriitorii inspiraţi de partidul comunist, printre care Antoni Słonimski, Kazimierz Brandys (autorul povestirii *înainte de a fi uitat*, îndreptată împotriva lui Miłosz), Jarosław Iwaszkiewicz, l-au acuzat pe Miłosz-emigrantul de „trădarea44 comunismului.

În schimb, de criptocomunism îl acuza grupul emigranţilor polonezi, care, după sosirea lui Miłosz la Paris şi apariţia articolelor sale din *Kultura* (1951), au publicat o serie de articole agresive la adresa scriitorului. Despre aşa-zisul „caz Miłosz44 au scris atunci, printre alţii, Zygmunt Zaremba, Juliusz Mieroszewski, Sergiusz Plasecki, Andrzej Bobkowski, Józef Czapski, Maria Czapska, Jerzy Giedroyc, Wacław Iwaniuk, Józef Mackiewicz, Melchior Wańkowicz, Stanisław Vincenz,

Kazimierz Zamorski.

Iniţial, Miłosz a locuit la sediul revistei *Kultura*, la Maisons-Laffitte, lângă Paris. A creat atunci *Gândirea captiva*, scris în 1951 şi publicat în 1953, romanul *Cucerirea puterii*, scris în 1952, publicat în 1953 şi volumul de versuri *Lumina zilei* (1953). *Gândirea captivă* şi *Cucerirea puterii* au fost repede traduse şi i-au adus lui Miłosz recunoaşterea internaţională. Datorită popularităţii şi excelentelor recenzii la aceste opere Miłosz a primit în 1959 din partea câtorva universităţi americane propunerea de a ţine cursuri. În anul 1960 a plecat la Berkeley pentru prelegeri (ca *visiting lecturer*), iar după câteva luni a primit titlul de profesor. Până astăzi, scriitorul îşi are domiciliul stabil la Berkeley.

După sosirea în SUA, Miłosz a ţinut cursuri de literaturi slave. Din experienţa profesorului universitar a rezultat mai târziu *Istoria literaturii polone*, 1969.

Concomitent, Miłosz a continuat să-şi scrie opera proprie, în 1955 a publicat romanul *Valea Issei*, iar curând după aceea volumele succesive de versuri: *Tratat poetic* (1957), *Regele Popiei şi alte poezii* (1962), *Gucio fermecat* (1965), *Oraşul fard nume* (1969), *Unde răsare soarele şi unde asfinţeşte* (1974), *Cronici* (1987, 1988), *Mărturia poeziei. Şase prelegeri despre maladiile secolului nostru* (1982), *Imnul perlei* (1983), *Pământ necuprins* (1984), *Alte împrejurimi* (1991).

În eseistica lui Miłosz cele mai importante realizări sunt: *Continente* (1958), *Europa natală* (1959), *Un om printre scorpioni. Studiu despre Stanisław Brzozowski* (1962), *Privind dinspre golful San Francisco* (1969), *Obligaţii particulare* (1972), *Ţinutul Ulro* (1977), *Grădina ştiinţelor* (1979), *începând cu străzile mele* (1985), *Anul vânătorului* (1990), *Căutarea patriei* (1992).

Selecţia publicisticii lui Miłosz din anii 1931 – 1983 a apărut, în afara cenzurii, în volumul *Căutări* (1985).

Poezii ale lui Miłosz au fost publicate în multe culegeri şi antologii, la fel ca şi traduceri ale sale din multe

limbi, cuprinzând atât poezie, proză, eseuri, cât şi *Biblia*, tradusă din greacă şi ebraică (printre altele, *Extrase din cărţi utile*, 1994; *Haiku*, *Cartea lui Iov*, *Apocalipsa după* Sf. *Ioan*).

Gândirea captivă a fost scrisă de Czesław Miłosz pentru cititorul occidental. Scopul cărţii era de a descrie fenomenul de sprijinire a sistemului stalinist de către intelectualii din Europa de Est. Tema o constituie „convertirea la marxism" sau fascinaţia intelectualilor faţă de ideologia comunistă, fenomen numit de Miłosz „muşcătura hegeliană". Sursa de inspiraţie pentru Miłosz a fost romanul lui Stanisław Ignacy Witkiewicz *Nesaţul* (1930), din care a preluat ideea „tabletelor Murti-Bing" distribuite de adepţii „noii credinţe" aduse din Răsărit. Witkacy, cum mai era numit Witkiewicz, fascina generaţia lui Miłosz prin viziunea pesimistă şi catastrofică asupra istoriei, viziune care părea să se îndeplinească întocmai după anul 1939.

Cartea lui Miłosz a dobândit de la început un mare ecou internaţional, iar poetul însuşi a fost considerat un expert în problemele comunismului, lucru pe care nu şi l-a dorit niciodată.

Cele mai serioase discuţii le-au avut cu Miłosz în emigraţie Witold Gombrowicz (în *Jurnal*) şi Gustaw Herling-Grudziński (în *Jurnalul scris noaptea*). Ambii au recunoscut că *Gândirea captivă* este o operă care atestă talentul deosebit al autorului şi o remarcabilă realizare intelectuală. Ambii i-au disputat însă tezele. Gombrowicz considera că Miłosz este prea cufundat în istoricitate şi luptă cu comunismul „pe terenul său" Miłosz i-a răspuns lui Gombrowicz că este o iluzie credinţa în posibilitatea eliberării de propria istoricitate. În schimb, Herling-Grudziński a considerat că interpretarea acceptării comunismului de către intelectuali este la Miłosz supraintelectualizată şi din această cauză neadevărată, deoarece nu ia în considerare factori ca teroarea stalinistă şi frica. Miłosz a recunoscut raţiunea acestui amendament,

dar a subliniat că lucrarea sa nu se referă la comportamentul întregii societăţi, şi nici al întregii intelectualităţi din Europa de Est, ci doar la o elită intelectuală restrânsă din fiecare ţară, care la scară internaţională constituie totuşi o grupă foarte numeroasă.

Gândirea captivă a devenit curând una dintre cele mai renumite lucrări despre intelectualitatea din sistemul stalinist. A fost tradusă foarte repede în franceză (Miłosz a fost contraducător), engleză, germană, italiană, spaniolă şi în multe alte limbi. S-au pronunţat în legătură cu ea nu numai scriitori, ci şi sociologi şi filosofi, printre alţii remarcabilul gânditor german Karl Jaspers, ale cărui consemnări au devenit prefaţa la ediţia germană şi la cea franceză.

Timp de mai multe decenii cartea lui Miłosz a constituit în Polonia o lectură pentru cei iniţiaţi – de altfel ca şi celelalte opere ale marelui poet. În pofida inaccesibilităţii în librării şi biblioteci şi a interdicţiilor cenzurii, titlul ei a funcţionat ca o aluzie perfect înţeleasă, ca şi titlul celei mai cunoscute cărţi a lui George Orwell – 1984.

Gândirea captivă ajungea clandestin în Polonia, atât în ediţiile originale ale Institutului Literar de la Paris, cât şi în ediţii miniaturale. În aşa-numitul „al doilea circuit” (*drugi obieg*), numai în anii 1979 – 1986 au apărut cel puţin douăsprezece ediţii ale acestei cărţi.

Geniul neîndoielnic al cărţii lui Miłosz rezidă în chiar titlul ei. Expresia „gândire captivă” („intelect înrobit”) a pătruns în limba uzuală – ca multe alte expresii create de Miłosz – şi a devenit cea mai cunoscută definire a gândirii subordonate ideologiei comuniste. Este caracteristic faptul că revista apărută în SUA în anii ’80 cuprinzând informaţii referitoare la opoziţia politică din Europa de Est trimitea prin titlul său (*Uncaptive Minds*) tocmai la titlul cărţii lui Miłosz.

Odată cu trecerea timpului *Gândirea captivă* a devenit o lectură obligatorie pentru toţi cei care priveau

critic sistemul comunist – pentru câteva generaţii de intelectuali care au cunoscut direct comunismul, dobândise caracteristicile unui „cult”.

La prima lectură, superficială, *Gândirea captivă* poate părea o carte politică; de altfel aşa a fost calificată şi aşa funcţionează până astăzi în rândul majorităţii cititorilor, spre insatisfacţia autorului. Or, în primul rând aceasta este o carte literară, în care figurile scriitorilor concreţi sunt generalizări metaforice ale unor cazuri supraindividuale. Ca atare nu merită să descifrăm cine anume se ascunde dincolo de pseudonimele Alfa, Beta, Gamma sau Delta, de vreme ce autorul însuşi n-a făcut acest lucru. Desigur, modelul lor iniţial l-au constituit oameni concreţi, dar Miłosz nu a scris o carte despre un cerc de cunoscuţi. *Gândirea captivă* este un remarcabil tratat literar: vorbeşte mai mult despre psihologia omului decât despre politică, mai mult despre caractere decât despre ideologie, în el se găseşte mai multă filosofie şi istoriozofie decât o cronică istorică a anilor stalinişti Merită, aşadar, să citim această operă ca pe un eseu, o poveste, o parabolă sau chiar ca pe un roman. Este o carte despre sufletul uman, despre pasiuni şi ambiţii, mistificare şi adevăr, despre cruzimea istoriei şi a erorilor comediei umane. De asemenea, despre manipularea cinică exercitată asupra limbajului, conceptelor, sentimentelor, valorilor şi oamenilor, în sensul său cel mai profund, *Gândirea captiva* este un tratat moral camuflat: cititorilor occidentali le explică mentalitatea intelectualilor est-europeni din perioada stalinistă, iar autorului însuşi îi permite să-şi descarce resturile de otravă ale doctrinei smintite.

Nimeni înainte şi după Miłosz nu a arătat atât de exact, din interior, în ce a constat infestarea comunistă a nihilismului în rândurile oamenilor liberi, în rândurile elitei intelectuale. Sursa acestei patologii – repetă Miłosz teza lui Witkacy – a fost boala sufletului indivizilor. Corespunzător susţinută de bandiţii politici, ea a devenit

un monstru ucigător. Această diagnoză metaforică este confirmată astăzi de toate studiile privitoare la geneza şi istoria totalitarismului european şi extraeuropean.

Fără creaţia lui Czesław Miłosz este greu să ne imaginăm poezia polonă contemporană, proza, eseistica sau istoria literaturii. În general, şi privind lucrurile în modul cel mai concis: fără lectura scrierilor şi enunţurilor lui Czesław Miłosz nu ne putem imagina viaţa polonă intelectuală din ultimii şaizeci de ani.

De la începutul anilor ’30, când a debutat ca poet, publicist şi traducător, şi până astăzi, Miłosz este mereu prezent în viaţa spirituală a intelectualităţii polone. Citit şi comentat, adorat şi hulit, fascinant şi respins, Miłosz oferă neîncetat prin textele sale stimuli estetici şi teme de dezbateri private şi publice.

Lista acestor teme – alcătuită cronologic sau ierarhic – este lungă şi creşte mereu.

Aşadar, pe scurt: ce anume îi datorăm lui Miłosz – scriitorului şi intelectualului?

Educat la Vilnius – în perioada interbelică un oraş multietnic, cu mai multe limbi şi culturi Miłosz este până astăzi unul dintre cei mai serioşi martori ai acelei epoci, având o viziune profundă asupra trecutului. Această experienţă culturală şi istorică transpare în toate formele enunţului său: poezie, proză, eseuri sau publicistică.

În primul rând este vorba de experienţa diversităţii unor culturi care se contopeau în noi entităţi fertile.

În al doilea rând, de experienţa diversităţii destinelor umane înscrise în sisteme politice, medii lingvistice, grupuri etnice şi religioase diferite.

În al treilea rând, de experienţa specificului civilizaţiei din spaţiul limitrof şi periferic pe care îl reprezenta Vilnius faţă de Varşovia în perioada celei de a Doua Republici.

În al patrulea rând este vorba de receptarea influenţei permanente a istoriei asupra prezentului, de perceperea intuitiv-profetică a fragilităţii formelor politic-

administrative de atunci, asupra cărora – aşa cum spunea remarcabilul eseist Jerzy Ştempowski – istoria secolului nostru „a dat drumul din lanţ” demonilor iresponsabili.

Toate aceste tipuri de experienţă i-au creat lui Miłosz o sensibilitate intelectuală alergică la variatele forme de colectivism spiritual, care transformă chiar şi cele mai frumoase idei în ideologii, deformând viaţa indivizilor şi a societăţii.

Aşadar, perioada interbelică stă la baza aversiunii violente pe care Miłosz a căpătat-o faţă de naţionalismul ce transformă patriotismul înflăcărat într-o ură la fel de înflăcărată faţă de străini, iar cuvântul popor, în bastonul şi boxul grupurilor fostei Tabere Naţional-Radicale (ONR).

Tot din perioada interbelică provine aversiunea lui Miłosz faţa de clericalismul vieţii sociale şi mai ales al politicii; aceasta nu numai fiindcă religia, susţinută de forţa puterii administrative, deformează funcţionarea statului, ci în primul rând fiindcă slăbeşte – iar uneori distruge de-a dreptul – dimensiunea metafizică a trăirii religioase. Nu trebuie să uităm că Miłosz, critic al clericalismului, este unul dintre cei mai profunzi poeţi şi gânditori religioşi din întreaga cultură polonă. Traducerea Bibliei, eseurile despre religiozitatea la romantici şi la scriitorii ruşi sau comentariile creaţiei lui Simone Weil reprezintă exemple suficiente în acest sens.

Miłosz are darul rar de a transforma experienţa individuală, personală, într-o experienţă socială, supraindividuală, în experienţa unei generaţii. Cel mai bun exemplu îl constituie flirtul său de câţiva ani cu puterea comunistă la sfârşitul anilor ’40, care – după despărţirea de această logodnică – a dat naştere uneia dintre cele mai cunoscute cărţi pe tema sprijinului acordat stalinismului de către intelectualii din Europa Centrală. Până astăzi, aşa cum am amintit, orice discuţie serioasă despre sursele spirituale ale sovietizării în ţările din Europa de Est începe tocmai de la această carte.

Prin creaţia sa Miłosz a iniţiat mult mai multe discuţii

de acest fel. A abordat nu numai probleme politice şi sociale, ci în primul rând probleme esenţiale ale culturii şi conştiinţei contemporane. A analizat conflictele dintre libertate şi totalitarism, gândirea anistorică şi istorism, sensibilitatea ateistă şi cea religioasă şi, în primul rând, istoria încâlcită a utopiilor din secolul XX.

Atent la diferitele ispite ale gândirii totalitare, la sloganuri, stereotipuri patriotice, religioase şi ideologice, decenii la rând Miłosz a fost unul dintre puţinii individualişti în cultura polonă. A dovedit acest lucru nu numai prin propria creaţie, dar şi prin neobişnuita capacitate de a dialoga cu scriitori absolut diferiţi de el, cum ar fi de exemplu Witold Gombrowicz, Stanisław Vincenz, Stanisław Ignacy Witkiewicz, Aleksander Wat, Józef Mackiewicz, Wisława Szymborska, Anna Świrszczyńska şi cu autori mai tineri: Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski, Bronisław Mai sau, ulterior, Tomasz Tryzna, aşadar cu scriitori cărora le-a consacrat analize şi interpretări originale.

Miłosz a fost unul dintre primii scriitori care în anii ’30 au redat literaturii legătura – întreruptă în deceniul anterior – dintre estetică şi reflecţiile politice şi istorice. Sensibil la diferitele specii şi genuri artistice, la concepte filosofice şi idei sociale, sceptic faţă de canoanele şi criteriile artistice supratemporale, Miłosz realizează de-a lungul deceniilor contopirea deosebită dintre tradiţie şi modernitate, sparge frontierele vechilor genuri şi creează forme noi.

Miłosz percepe totdeauna literatura, arta şi cultura în general ca element integral al vieţii sociale, element care evoluează laolaltă cu schimbările conştiinţei, ale formelor de comunicare, precum şi cu schimbările variatelor componente ale civilizaţiei.

Cu ani în urmă, tocmai Miłosz – poetul care ştia să separe lucrurile universale de cele arbitrare – a introdus primul în conştiinţa intelectuală polonă problema culturii de masă.

Tocmai Miłosz – poetul cândva avangardist – ne-a învăţat scepticismul faţă de dezideratele modernităţii superficial concepute. A îmbogăţit sensibilitatea intelectualităţii polone prin neobişnuitul său simţ al istoriei şi înţelegerea lucrurilor trecute, a perisabilităţii timpului, a neputinţei simţurilor şi conceptelor în faţa fenomenelor naturii şi a concreteţe! fiecărei clipe existenţiale.

Aproape o jumătate de veac – a plecat de la Varşovia în anul 1951 –, Miłosz a fost scriitor în emigraţie, rupt de izvorul viu al limbii polone. Şi tocmai Miłosz-emigrantul a reuşit să introducă în polonă multe expresii şi formule de care ne folosim în fiecare zi. „Gândirea captivă”, „valea Issei”, „ţinutul Ulro”, „cucerirea puterii”, „obligaţii particulare”, „Europa natală” şi zeci de alte determinări sau aforisme din tratatele „poetic” şi „moral” au devenit „cuvinte-metaforă” în limbajul intelectualităţii polone. Nu e de mirare deci că Miłosz a fost întâmpinat mai mult decât triumfal când, în 1980, a sosit în Polonia pentru prima dată de la plecarea sa în anul 1951.

În prezent, câteva luni pe an poetul locuieşte la Cracovia, fiind cetăţean de onoare al oraşului.

Pentru intelectualitatea poloneză Czesław Miłosz este de mai mulţi ani o autoritate proeminentă în probleme literare şi estetice, poetice şi politice, în probleme de istoria ideilor şi în chestiuni care ţin de viaţa publică. Este recunoscut ca autoritate cu atât mai mult cu cât îi displace maniera oficială şi solemnă, cu cât îşi dezvăluie ambivalenţa în multe probleme, chiar propriile erori, greşeli sau „păcate”, cum spune singur, săvârşite în creaţia şi în biografia sa.

Bogăţia creaţiei lui Miłosz intimidează prin dimensiune: realizările poetului şi traducătorului, ale eseistului şi publicistului, ale interpretului şi comentatorului reprezintă în sine un monument de talent şi de erudiţie, de ştiinţă şi de înţelepciune.

Despre Miłosz se poate spune ceea ce a scris el însuşi referitor la filosoful francez din secolul al XVII-lea Blaise

Pascal: „Când suntem întrebaţi dacă l-am citit, răspunsul trebuie să fie totdeauna negativ, indiferent de câte ori ne-am aplecat deasupra paginilor sale”.

Włodzimierz Bolecki
1996